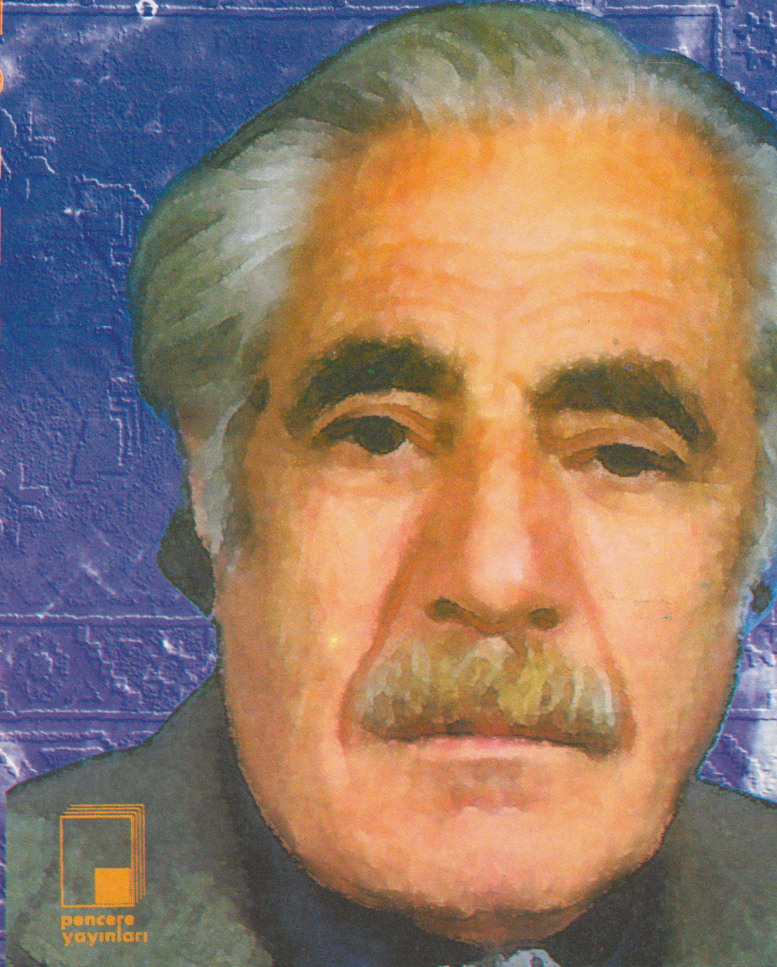
gelin canlar söyleşelim

İSMET ZEKİ EYUBOĞLU

pencere yayınları

İsmet Zeki Eyuboğlu
Gelin Canlar Söyleşelim

Birinci Baskı: Haziran 1997
Dizgi: Güldikeni
Baskı: Ceylan Matbaası
Cilt: Ceylan Ciltevi
Montaj: Bahri Çakır
Kapak: İbrahim Karakaş

ISBN 975-7814-55-5

PENCERE YAYINLARI: 70
Alevilik: 6

Salkımsöğüt Sok. 2/4 Cağaloğlu - İSTANBUL
Tel: (0212) 513 27 17

İsmet Zeki Eyuboğlu

Gelin Canlar Söyleşelim

İÇİNDEKİLER

Bu çalışma, Paris'te bulnduğum sırada,
bana evimde bulamadığım
gönüldeş mutlululuğunu tattıran
Françoıse-Mahmut Demir canlara
adamakla kıvanç duyarım

OKUYUCUYA

Sevgili okuyucu, tasavvuf, Anadolu uygarlığı, Alevilik gibi, bence birbirini bütünleyen konularla ilgili çalışmalarımı izlemişsen, elinde bulunan bu kitabın sana seslenen (adı geçen konularda) onbeşinci yapıt olduğunu anımsatmakta güçlük çekmezsin. Bugüne değin Alevilik'le ilgili birçok açık oturuma, tartışmaya katıldım. Üzülerek söyleyeyim ki bütün çabalara karşın bu alanda doyurucu bir gelişme görme olanağı yoktur. Bu durum benim karamsarlığım sonucu değildir, günümüzde yaşanan bir gerçektir. Alevilik, bence, sanıldığı gibi Ali'yle başlayan bir akım değildir, onun Ali'yle ilgili olan yalnızca adıdır. Bunu, daha başta *"Aleviliğin Doğuşu"* başlıklı bölümü okuyunca anlayacaksın. Bu bölüm, 1994 Köln ile Hamburg illerinde verdiğim, Almanca yayımlanan söylevin Türkçe örneğidir. Bu örnekte, kendi kanılarımı sergilerken, yüzeysel olaylara, duygusal olgulara önem vermedim, Alevilik'i bir düşünce akımı niteliğinde anlatmayı yeğledim. Etkisi pek olumlu olmadı kimi Alevi çevrelerinde, onlar ağıtları, ağlayıp ağlatmayı, dövünmeyi yeğliyorlar, bilimsellikten korkup kaçıyorlar. Böyle bir tutumla, yalnızca Muharrem, Kerbelâ yakınmalarıyla sorunlara çözüm aramak yanıltıcıdır, bugüne değin yapılan da budur.

Artık bu konulara yeniden dönmem, yeni araştırmalara girişmem benim için sözkonusu değildir, bu oylumda unumu eledim eleğimi astım. Önümde, özellikle kendi çalışma alanım

olan felsefeyle ilgili pek çok sorun beklemektedir. Bu nedenle, bu çalışma, öyle sanıyorum ki seninle, özellikle bu konuda, son söyleşim olacaktır. Üzülerek söylemem gereken başka bir konu da; bugün, Alevilik'le ilgili çalışmaların elle tutulur nitelikte, bilimsel içerik taşıdığına inanılanların hepsinin Alevilik'le ilgisi olmayan aydınlarca, araştırıcılarca sergilenmiş olmasıdır. 10-16 Haziran 1995'te, Alevilik'le ilgili konuşma yapmak üzere çağrıldığım Paris'te düş kırıklığına uğradım. Özellikle *"dede"* denen kimseler çok öfkelenmişler, kimileri de arkamdan ileri geri söylenmişler. Biz, çalışmalarımızda yanılmışmışız. Alevilik, "Havva ile Adem" yaratılmadan yüzondörtbin yıl önce, varolan Ali'nin kişiliğiyle bağlıymış. Ali'yi gökte asılan yüzonbin kandil ışıklandırıyormuş. Bunları bilmeyen, bunlara inanmayan bir kimsenin söyledikleri dinlenilmez, dinleyenler de Ali'ye saygısızlık ederlermiş.

Sevgili okuyucu konuya duygularınla değil, bütün varlık türleri arasında, sana bir *"insan"* olarak değer kazandıran usunla, usunun ilkeleriyle yaklaş. Ali, Muhammed'in amcasının oğludur, bu nedenle onun için "lahmike halmi/eti etimdendir" demiştir. Muhammed, tanrının elçisi olarak, İslam'ı kurmakla, yaymakla görevli kimsedir, izlediği yola da *"sünnet"* denir. Muhammed daha ölmeden, "Gadir-i Hum" denen yerde, kendisinden sonra "imamlığı", "halifeliği", günümüzün diliyle *"sünneti"* sürdürme görevini Ali'ye vermiştir. Bu söze uyulmamış, seçim yoluna gidilmiş, böylece *"sünnet"*e karşı çıkılmış. Peki, şimdi geniş yüreklilikle düşün bakalım, Peygamber'in izini sürmekle görevlendirilmiş kimseye ne denir? Bu sorunun yanıtı seni şaşırtmasın: *"Sünni"* denir. Kuşkusuz Alevilik sünnilik sayılmıyor, ancak başlangıçta Sünni olmak Alevilik'in doğup gelişmesine, bir yol (mezhep) niteliği kazanmasına engel değildir.

Bugün, islam ülkelerinde, Sünni olduğu söylenen dört büyük mezhep vardır: Hanefilik, Malikilik, Hanbelilik, Şafiilik. Bu dört mezhebin bir teki bile Kur'an'da yoktur, hepsi sonradır, üstelik uygulamaları, görüşleri de birbirine benzemez. Öte yandan eski İran'ın çoktanrılı dinlerinden esinlenen Şiilik de büyük bir

mezheptir, o da Kur'an'da yoktur, sonradır. Demek ki bir inanç kurumunun sonradan doğması, adının İslam'ın büyük kaynağında bulunmasını gerektirmiyor. Bu nedenle, Alevilik'i Ali'nin adını taşıyor diye, onunla başlatmak, Ali'yi imam, halife olmasına karşın Muhammed'in gösterdiği yoldan ayrı bir doğrultuda imiş gibi anlatmaya kalkışmak Alevilik'e yarar sağlamaz.

Bugün, islam ülkelerinde, Kur'an'a dayandığı, ondan kaynaklandığı ileri sürülen yüzyirmi dolayında "mezhep", dörtyüz dolayında "tarikat" vardır. Peki, Kur'an'dan böylesi çok yorum çıkarmanın anlamı, yararı, yöntemi nedir? Bir düşüncenin, bir ilkenin yorumlarının çoğalması anlayış bakımından doyurucu olmadığını, yeterli nitelik taşımadığını gösterir. Dinler, sürekli üretici-doğurucu olan felsefe akımlarına benzemez. İnançlarımıza göre felsefe akımları kişisel, dinler tanrısaldır. Önüne gelenin inancına göre nitelik değiştiren bir tanrının etkinliği azalır.

Bilimsel gerçekler ozanların, sanatçıların geniş, engin düş güçleriyle sergilenen anlatımlarına dayandırılamaz. Ozan sevdiğini uçurur, uzayın sonsuzluğunda dolaştırır, bulutlara ağdırır, yaratıcılığının olanakları oranında düşlemlerle süsler. Oysa bilim böyle ayakları yerden kesilmiş görüşlerden korkar, kaçar. Bir ozan, bir öykücü Ali'yi yüzonbin kandilde gösterebilir, evrenden çok önceleri varolduğunu söyleyebilir. Bu söylenenlere dayanılarak bilimsel tartışmalara girişilemez. İşte, Paris'te yaşadığım üzücü, epeyce de güldürücü olay böyleydi. Havva ile Adem'den önce varolan, yüzonbin kandile ışık veren bir insanı savaşta öldürme olanağı var mı? Onu öldürmeye, o yüzonbin kandili söndürmeye hangi insanoğlunun gücü yeter, onun aydınlığı karşısında erimeden kalabilir?

Hangi alanda olursa olsun, sorunlara duygusal eğilimlerle çözüm aramanın yararı yoktur; sorun hangi ortamda olursa olsun, us ilkelerine dayalı bir araştırma yöntemini gerektirir. Üstelik Anadolu gibi, uygarlıkların evrensel geçiş yeri olan bir toprak üzerinde gelişen akımlara yüzonbin kandille değil, usun ışıldağıyla yaklaşmak yeterlidir.

Alevilik'in, bugünkü durumuyla, pek açık, olumlu bir yanı yoktur, çözülmesi çok güç sorunları vardır. Ben, Alevilerin yoğunlukta olduğu illerin hepsini gezdim. Alevi yurttaşların nerdeyse hepsi, bu kuruluşun düşünsel özelliklerini bilmiyorlar, bilenler de geleneğin etkisi altında seslerini çıkaramıyorlar. Alevilik'i yalnızca Ali'nin adına bağlı bir kurum olarak görmek yanlıştır, bu kurumun içinde çok eskilere giden toplumsal uygulama kalıntıları, inanç ürünleri vardır. Bunların geleneklerle öğrenilmesi, açıklanması olanaksızdır, bilimsel çalışmalar, bilimsel araştırmalar gereklidir. Önce, yurdumuzda bir *"Alevilik Araştırma, İnceleme Kurumu"* oluşturulmalıdır. Bu kurumun görevi Anadolu uygarlığının Alevilik adı altında süregiden uzantısını incelemek, açıklamak, tanıtmak olmalıdır. Oysa, böyle bir kurumun doğmasına çalışan şöyle dursun, istek gösteren de yoktur. Bugün halk şiirimizin önemli bir bölümünü yaşatan Alevilerdir. Bu ozanlar, kırsal kesimlerden büyük yerleşme yerlerine göçünce, Anadolu sanatının büyük bir ağacı kurumaktadır. Aleviler bunun bilincinde değildir daha. Onları yanıltan "kentleşme"nin çekiciliğidir.

Kentleşme, sanıldığı gibi, önemli bir gelişme değildir, özgün yaşamdan kopma, başka bir yaşam biçimine geçmedir. Kentleşen insan, özünden uzaklaşan, özgün kaynağını değiştiren insandır. Bu özgün kaynak, kentleşmeye başlamadan önce yaşamı biçimlendiren düşünsel öğelerin yeşerdiği ortamdır. Kentleşen kişinin geleneklerinden koptuğu da bir gerçektir. Kırsal kesimde sergilenen oyunla, kentin büyük bir düğün yerinde oynanan oyun ancak görünüşte özdeş olabilir, özde değil.

Bugün pekçok dernek kurulmuş, çalışmaya başlamış izlenimini uyandırmıştır, oysa, bu yüzeysel bir girişimdir, daha açıkçası bölünmedir, bütünleşme değil. Bu derneklerin çoğunun kuruluş amacı başa geçmek, öncü olmak, etkinlik sağlamak gibi bencil bir eğilime dayanıyor. Bu dernek kurucularının çoğunu yakından tanıyoruz, toplantılarına, açık oturumlarına katıldık, söyleştik, konuştuk, hepsi bu. Alevilik'te, bugün görülen, yanıltıcı bir girişim de olaya yalnızca

inanç açısından bakmadır. Sözgelişi cami yerine *"cemevi"*. Dıştan bakılınca işin içinde bir tapım olduğu görülüyor. Oysa *"cemevi"* bir düşünsel odak olmalıydı, Alevilik'in yaşam anlayışını, toplumsal görüşünü, düşünsel yapısını öğreten, geliştiren, yayan bir kurum niteliği kazanmalıydı. Şimdilik, öyle olduğu ileri sürülse bile, içerik bambaşkadır. Alevilik, cemevinde eskimiş bir geleneği sürdürme ereğini güttükçe, içerik bakımından gelişme olanağı bulamaz.

Alevi arkadaşlarım, gönüldeşlerim sık sık bir *"Alevi felsefesi"*nden sözederler. Oysa bu "felsefe"nin ne olduğunu, bugüne değin, açıklayan, anlatan kimseyi görmedim. Belli bir yerde toplanılarak düzenlenen oyunlar, törenler bir felsefenin değil, geleneğin-göreneğin sürdürülmesidir, felsefe ortaya düşünsel ürün koymayı, bir görüş getirmeyi gerektirir.

Alevi yurttaşımız barıştan, kardeşlikten, gönüldeşlikten, bilgiden yana olduğunu vurgularken, eski bir İran geleneğine uyarak Ali'nin eline iki ağızlı kılıç (zülfekar) vermeyi de unutmaz. Bu kılıç geleneğinin kaynağı İran'dır, bunu unutmamalı. Nitekim eski İran kaynaklarında, ön sağ ayağının pençesiyle kılıç tutan, yukarı kaldıran bir arslan vardır. Bu, güçlülük, egemenlik, etkinlik belirtisidir. Alevilik'in çağdaş bir kurum olabilmesi, birtakım gereksiz gelenekleri, uygulamaları bırakmasına bağlıdır. Nitekim, günümüz Aleviliğinde kaynağının açıklanması sorun yaratacak bir kurum da *"dedelik"*tir. Biz, bu kurumu araştırmak istediğimizde, karşımıza, olumsuz tutumlarıyla okuma yazma bile bilmeyen kimi "dedeler" çıkmıştır. Bu kurum nereden geliyor, nereye gidiyor? Bütün dedelerin Ali soyundan, Peygamber soyundan geldiklerini söyleyenlerin sayısı az değildir. Oysa bizim bildiğimiz Arnavut, Sırp, Türk, Kürt, Arap dedeler vardır. Özellikle Rumeli Bektaşilerinin *"dede"* dedikleri kimselerin çoğu sonradan din değiştirmiş, İslamlık'ı benimsemiş toplumlardan çıkmıştır.

Bu sorunun üzerine gidilince dargınlık, kırgınlık doğuyor. Biz, bu nedenle, bu konuyu bıraktık. Buna bir de, dedelerin sayısını katarsak iş büsbütün içinden çıkılmaz duruma gelir, en iyisi susmak. Ancak, Alevilik bir düşünce akımı diye an-

laşılırsa, düşünce üretemeyen, yalnızca katılaşmış bir geleneği sürdürmeden yana olan kimse *"dede"* sayılmamalı.

Biz, burada, kurum olarak değil de bir sözcük olarak "dede" üzerinde duracağız, onun kökenini açıklamaya çalışacağız. "Dede" sözcüğü çocuk dilinden kaynaklanan, yansıma bir sestir, ulusal dillerde yoktur. Türkçe'de "büyükbaba" karşılığında, yine çocuk dilinde söylenir. Arap-Fars dillerinde böyle bir sözcük yoktur. Kaşgarlı sözlüğünde "baba" anlamında geçerse de yansıma sestir. Hind-Avrupa dillerinde bağımsız bir "dede" sözcüğü yoktur, çağdaş Batı dillerinde yoktur. Bu durum, bu sözcüğün bir kurum adı olmadığını, sonradan çocuk dilinden üretilip yayıldığını gösteriyor.

Alevilik'i, "Ali" adına dayanarak, onunla başlatmanın tutarlı olmadığını bir kez daha söyledikten sonra, üzerinde durulması gereken başka bir soruna geçelim. Alevilik'in islam diniyle yakınlığı, uzaklığı nedir? İşte, günümüzde, en sakıncalı sayılan gerçek bu soruya verilecek yanıttadır. Alevilik, islam ülkelerinde doğmuş, yayılmış bir kuruluştur. Ancak benimsediği uygulamaların çoğu İslam'dan öncedir. İlkçağ'ın derinlerine gider. Bu durum, Alevilik'in özünde, islam inançlarından ayrı, daha gelişmiş bir tapımın bulunduğunu gösterir. Alevilik'in "İslam" oluşu, Ali'nin bir Müslüman öncüsü olması nedeniyledir. Alevi tanrıya inanır, ancak inandığı tanrının nitelikleri konusunda bambaşka görüşler öne sürer. Sözgelişi Bektaşilik'te islam izleri çok azdır, Bektaşi anlayışında ise islamın izlerini aramak boşunadır. Alevilik'te soy sürme vardır. Bir kimse, Alevi soyundan değilse, inanç değiştirip Alevi olamaz. Oysa İslam dininde böyle bir kural yoktur, isteyen kişi hangi dinden olursa olsun, inanç değiştirip Müslüman olabilir, Bektaşi de olabilir (belli eğitim aşamalarından geçerek).

Oysa, günümüzde, Alevilik'te önemli bir değişime girişme gereği vardır. İsteyen kimse "Alevi" olabilmeli, Alevi toplumuna katılabilmeli. Yapılması, uygulanması gereken ancak eğitimdir. Bugün, Alevilik'i seven çok kişi vardır, bunların birçoğu da Hıristiyan toplumlarından gelmektedir. Ancak soy sürme geleneği buna engeldir. Bu gelenek bırakılmalı, bı-

rakılırsa Alevilik'in yararına olur kanısındayız. Alevilik'te "hoşgörü" önemli bir ilkedir deniyor, peki bu soydan gelme katılığıyla hoşgörü bağdaşır mı? Başka bir sorun daha var. Ülkemizde yaşayan Alevilerin yirmi milyon dolayında olduğu söylenir. Artığı eksiği bizi ilgilendirmez. Sünni kesim, yurdumuz insanlarının yüzde doksandokuzunun Müslüman olduğunu söyler. Öte yandan müslüman değil diye Alevileri yakar, öldürür. Peki bunların hangisi doğru? Aleviler müslüman değilse, Türk ulusunun yüzde doksandokuzu değil, üçte ikisi Müslümandır. Aleviler Müslümansa, neden Müslüman değil denilerek öldürülürler, saldırıya uğrarlar? Ne yanından bakılsa çelişkiyi giderme olanağı yok.

Düşünsel katılık, daha çok, uygulamalarda görülen tutarsızlıklardan kaynaklanıyor. Uygulamalarla düşünceler arasında bağlantı kurulmamış. Bu olumsuz durum kişilik bilincinin yeterince gelişemeyişinden kaynaklanıyor. Nitekim Ali, "bana bir harf öğretenin kölesi olurum" diyerek bilmeye, öğrenmeye verdiği değeri vurguladı. Oysa tanıdığımız birçok Alevi öncüsü, uygarlığın en büyük gelişme gösterdiği çağımızda, Avrupa'nın göbeğinde Ali'yi yüzondörtbin kandille dolaştırıyor. Bu tutumla gelişme, aydınlanma değil daha yoğun karanlığa gömülme sağlanabilir. Aydınlanma, gelişme başkalarından beklenmemeli.

Bugün Aleviler kendi kendilerini yargılama, tutumlarını, durumlarını tartışma gereğindedirler. Hepsinin bulunduğu yer, kendi çıkarlarına uygun değildir, yıpranarı bırakmak, yeniyi almak kaçınılmazdır. Ancak, bu alanda da birtakım engeller görülüyor, bunlar da Alevilerin kendi toplulukları içinden çıkıyor. Yurdumuzda, özellikle yönetim sorumluları, Alevilere iyi gözle bakmıyor, onlara eşit yurttaşlık yetkisi tanımıyor, vergilerini topluyor, karşıt inançlı kurumlara yatırıyor. Buna karşın Aleviler etkinlik gösteremiyorlar. Nedeni belli, ülkemizde uygulanan yönetim biçimi gereği, Aleviler seslerini yükseltemiyor, birlik oluşturamıyor, bütünleşemiyorlar. Onlar birer oy aracı gibi görülüyor. Bu olumsuz uygulamanın sorumlusu da yine Alevilerdir, onların *"öncü"* diye niteledikleri

kimselerdir. Yirmi milyon sayılan Alevi topluluğu, seçimlerde devrimci, ilerici bir kuruluşa oy verse aşırı dinciler, bağnazlar yönetimi ele geçiremezler. Gericiler, belli bir konuda, çıkar alanında birleşiyor, Aleviler devrimci-ilerici olduklarını söylemelerine karşın birleşemiyorlar.

Bugün okullarda "din dersleri" okutuluyor. Peki hangi din? Türkiye'de değişik "mezhep"lere dayalı birçok din var. Oysa okutulan din, yalnızca, İslam'ın "Hanefi mezhebi"ne dayalı olanıdır. 12 Eylül yönetimi bunu uygulama alanına koyarken ülke gerçeklerini bilebilecek olgunlukta değildi, dünyanın nereye gittiğini bile bilmiyordu, bilemiyordu, bütün ülke sorunlarını omuzlarını süsleyen imlere bakarak çözebilme sapkınlığı içindeydi. Oysa din okulda değil evde öğretilir. 12 Eylül yönetimi aşağılık duygusunun ağırlığı altında ezilmenin eşsiz kanıtıdır. Uygulama alanına koydukları anayasa ile hırsızlara bile dokunulmazlık yetkisi sağladılar. Ülkemizi Ortaçağ'ın karanlığına sürüklemekten, aşırı dinci örgütlerin çoğalmasına, etkinliğini arttırmasına olanak sağlamaktan başka bir işe yaramayan 12 Eylül yönetimi, aşağılık duygusu altında ezilmenin ne gibi sonuçlar doğurabileceğini açıklığa kavuşturmuştur. Bu yönetim okulla ev arasına korkunç bir inanç uçurumu sokmuştur. Okulda geçerli inançla evdekini karşı karşıya getirip neredeyse savaşa sürüklemiştir. Öğrenci, evinde "Alevi", okulda "Sünni" olacak iş mi bu?

Bu çarpık anlayış yeni değildir. Hacı Bektaş Veli'yi Horasan'dan koyu Sünni bir Yesevi dervişi olarak Anadolu'ya götüren, Baba İshak, Baba İlyas gibi karşıt inançları benimseyen insanların yanına yerleştiren, sonra onları "dinsiz", "Alevi", başkaldırıcı diye öldüren sözde tarih anlayışı böyledir. Hacı Bektaş Veli Sünnidir, onun izini sürenler, görüşlerini benimseyenler Alevidir (Sünni inançların karşıtı bir tutumu benimsemiştir). İmdi, Ali'nin Alevilik adlı bir kurum kurduğu söylenemez. Ancak Hacı Bektaş Veli'nin uygulamalarına dayanan, sonradan kurumlaşan bir girişimin varlığı tartışılmaz. Nitekim, 1271'de Kırşehir dolaylarında ölen Hacı Bektaş Veli'yi, ölümünden nerdeyse yüzyıl sonra kurulan Yeniçeri

Ocağı'nın öncüsü sayan tarih anlayışı da böyledir. Önce koyu Sünni, sonra Bektaşi. Diyecek sözümüz yok.

Koyu Sünni, gerici, kan dökücü, ayaklanıcı bir inanç taşıyan Nakşbendilik, Hoca Ahmed Yesevi adına bağlanan Yesevilik'in bir uzantısıdır. Oysa Alevilik'le Bektaşilik'i de Yesevilik'e bağlama çabaları bu yüzyılın başından beri sürdürülmektedir. İki kuruluş arasında beliren inanç uçurumunu görmeden yargıya varmanın çarpıklığı burada sırıtıyor. Son yıllarda Hacı Bektaş Veli'yi, Alevilik'le ilişkili Bektaşilik'i bu eski kuruluşa bağlama girişimlerini sürdürenlerin başında Nakşbendi öncülerinin gelmeleri şaşırtıcıdır. Hacı Bektaş Veli'ye *"Makalât"*, *"Besmele Şerhi"* yazdıran anlayışın arkasında yatan özlem, Anadolu'da gelişen Bektaşilik'e, Alevilik'e engel çıkarmaktan öte bir anlam taşımaz. Ne yazık ki kimi Alevi aydınları da bu çarpık kanıya katılmaktan kurtulamamıştır.

"Makalât" ile *"Besmele Şerhi"* gözleri kapalı, koyu, katı bir Sünni anlayışını vurgular. Oysa *"Hacı Bektaş Veli Vilayetnamesi"*'nde domuz yavrularına bile acıyan, sevgi duyan engin gönüllü bir ermişle karşılaşırız. Peki bu iki ters, karşıt görüşü bir kişide toplama, birleştirme olanağı var mı? Kırşehir'de beş vakit namaz kılacaksın, Hacıbektaş'ta domuz yavrularını okşayacaksın, işte Nakşbendi yetkilisinin bilim anlayışı böyledir. Bunlar hep Alevilik'e, Bektaşilik'e karşı olanların sinsi girişimleridir, kendilerine sağlam dayanak arama çabalarının belirtileridir.

Anadolu'da Hacı Bektaş Veli-Yunus Emre-Mevlânâ- bir de Şeyh Bedreddin gibi dört büyük ulu vardır. Mevlânâ'nın çalgılı, türkülü, oyunlu törenleri İslam'da yoktur. Yunus Emre'nin şiirlerini okuyanların öldürülmesini buyuran, Şeyhulislam Ebussuud Efendi'nin fetvaları elimizdedir, Şeyh Bedreddin'in yalnızca tasavvuf konularını işleyen, başka bir yenilik getirmeyen, özellik taşımayan *"Varidat"*'ı da elimizdedir, Ebussuud Efendi onu okuyanların, benimseyenlerin öldürülmelerini de buyurmuştur. Oysa Şeyh Bedreddin'in İslam hukuku (fıkıh) ile ilgili yapıtları yüzlerce yıl medreselerde "ders kitabı" diye

okutulmuştur. Bu yılışık çelişkiyi göremeyenler arasında Alevi aydınları da vardır.

Anadolu insanının geçmişini biçimlendiren yaşama anlayışı değişik kaynaklarla beslenmiştir. Bu kaynakların hepsi, uzak geçmişin düşünsel ürünlerine dayanır. Bu nedenle, Anadolu'da gelişen bir kuruluşu geçmişinden soyutlama olanağı yoktur. İncelenecek, araştırılacak konuya tarih açısından bakmak gerekir. Konunun geçmişe giden kökleri, geleceğe uzayacak dalları olabilir. Araştırıcı bunları göz önünde bulundurursa varacağı sonuç daha güven verici bir nitelik taşır. Araştırıcı varacağı sonucu önceden düşünmüş, tasarlamışsa yanılgının yolu açık demektir. Sonucu önyargı değil, araştırma gösterir, belirler. Oysa, Bektaşilik, Alevilik konusunda girişilen çalışmaların çoğu birer önyargıyla başlamıştır. İşte islam ülkelerinde sağlıklı bir bilim anlayışının gelişmesini engelleyen hep bu önyargı olmuştur. Durum, bugün, yükseköğrenim kurumlarımızda, özellikle *"İlahiyat Fakülteleri"*nde böyledir.

"İlahiyat" İslam'da yoktur, ortaçağ Hıristiyanlığının geliştirdiği *"teologi"* kavramının Arapça'ya, Osmanlıca'ya aktarılmasıdır. İslam dini tanrının niteliklerini belirlemiştir, onlar ne azaltılabilir, ne de çoğaltılabilir. İslam anlayışına göre, insan tanrının özünü bilemez, düşünemez, usunun gücü onu kapsamaya yetmez. İnsan ancak tanrının varlığını düşünebilir, ona inanabilir. Oysa *"teologi"* öyle değildir. İslam'ın tek "Kur'an"ına karşı Hıristiyan'ın dört "İncil"i vardır. İncil tanrının özelliklerini, niteklerini bilmenin olasılığını vurgular, Kur'an ise yasaklamasa da olumsuz bir görüş sergiler. Nitekim, islam ülkelerinde büyük düşünür sayılan İmam Gazali bir ilahiyatçı sayılır. Oysa Şeyhulislam Ebussuud Efendi onun yazılarını yasaklamış, bir sapkın olduğu konusunda yargı (fetva) vermiştir. Bugün ülkemizde, İlahiyat Fakültelerinde, İmam Gazali'nin başüstünde yeri vardır. Şimdi İslam dinini Şeyhulislam Ebussuud Efendi mi bilmiyor, bizim ilahiyatçı öğretim üyesi mi? Anlayan beri gelsin.

Benim öğrencilik yıllarımda, özellikle ortaöğretim kurumlarında, "Halk edebiyatı"yla ilgilenmek, uğraşmak *"Rus*

uşaklığı" olarak nitelenirdi. Halk ozanlarını sevmek, okumak *"Komünist uşaklığı"* sayılırdı. Yunus Emre, Pir Sultan Abdal, Karacaoğlan, Köroğlu gibi ozanları okumak büyük suçtu. Şimdi Yunus Emre'nin şiirleri camilerde, evlerde düzenlenen "mevlid" törenlerinde Kur'an'la birlikte okunuyor. Sünni bağnaz, şimdi eskiden yerdiği, suçladığı kişilere sığınıyor, Ebussuud Efendi'nin sözleri geçerli sayılmıyor artık.

Yarın, Şeyh Bedreddin'in yazılarını okuyup anlayabilen bir kimsenin, üstelik de ilahiyatçının çıkacağına kuşku yoktur, nedeni de şeriat kendisine sığınak arama evresine gelmiştir, tutunabilmesi için dün sövdüğüne bugün sarılma gereğindedir.

Yurdumuzda dine dayalı gelişmeler varsa da, bilimsel, çağdaş bir içerik taşıyanı yoktur. Oysa yazın, sanat, bilim, felsefe alanlarında kıvandırıcı ilerlemeler görüyoruz. İslam dini, gündeme getirdiği inançları birer tartışma konusu yapmaktan kaçınmıştır. Ona göre insanın başlıca görevi dinin getirdiğine bağlanmak, tartışmadan uygulamaktır. Oysa Hıristiyanlık böyle değildi. O da yasaklar koydu, yaktı, öldürdü ancak dinle bilim arasında kendine göre bir bağlantı kurmakta gecikmedi. Özellikle resim, müzik, yontu, mozaik, kabartma gibi yaratı alanlarının koruyucusu oldu. Kilise gücünü buna borçluydu. Öte yandan büyük matematikçiler, fizikçiler, gökbilimciler, kimyacılar, doğabilimciler arasından kiliseden yetişenlerin sayısı az değildir. Bilimde kimi atılımları yasaklayan kilise kimine de kanat açmıştır. Oysa İslam bunu yapamadı. İlkin resim, yontu, müzik, kabartma türünden ne varsa yasakladı, ağır yaptırımlar getirdi. Bugün, Humeyni yönetimini benimseyen şeriatçı çevreler "ezan"ı "gazel"e dönüştürdüler, eski ezan okuma geleneğini bıraktılar. Demek, İslam dini de bir yerde yasakladığına sığınma gereğinde bırakıldı.

Yukarda anlatılanlara bakılınca, toplumumuzun özellikle inanç konusunda, ne denli çıkmazlara sürüklendiği kolayca anlaşılır. Biz, bugün neye inandığımızın bile bilincinde değiliz. Dinci çevrelerde görülen uygulamaların Kur'an'ın özüyle en ufak bir bağlantısı yoktur. Suçladığımız Avrupa, en duyarlı konularda bile dinimizin özüne işlemiş, onu değiştirme et-

kinlikleri göstermeye başlamıştır. Özellikle tarikatlar İslam'ı kemiren birer köstebek durumundadır. Alevilik'e saldıranlar, onu İslam'dan saymayanlar, Kur'an'ın getirdiklerini yıkanlar, geçersiz kılanlar karşısında şaşkınlık içindeler, ne yapıldığını bile anlayacak durumda değiller. Bu karmaşanın nereye varacağını yakın gelecekte göreceğiz.

KÖKENLER

Aleviliğin Doğuşu

Aleviliği, Ali'nin adıyla, halife seçimiyle, Kerbelâ olayıyla başlatmak, yalnız Aleviler arasında değil, bu konuda çalışanlar arasında da yaygın bir gelenektir. Oysa, bir toplumda, en yeni sanılan düşünce-inanç ürünlerinin bile çok eskiye giden, tarihin derinliklerine inen kökleri, etkilenme alanları bulunabilir. Düşünce-inanç akımlarını belli bir yılla, belli bir olayla başlatmak yanıltıcıdır, sorunların sağlıklı bir çözüme ulaştırılmasını engeller. Bu konuda, elimizde en güvenilir kaynak felsefedir. Felsefecilere göre, nerede düşünen, inanan insan varsa orada felsefe de vardır, felsefe düşünmekle başlamıştır. Biz de, bu konuda, sorunlara felsefe ışıldağının aydınlığında yaklaşmayı yeğledik.

1- Elimizde, Ali'nin yazdığına inanılan iki yapıt vardır. Bunlardan biri *"Nehcü'l-Belâga"*, öteki de *"Ali Divanı"* denen şiir dergisidir. Bu iki kaynağı özenle, ilgiyle incelediğimizde, Ali'nin Kur'an'a, Muhammed'e yürekten bağlandığını görürüz. Ali, kendi sözleriyle, bütün davranışlarında, eylemlerinde Kur'an'ı, Muhammed'i şaşmaz, yanılmaz birer kılavuz edindiğini söyler, onlardan ayrılmayı İslam'dan uzaklaşma sayar.

Muhammed'le Ali amca çocuklarıdır, Ali Muhammed'in kızı Fatıma ile evlidir, böylece yakınlık iki katlıdır. Yine Muhammed, "ben bilimin kenti isem Ali de onun kapısıdır" söz-

leriyle Ali'yi yüceltir. Ali, bütün savaşlarda Muhammed'in yanında yeralmış, onu ölümden bile kurtarmıştır. Bu içten, sıcak yakınlığın ilk gerginliğe dönüştüğü yer, islam tarihinde "gerdanlık olayı" denen olgudur. Muhammed, ordusuyla, Ben-i Müstalik savaşından dönerken yolda durulur, birlik dinlenir, sonra yola girilir. Muhammed, giderken geri bakar, Ayşe'nin bindiği devenin üstünde "mahfel"in hızla sağa sola salındığını görür, kuşkulanır. Orada durulur, develer çöktürülür, Ayşe'nin bulunmadığı anlaşılır. Muhammed üzgündür, arkadaşları tedirgindir.

Bir süre sonra, uzaktan bir devenin geldiği görülür, beklenir, deve gelince üstünde Ayşe'nin bulunduğu, Safvan'ın deveyi yularından çektiği anlaşılır. Bütün birlikte derin bir kuşku uyanır, Ayşe ile Safvan arasında çok gizli bir ilişkinin olabileceği söylentisi çıkar. Muhammed, durumu, Ali'ye sorar. Ali, duraksamadan, ona Ayşe'yi boşamasını önerir, Muhammed daha çok sarsılır. Ayşe Ebubekir'in kızıdır, Muhammed de damadıdır, Ebubekir onun kaynatasıdır. Ebubekir çok öfkelenir, Muhammed, Ayşe'nin dizinde uyuduğu bir sırada Ayşe'yi döver. İşte, İslam tarihinde, Ali ile Ayşe arasında çıkan gerginliğin ilk kaynağı budur.

2- Muhammed, daha sonraları, "Gadir-i Hum" denen yerde, kendisinden sonra yönetimin Ali'ye verilmesini önerir. Ancak, Muhammed öldükten sonra bu öneriye uyulmaz, seçime gidilir, ilk seçimi Ebubekir kazanır. Burada, biraz geriye bakmak, "gerdanlık olayı"ndan dolayı, Ebubekir'in kızından yana olacağını, açığa vurmasa da kızını tuttuğunu düşünmek gerekir.

Nitekim, üç seçimi de yitiren Ali, ancak son halife olabilir, bundan da bilinen savaşlar doğar, Ali öldürülür. Ünlü "Cemel olayı"nda Ayşe derin bir öfkeye kapılarak, devesini Ali'nin üzerine sürer, onu devesine çiğnetmek ister. Bu olayda Ayşe'nin tutumu, öfkesi gözardı edilemez. Bu olaylar şunu gösteriyor: Ali. Ayşe yandaşlarınca, ilk üç halife çevresinde "istenmeyen adam" durumundadır. Bu olumsuz durum gittikçe ağırlaşmakta, etki alanı genişlemekte, gerginlikten yararlanmak isteyen komşu devletlere bir işe karışma (Intervention/Einschreiten)

kapısı açmıştır. İşte, İran sorununun ortaya çıkışı böyle olmuştur kanısındayız.

3- İran sorunu: İran'ın, İÖ. 2000 yıllarını aşan eski bir uygarlığın yurdu olduğu, Anadolu-Mezopotamya-Mısır üçgeniyle bağlantılı bulunduğu biliniyor. Yine İran'la Hindistan arasında birbirini etkileyen dinlerin doğduğu da biliniyor. Oysa, İslam dininin ortaya çıktığı yörede ne böyle eski, verimli bir uygarlıktan, ne de ülke sınırlarını aşarak bütün yaşama alanlarına uygulanabilecek nitelikte evrensel bir dinden sözedilebilir. İslam dini, ilk doğuş yıllarında bile, göçebe Arap yaratılışına uygun, düzenleyici özellik taşıyan bir devlet inancı görünümündedir. Muhammed, inançlarını, çevresinde toplananlar çoğaldıkça, güçlendikçe kılıçla yayma gereğini duymuştur. İslam'ın gözü, daha çok, eski Doğu topraklarındadır.

İran, İÖ. 525'te, Birinci Dârâ yönetiminde, baştanbaşa Anadolu'yu almış, Boğazlar'dan Trakya'ya geçmiş, Grek ülkesini kendine bağlamıştır. Bu durum Büyük İskender'in Hindistan'a gidişine değin sürmüştür. Ancak, savaşta üstün gelen Büyük İskender'in, uygarlık alanında İran'ı yendiği söylenemez. Nitekim, onun ölümünden kısa bir süre sonra devleti dağılmış, İran, Anadolu-Mezopotamya-Mısır üçlüsü için korkulur bir devlet olmuştur. Muhammed'in ortaya çıktığı dönemde İran'da kisra Husrev-i Perviz vardır, korkulası bir güçtedir. VIII. yüzyılda, Arap ordularının İran'da, kılıç üstünlüğü sağlaması da uygarlık alanında geçerli olmamıştır. İşte, Alevilik'le ilgili İran yandaşlığının bu kılıç-uygarlık ortamında aranması, İran'ın dinden çok Batı komşuları üzerinde egemenlik kurma tutkusunun göz önünde bulundurulması gerekir.

4- İran'ın İslam'dan elde edeceği güçlü bir bilgi birikimini tanıması, böyle bir üstünlük karşısında etkilenmesi sözkonusu değildir. İran kisraları altınlı, gümüşlü süslemelerin aydınlattığı görkemli konaklarda yaşarlarken islam toplumu daha çadır yaşamından kurtulamamıştı. Bu nedenle, islam dini İran üzerinde derin bir uygarlık etkisi bırakmıştır denemez. İran yönetimi Muhammed'le gelen inançların kendisine yabancı olduğunu, İran uygarlığına ters düştüğünü çok iyi anlamıştı. Öy-

leyse yapılacak iş, bu yeni dini, egemenlik gücü altında, İran inançlarıyla yoğurarak özünden uzaklaştırmaktı. İran bu konuda, tasavvuf yoluyla, istediğini umduğundan daha hızla başarmış, İslam'a bir İran örtüsü giydirmekte gecikmemiştir.

5- Bu İran dokuması inanç örtüsünün kullandığı gereçlerin kökeni İlkçağ Anadolu felsefesine, Pythagoras inançlarına, Platon'un görüşlerine değin gider, özellikle Anadolu'nun batı kıyılarında yaygın Dionysos törenlerine dayanır.

İslam inançlarını, çoktanrılı dinlerle gelen uygulamalarla yoğuran, yeniden biçimlendiren tasavvuf'un kaynağı Mısır-Anadolu-Yunan İlkçağı'dır. Mısır'dan tanrı-insan bağlantısı, Anadolu'dan doğacı felsefe anlayışı, Yunanistan'dan özellikle Platon'un ürettiği "idea öğretisi" tasavvufun kaynaklarıdır. Tasavvuf, İslam'ı felsefeye dayanarak biçimlendirmektir. Bunun ne denli gerçek olduğunu daha sonra vereceğimiz karşılaştırmalı örneklerle göstereceğiz. Burada şunu söylemeliyiz; İran'ın Batı'ya yayılışının nedeni Ali yandaşlığı, İslam'a ilgi diye anlaşılmamalı, tabanda egemenlik sorunu yatmaktadır. Bu tutum, bütün ilkçağ uluslarında görülür. İran orduları Arabistan'a din almaya gitmiyor, Ali'nin yanında İslam'ı sevdiğinden durmuyor.

6- Bugün, İslam ülkelerinde, yüzyirmi dolayında "mezhep", dörtyüz dolayında "tarikat" vardır. Bunlara "hadis toplayıcıları"nı da ekleyelim. Bu kuruluşların hepsi, görünüşte, Kur'an'a dayanır, ancak onu yorumlamada yöntemleri ayrıdır. Üstelik bu kuruluşların, nerdeyse hepsi, özellikle büyükleri, İran'da doğmuştur. Bütün bu kuruluşlar tasavvuf akımı içindedir, birçoğu ne Kur'an'a uyar, ne de İslam'la gelen uygulamalara. Bu inanç aykırılıklarının nedeni, İslam dininin doğduğu bölge dışında yaşayan topluluklara yetmeyişi, uygulamalarda birtakım boşlukların ortaya çıkışı olsa gerek. Yaşananla inanılan birbirini bütünleştirmeyince, arada çatlaklar belirince başka olanaklar doğar. Bunda yaşanan yörenin doğal koşullarını da düşünmek gerekir kanısındayız.

7- Alevilik içyapısı, uygulamaları, özellikleri bakımından eksiksiz bir tasavvuf kurumudur. Bunu Alevi ozanlarının, ya-

zarlarının ürünlerinden anlamak çok kolaydır. Nitekim, eski Türk yazınında, özellikle tasavvuf sorunlarını konu edinmede, yaymada, geliştirmede büyük etkileri görülen *Nesimi, Hatayi (Şah İsmail) Fuzûlî, Pir Sultan Abdal, Yemini, Virani, Kul Himmet* gibi yedi ozan, Alevi geleneğinde *"yedi ulu"* sayılır, bunlara büyük saygı gösterilir. Bu ozanların işlediği sorunlar şunlardır: insan-tanrı özdeşliği, tanrı-evren özdeşliği; varlık bütününün toprak, ateş, su, hava gibi dört nesnel ilkeden kurulduğu; aşkın birleştirici, tanrıya ulaştırıcı bir güç olduğu; tinin ölümsüzlüğü; ölümün gövdenin dağılması, tanrısal kaynağa kavuşması anlamına geldiği; şeriatla getirilen katı uygulamaların gereksizliği; yaratılış olayının tanrı özünden çıkış (türüm/emanatio) sonucu gerçekleştiği. Oysa bu sorunların benzerlerini, öncülerini Plotinos'un geliştirdiği, dine uygun bir yorumla sergilediği *"Yeniplatonculuk"*ta buluyoruz. Plotinos da, Anadolu-Grek felsefesinde görüldüğü gibi varoluş olayını yoktan yaratılma (ex nihilo) anlamında düşünmemiştir. Tasavvufta da, yaratılma yoktan varolma değil, tanrısal tözün nesnelleşmesi (objektivation) sonucudur.

8- Bütün tasavvuf kollarında, dolayısıyla Alevilik'te sayıların büyük bir etkinliği, anlamı vardır. Evrenin oluşumunu, varlık türlerinin ortaya çıkışını, biçimlenmelerini sayılarla açıklayan öğreti Pythagoras'ın buluşudur, ondan önce İslam'ın doğduğu topraklar üzerinde, felsefeye özgü bir anlayışla, sayıları varlığın ilkeleri sayan bir düşünce akımı bilmiyoruz.

Sayıların kutsallığına dayanılarak açıklanan olayların hepsi doğa varlıklarıyla ilgilidir. Sözgelişi, evreni, varlık bütününü oluşturan dört kurucu öğe toprak, ateş, su, hava'dır dedik. Bu ilkelerden "su" Thales'in, "hava" Anaksimenes'in, "ateş" Herakleitos'un buluşudur, Empedokles bunlara "toprak"ı katarak sayılarını dörde çıkarmıştır. Ancak bu dört değişik yapılı öğeyi birleştiren güçlü öze sevgi (filia), ayırıcı olana da anlaşmazlık (neikos) adını vermiştir. Tasavvufta da birleştirici, uzlaştırıcı, kavuşturucu güce sevgi (aşk), ayırıcı etkene de tiksinme (nefret) denir.

Tasavvufta bu dört nesnel öğenin nitelikleri değişiktir, özel-

likle insan eğilimleri açıklanırken, onun yaratılış niteliği belirtilirken bu dört öğe gündeme getirilir (toprak: katılık, soğukluk; ateş: sıcaklık, sevgi; hava: tutku; su: eğilim, akıcılık, yumuşaklık bg. özellikler gösterir).

9- Tasavvufta, Alevilik'te kutsal sayıların önemlileri şunlardır: Bir, üç, dört, beş, yedi, dokuz, oniki. Bu sayılarla ilgili bir araştırma yapılırsa, hepsinin ilkçağ kökenli olduğu anlaşılır. Özellikle Pythagoras, tek-çift sayılarla varlık türlerini, niteliklerini, özelliklerini açıklar, müzikteki ses uyumlarını bunların birbiriyle oranına bağlar.

"Bir" sayısı, tasavvufta, evrenin bütünlüğünü, bütün varlık türlerinin tanrı kavramı altında toplanarak bir "birlik" oluşturduğunu vurgular. Tek tanrı inancı da bu "bir"e dayanır. Ancak tek tanrı inancı İslam'ın, tasavvufun bir buluşu değildir. İÖ. XIV. yüzyılda yaşamış Firavun Dördüncü Amenofis de tek tanrı inancını benimsemişti, yine İÖ. VI. yüzyılda yaşayan bilge Ksenophanes de tek tanrının varlığını ileri sürmüştü.

"Üç" sayısıyla yer tanrıları, su tanrıları, gök tanrıları anlatılır, dolayısıyla yerler, gökler, sular gibi üç varlık alanı anlatılır. İslam dininde "bismillahirrahmanerrahim" sözcüğünde "Allah", "rahman", "rahim" üçlemesi biliniyor, son iki sözcük "Allah"ın nitelikleri sayılsa bile, ad olarak da söylenir. Alevilik'te "Allah-Muhammed-Ali" üçlüsü Hıristiyanlık'taki üçlemeyi "trinitaet" anımsatır.

"Dört" sayısı, tasavvufta, dört doğurucu öz diye de anlaşılır, buna *"aşağıdaki analar"* anlamında *"ümmehat-ı süfliye"*, göklere de *"yüce babalar"* anlamında *"aba-yi ulviye"* denir; bu sayı ayrıca "dört yön" inancının da örneği sanılır (doğu-batı-kuzey-güney).

"Yedi" sayısının İlkçağ'da bile yedi kat gökleri, yıldızları gösterdiğini söylemeye gerek yoktur. Bu yedi sayısıyla ilgili doksanüç inanç saptamışız. Öte yandan, bu sayı, neredeyse bütün uluslarda, söylencelerde önemli bir yer tutar.

"Oniki" sayısıyla ilgili kutsallıklar saymakla bitmez. Önce Olympos'ta oniki büyük tanrı-tanrıça oturur. Sümerlerde oniki yeraltı ülkesi vardır. Yıl oniki aydır, Oniki Hayvanlı Türk Tak-

vimi vardır, gökte oniki burç bilinir, İsa'nın arkadaşları onikidir, Alevilik'te oniki imam vardır, Şiilerde oniki dilimli taç görülmüştür. Bu örnekleri istediğimiz gibi çoğaltabiliriz. Yine tasavvufta göklerin "dokuz kat" olduğu inancı yaygındır. Yunus Emre bir şiirinde *"dörttür anam dokuz babam"* derken, dört kurucu öğeyi (toprak, su, ateş, hava), dokuz kat göğü anlatmak ister.

10- Alevilik'te, dolayısıyla tasavvufta, birçok hayvanın kutsallığı, saygınlığı gündemdedir. Bu hayvanların hepsinin, daha İlkçağ'da kutsallık taşıdığını kazıbilim (arkheologi) buluntularından öğreniyoruz. Hititlerde arslan, geyik, boğa gibi canlılarla güneş, ay, yıldızlar gibi gök varlıkları kutsal sayılır, tanrılaştırılır. Özellikle Urartularda, Grek söylencelerinde, Vergilius'un "Aeneas"ında boğalarla ilgili olaylar çoktur. Eski İran inançlarında arslanla güneş yanyanadır. Durum Sümer-Asur-Babil toplumlarında da öyledir. Ali'nin "esad", "haydar", "gazanfer" gibi adları, genelde, arslan anlamındadır, Grek-Latin dilleriyle ilişkili adlarda geçen "leo-leon" sözcükleri de arslan anlamındadır, sözgelişi İlkçağ'ın ünlü Leonidas adlı komutanların hepsini niteleyen özellik "arslan"dır. Demek, arslanla ilgili inançlar konusunda, bütün ülkelerin ortak bir görüşü vardır.

Öte yandan, yine tasavvufta, insanın kutsallığı, yüceliği göklerle yerlerin (dört ilkenin) birleşmesinden oluşmasına bağlıdır. İnsan yüce göklerle, aşağı değerde anaların ortak çocuğudur. Bu inanç Alevilik'te de yaygındır. Nitekim ölümsüz olan tin gövdeden ayrılınca göklere çıkar, ölümlü gövde ise yerin altına girer, dağılır, toprağa karışır. Bu inanç da İslam'ın buluşu değildir, Platon'un felsefesinde tinin ölümsüzlüğü üzerinde durulan konulardan biridir.

11- Göklerin kutsallığı, göklerde yaşayan tanrıların, tanrıçaların yüceliği, ölümsüzlüğü de çok eski bir inançtır. Kur'an'ın *"Şems/güneş"*, *"Kamer/ay"*, *"Necm/yıldız"* adlarını taşıyan bölümlerinde bu göksel varlıkların kutsallığı vurgulanır, onlar üzerine andiçilir: "..Tan yerinin ağarmasına andolsun", "güneşe ve onun ışığına, ardından gelen ay'a.. an-

dolsun" denmektedir. Tanyerine, günün ilk ışığına, İlkçağ'da Grekler *"Eos"*, Latinler ise *"Aurora"* derler, bir tanrıça olarak saygı gösterirler. Demek güneşin, ay'ın, yıldızların kutsallığı da İslam'ın buluşu değil. Alevilik'te kutsal sayılan bu doğa varlıkları konumuz için önemli bir çözüm öğesidir.

12- Alevilik'te, kimi kollarında düzenlenen "âyin-i Cem" törenlerinin yeni olmadığı, *Cem* sözcüğünün eski İran'da şarabın bulucusu Cemşîd (Cem ışığı) adından geldiği biliniyor. Firdevsi *"Şehname"*sinde onu eski İran ulusunun dördüncü kisra'sı (imparator) olarak gösterir: Kiyumers-Hûşeng-Tahmurs-Cemşîd. Firdevsi Cemşîd'i över, yüceltir. Ancak Zerdüşt, *Avesta*'da, şiirlerinde Cemşid'i kötüler, onu şarabı bulduğundan, içkili toplantılar düzenlediğinden et yemeyi halka öğrettiğinden, yerer:

"Belli, suçludur Vivehmend oğlu Cem
Et yemeyi öğretmiş insanlara sevilsin diye".

Zerdüşt içkiyi, et yemeyi, hayvan kurban etmeyi sevmez, yasaklar, oysa Cem törenlerindeki içki, çalgı, oyun, et yemek yaygın bir uygulamadır. Bu uygulama Alevilik'te de vardır, üstelik törenin özünü oluşturur. Öte yandan, Anadolu İlkçağı'nda, özellikle üzümlerin toplanma, şarap üretme döneminde, büyük Dionysos törenlerinin düzenlendiğini, kadınlı-erkekli toplantılarda çalgılar çalınıp oyunlar sergilendiğini biliyoruz.

İmdi, buraya değin, anlatılanlarla, verilen örneklerle, Aleviliğe dıştan baktık, onunla ilgili olabileceğini düşündüğümüz uygulamaları saydık.

13- Bir toplumda, bir ülkede oluşan düşünce-inanç kurumlarının birdenbire ortaya çıkamayacağını söyledik. Anadolu gibi, tarihi boyunca, birçok göçe yataklık etmiş, birçok savaşa köprü olmuş bir ülkede düşünce-inanç kurumlarının da değişmeden kaldığı, tek kaynaktan beslendiği söylenemez. Bugün bile Anadolu'da onun üstünde dil konuşulmakta, köyden köye değişen inanç kurumları, gelenek uygulamaları sürdürülmektedir. *"Anadolu İnançları"* adlı çalışmamızda, bugün Anadolu'da yaşatılan inançların, onlarla ilgili uygulamaların

büyük bir bölümünün ilkçağ kökenli çoktanrılı dinlerden kaynaklandığını gösterdik. Bu inanç kurumları içinde, sürdürdüğü uygulamalarla, içyapısını kuran öğelerle İlkçağ'a en yakın olanı, İlkçağ inançlarından çoğunu özümleyeni, kuşkusuz Alevilik'tir. Alevilik, İlkçağ'la bağlantısını eğitim-öğrenim yoluyla değil, halkın geleneksel uygulamalarıyla kurmuştur. Eski inanç, boya değiştirerek, yeni inançların boşluğunu dolduruyor. Yeni bir dinin (İslamlığın) doğduğu alanın dışına taşarken, toplumsal yapı ayrılıkları nedeniyle yarattığı boşluğu, eski inancın gidermesi yaşamla ilgili uygulamalara bağlıdır. Nitekim Anadolu'da gelişen Alevilik'le İran Aleviliği birbirine benzemiyor, arada büyük çatlaklar var. Şiilik adıyla bilinen İran Aleviliği'nin 12 Muharrem törenlerinde sırtlarını kan içinde bırakan zincirli, topuzlu döğünmeleri, Anadolu Alevilerinde pek görülmüyor. Anadolu Aleviliği'nde kadın-erkek eşitliği, kadınlı erkekli tören, semahlar, içkili-çalgılı toplantı İran Aleviliği'nde yoktur. Bu ayrılıklar, Aleviliğin oluşumunda Anadolu uygarlığının etki değişikliğinden kaynaklanıyor kanısındayız.

14- Alevilik, İslam'ın, eski tektanrılı inanç uygulamalarıyla yoğurulup yeniden biçimlendirilmesidir. Bu nedenle İslam Alevilik'le yeni bir din kılığına sokulmuştur. Daha açığı, Alevilik İslam'a yeni bir yapı kazandırmıştır.

İslam'ı değiştirme uygulamaları Alevilik'le başlamamıştır. Ebu Hanife-Malik-Şafi-Hanbel gibi dört mezhep kurucusunun görüşleri, Kur'an'a dayanmakla birlikte, birbirini tutmaz, dahası "ibadet" biçimleri bile birbirine benzemez. Bu dört imamın hepsi yorumlarında ayrı bir yol tutmuştur. Özellikle hukuk, yönetim, ibadet, miras, zekât konularında uzlaşma olanağı yoktur. Bundan, İslam'ın en büyük yorumcularının, mezhep kurucularının bile Kur'an üzerinde anlaşamadıkları sonucu çıkar.

15- Aleviliğin oluşmasında, değişik nitelikler kazanmasında, özellikle ilkçağ kökenli tasavvuf görüşleriyle beslenmesinde başlıca etken ozanlardır. Bu nedenle ozanları bu kurumun kurucuları, geliştiricileri, öncüleri sayabiliriz. Bu ozanların çoğu, yaşadıkları dönemlerde kınanmış, yerilmiş, suçlanmış, dinsiz sayılmıştır. Sözgelişi şiirlerinde tasavvufun

ağırlığı sezilen, Alevilik'te de çok tutulan Yunus Emre'ye şeriatçılar iyi gözle bakmamışlar; Şeyhulislam Ebussuud Efendi (XVI.yy.) onun şiirlerini yasaklamış, törenlerde okuyanların öldürülmeleri gerektiğini söylemiştir. Bugün, Yunus Emre'nin yasaklanan şiirleri camilerde, tekkelerde, "mevlid" denen din törenlerinde, Kur'an'la birlikte okunuyor. Ünlü Alevi ozanı Pir Sultan Abdal'ın şiirleri bile en koyu dinci çevrelerde, mevlidlerde okunuyor.

Dinlerin getirdiği değişmez, katı kurallar en dinsever insanları bile bıktırabiliyor, yaşamın isteklerini, uygarlığın gelişimiyle gelen gereksinimleri doyuramıyor. Bu durumda, doyuma ulaşamayan insan, başka olanaklar arıyor, büsbütün dinini bırakamazsa bile, onun katı kurallarını yumuşatmak için başka etkenler buluyor. Böylece, aradan uzun bir süre geçince, değişmez sanılan kurum değişiyor, kaynağından uzaklaşıyor. Bu olayları kesin kanıtlar göstererek bir kaynağa bağlama olanağı yoktur.

Kur'an'da suçluların derisini yüzmek, gövdelerini birçok parçaya ayırmak, diri diri ya da öldürüp yakmak diye bir uygulama önerilmemiştir. Oysa Maliki kadısı Hammadi'nin yargısıyla Hallac Mansur parçalanıp yakılmıştır, Seyyid Nesimi derisi yüzülerek öldürülmüştür. Bu uygulamaları Kur'an'a bağlayanların hepsi Müslüman, Sıvas'ta 37 kişiyi yakan, yaktıran, bu olay karşısında sevinen, birbirini kutlayan insanların hepsi şeriat yanlısı, Kur'an'a bağlı görünen kimseler. İmdi Kur'an'a, İslam'a kökten aykırı düşen bu tür uygulamaların hangi yıl, nerde, kimlerle başladığını saptama olanağı yoktur. Ancak hepsinin ilkçağ uluslarında, Anadolu'da, Mezopotamya'da, Mısır'da uygulandığını kanıtlarıyla biliyoruz.

16- Bugün, Alevilik'in özünü oluşturan tasavvufun başlangıcını (yıl olarak) kesin çizgilerle saptayamayız, ancak Plotinos'un öğretisinden, onun varoluş, insan, tanrı, varlık anlayışından çok öğeler aldığını, daha açığı tasavvufun "İslamlaştırılmış" bir *Yeniplatonculuk* olduğunu açık örnekler getirerek ileri sürebiliriz. Bu uygulamaların, görüş benzerliklerinin biricik kaynağı çağların akışında gelişen, biçimlenen geleneklerdir.

Semahların Kökeni

Anadolu Aleviliği'nin, sanıldığı gibi, Ali'den kaynaklandığı inancı doğru değildir, ortada yalnızca bir ad benzerliği vardır. Bu akımın içeriğini oluşturan düşünce-inanç öğelerinin hepsi, İslamlık'tan önceki dönemlerden gelenekler aracılığıyla aktarılan uygulamalara dayanmaktadır. Bu nedenle Alevilik yeni bir biçimlenme, eskinin yeniden yoğurulup düzenlenmesidir. Bu düzenlenmede başlıca etken tasavvuf, onu besleyen *Yeniplatonculuk, Şamanlık* gibi kökenleri İlkçağ'a giden uygarlık ürünleridir. Burada, yalnızca "semah" denen oyunlar üzerinde durarak kökenini araştırma denemesine girişilecek.

Semahlar, gördüğümüz biçimiyle, çokluk dinle bağlantılı inançlara dayanan birer uygulama niteliği taşıyor, bu nedenle de kimi Alevi topluluklarınca kutsal sayılıyor. Semahları İslam inançlarına bağlama, onlarla ilgili kuruluşların ortaya çıkışıyla açıklama olanağı yoktur. Gerek Kur'an, gerekse Muhammed'in "hadisler"inde semahlara uygulanabilecek bir yorum, bir açıklama görülmüyor. Özellikle kadın-erkek karışımı bir oyun türünün İslam'la bağdaştırılması olanaksızdır. İslam'da kadının yeri bellidir, bütün davranışlarını, görevlerini, giyim kuşamını şeriat kesin çizgilerle belirlemiştir. İslam'la gelen toplumsal yasakları göz önünde bulundurursak şu sonuca varırız: kadınlı erkekli toplantı, çalgılı içkili tören, kadınlı erkekli oyun (bütün türleriyle), kadın erkek eşitliği, birlikte bulunma (namazda bile kadınların yerleri kesin çizgilerle ayrılmıştır, kadın erkek yanyana namaz kılamaz). Bu yasakların etkinliği altında "semah"ı İslam'la uzlaştırma sözkonusu değildir.

İmdi, bırakılmaz bir kurum olarak benimsenen, uygulanan bu töreni, bu oyun türünü neyle açıklayabiliriz? Semahların hangi dönemde, hangi toplumda (Alevilik'le ilgili olarak) başladığını kesinlikle bilemiyoruz. Bildiğimiz bir konu varsa o da, Anadolu'da İslam uygulamalarının başladığı dönemlerde, arada özdeşlik olmasa bile, kadınlı erkekli oyunların sürdürüldüğüdür. Bu oyunlu törenlerin bir bölümü İlkçağ'ın çoktanrılı inançlarına dayanıyor. Sözgelişi, günümüze kalan ilkçağ

tiyatrolarında sergilenen din dörenlerinin hepsinde oyun vardır. Bu oyunlarda kadının önemli bir yerinin bulunduğu da biliniyor. Kadın da, erkeğin yanında, oyun yerine çıkabiliyor, tanrılarına, tanrıçalarına yakarabiliyor. Dionysos törenlerine erkekle katılıyor, içiyor, oynuyor.

Bugün, Karadeniz yörelerinde sürdürülen, "horon" denen oyun kadınlı erkekli, çalgılı, içkilidir (kadınlar içki kullanmazlar). Bu "horon" sözcüğünün` kökeni de, İlkçağ'ın "khoro"sudur. Anadolu halk oyunları konusunda gözleme dayalı araştırmalar yapan bir kimse, "horon"un içeriğini kavramada güçlük çekmez. Üstelik, bu tür oyunların Kafkas topluluklarında da uygulandığını biliyoruz. Bu uygulamalarda önemli olan, Anadolu oyunlarında, "semah" sözcüğünün kökenini bulmaktır. "Sema" sözcüğü, gök anlamında, Arapça "yüksek-yükselmek" karşılığı "sümüv"dan gelir. Yazılışı biraz değişik olan, başka bir "sema" sözcüğü varsa da "işitmek-duymak" anlamındadır. Mevlevilik'te, çalgı eşliğinde, dönerek sürdürülen törene de "sema", bunu uygulayana "sema-zen" denir (zen eki Farsçadır). Ancak, bu törende de kadın-erkek yanyanalığı yoktur, erkekler kendi aralarında, kadınlar da kendi aralarında, çalgı eşliğinde dönebilirler (sema düzenlerler). Öte yandan "semah" denen çalgılı, erkekli kadınlı törenlerin çokluk Anadolu'da yaygınlığını biliyoruz.

Çalgılı, içkili törenlerin, Anadolu'da, ilkçağ uluslarında düzenlendiğini de biliyoruz. Özellikle Hititlerle ilgili kabartmalarda, benzer törenleri yansıtan görünümler sergilenmektedir. Üzümlerin toplanma, şarapların üretilme evrelerinde içkili, çalgılı, kadınlı erkekli Dionysos törenlerinin düzenlendiği de bilinen bir olaydır. "Semah"ın, sözcük olarak kökenini Mevlevilik'te uygulanan "sema"ya bağlayabiliriz, nedeni de "semah" kavramının köken bakımından başka inandırıcı bir açıklanışı olmayışıdır. Öte yandan, kimi halkbilgisi araştırıcıları, semahları halk oyunları arasında sayıyorlar, bu oyunlar içinde inceliyorlar. Bize kalırsa bu görüş sağlıklı değil. Nedeni şudur: semah, çokluk Aleviler arasında geçerlidir, özel kuralları olan, bir tören niteliğindedir. Semah törenine ancak evli kimseler, eş-

leriyle katılabilirler, genelde uygulanan biçimi budur. Günümüzde bu eski geleneğin bırakıldığı, eski kuralları uygulama biçiminin değiştiği görülüyorsa da, kökenini açıklamaya yetmez. Bu nedenle "semah" bir inanç kurumu olarak görülmeli, yine bir inanç çevresinde toplananlara özgü bir uygulama diye anlaşılmalı.

İran da, değişik uygulamaları benimsemiş bir Alevi topluluktur, onun Şii olması dışlanmasını gerektirmez. Ancak Şiilik'te de böyle bir uygulama bilmiyoruz. Onda kadınlı erkekli, içkili, çalgılı, oyunlu bir uygulama geleneği görülmüyor. Yalnızca, İran egemenliği altında bulunan, Şii inançlarını benimseyen kimi Türk topluluklarında, Anadolu Aleviliği'ndekine benzer uygulamalar olabilir, bu özel bir durumdur.

Sözgelişi, Başkurt Türklerinde, mayıs ayında, yalnızca kadınlar arasında düzenlenen, erkek çocukların bile katılması yasak olan törenler düzenlenir (A. İnan *Şamanizm*, s.97). Yine bu kaynaktan öğrendiğimize göre, bu tür törenler, bütün Asya Türk topluluklarında düzenlenirdi, Hunlar bile buna benzer uygulamaları sürdürürlerdi. Yılın belli dönemlerinde tören düzenlemek, daha önce söylendiği gibi, bütün toplumlarda vardır, ancak Anadolu Aleviliği'nde görülen geleneklerle benzerliği azdır.

Şamanlık'ta çalgı eşliğinde yakarmalı, oyunlu törenlerin düzenlenmesi, sonradan İslam'ı benimseyen Türk topluluklarında da sürdürülmüştür. Töreni yöneten görevlinin (Şaman'ın) özel üstlüğü, değneği vardır (agy. 90-119). Demek, kimi Türk toplulukları İslam inançlarını benimsemekle birlikte, eski din uygulamalarını da büsbütün bırakmamış, sürdürmüşler. Bize kalırsa Anadolu Aleviliği'nde de, Asya'dan gelen Türk topluluklarının bu eski geleneklerinden önemli izler vardır. İnanç değiştirmeler, eskilerini geçersiz kılmıyor, yeni kılıklara sokarak yaşatma olanağı sağlıyor.

Eski geleneklerle, İslam'ın getirdikleri arasında bir karışıp kaynaşmanın varlığı yadsınamaz. Bu nedenle, Anadolu'da sürdürülen "semahlar"a yalnızca Anadolu dışında kaynak aramanın gereği yoktur. Asya Türklerinin, din törenlerinde at kes-

tiklerini (kurban) biliyoruz, oysa İslamlık'ta böyle bir uygulama yoktur, "kurban edilecek" hayvanlar bellidir. Burada, geleneğe dayalı uygulama değişmiyor, değişen yalnızca törende kesilen hayvanın türüdür. Eski İran'da, Cem'le (Cemşîd'le) ilgili törenlerde de hayvanların kesildiği, tanrılara adandığı, içkili şölenler düzenlendiği biliniyor. Oysa Zerdüşt, bu törenlere karşıdır. Çağdaş İran'da "kurban geleneği" var, oysa Zerdüşt'le ilgili tapımlarda, güneş, yıldızlar, ay, ocak (ateş) gibi varlıklarla ilgili kutsallık değişmemiştir. Bu olaylar bize, eski inançların, yeni anlayışlara göre yorumlanarak biçim değiştirdiğini gösteriyor. Bu nedenle "semahlar"ı İran'a bağlamak güç, buna karşın Şamanlık'la ilkçağ Anadolu dinlerine bağlamak kolay.

Anadolu'da, günümüzde bile, kutsallık taşıyan, kadınlı erkekli uygulamalar vardır, en ilginci de "Mesir bayramı" denen, Anadolu-Suriye kökenli törendir. Yine Anadolu'da kadın-erkek birliğiyle sürdürülen yöresel halk oyunlarının, özellikle "semah", "halay", "horon" gibi türlerinde eski toplumsal geleneklerin izlerini görmek kolaydır (bu konuda, *Türk Halk Oyunları*, Cemil Demirsipahi, 1975, say. 10-23, geniş bilgi vardır. Özellikle fotoğraflar kanıtlayıcı belge niteliğindedir.). Bu oyunlarda erkek-kadın giysilerinin yöreselliği bile geleneklerin değişik kökenli olduğunu göstermektedir.

Anadolu oyunlarının, başlangıçta, bugün kesinlikle saptanamayan bir tarih döneminde, dinle bağlantılı törenler olduğu bellidir, hepsi Asya kökenli sanılmamalı, nedeni de oyunlarda giyilen giysilerin çoğunun Asya Türk toplumlarına yabancı oluşudur. Bugün Yörükler, Avşarlar, Çepniler gibi Asya kökenli oldukları söylenen, Alevilik'le bağlantılı oymakların oyunlarını bile Asya Türklerine bağlamak güçtür. Şamanlığı benimseyen Asya Türklerinin bile oyunlarında göze batıcı bir türlülük vardır. Bu türlülüğü çalgılarda bile görebiliriz, ezgiler ise büsbütün değişiktir. Kadınların erkeklerle elele tutuşarak çalgı eşliğinde oynamalarına İslam inançları kesinlikle karşı çıkar. Oysa Anadolu'da Sünni geleneğe bağlı çevrelerde bile "horon" kemençe eşliğinde kadınlı erkekli oynanabiliyor (Karadeniz kıyılarında bunun sayısız örneği vardır).

Bizim gözlemlerimize göre, "horon"da dine dayalı geleneği saptamak pek kolay değildir, ancak "semah" için bunu söyleyemeyiz. "Semah" bugün bile yeterli bilgisi olan bir araştırıcı, gözlemci için kesinlikle kutsallık taşıyan bir oyun türüdür, başka oyunlar gibi özünden büsbütün uzaklaşmamıştır. Sözgelişi Mevlevilik'te benimsenen müziğin (alaturka denenin) Bizans kökenli olduğunu, kilise müziğiyle açık bir yakınlığı bulunduğunu söylemek kolaydır. Nitekim, bu müzik İslamlığın başlangıç yıllarında (alaturka biçimiyle) özgün bir Arap buluşu değildir, İran müziği de öyledir. Bizans müziği dine dayalıdır, alaturka müzik ise dine sonradan girmiştir. Bu müziği geliştiren ünlülerin (müzik alanında) çoğunun Mevlevi olduğunu biliyoruz. Oysa camide, mescitte müzik, çalgı şöyle dursun, ezgiye benzer bir ölçüyle Kur'an okumak bile suç sayılırdı. Nitekim, Yunus Emre'nin şiirlerini belli müzik ölçülerine göre, toplu olarak, okuyanların nerdeyse öldürülmeleri gerektiği konusunda Şeyhulislam Ebussuud Efendi'nin yargıları (fetvaları) elimizdedir. Muhammed, başlangıçta, büyücü işidir, büyüdür diye şiiri bile yasaklamış, ozanları sapkın saymıştır. Kur'an'da "Şuara suresi"nde büyücülerin (sihirbazların) kötülükleri, saptırıcı girişimleri yerilir, kimi yorumcular bunu şiirin büyü etkisi gösterdiğine bağlarlar. Ozanlara karşı söylenen kötüleyici sözler, sonraları yumuşatılmıştır. Bunda da Muhammed'i öven ozanların etkisi açıktır. İslam'ın, başlangıçta, şiire, ozana getirdiği yasaklama, İlkçağ'da büyücülerin şiirler okuyarak insanları etkilemelerinden, büyücülerin genellikle ozan olmalarından dolayıdır, sanırız, bu konuda elimizde başka bir seçenek yoktur. Muhammed'i yeren, kötüleyen ozanların etkinliği de biliniyor, Arap toplumunda.

Ancak, İslam'ın getirdiği bu yasak, İkinci Yezid'in "güzel Hababe ile şiir, musiki ve şarap alemleri" *(Emeviler-Abbasiler,* Dr. Bahriye Üçok, 1979, say.76) düzenlemesine engel olamamıştı. İkinci Yezid ise Muhammed'in ölümünden elli yıl sonra yönetimin başına getirilmişti. Demek, İslam'ın getirdiği kadınlı, içkili, çalgılı toplantı, eğlenme yasağı ancak elli yıl sürebilmiştir. Bu yasağın yıkılmasında başlıca etken, dinin ge-

tirdiğiyle yaşamın gerektirdikleri arasındaki çelişkidir. Din, insanın bütün eğilimlerine egemen olamıyor, güncel istekler dinin gücünü aşıyor. Bugün, Türkiye'de yetmişbin dolayında cami olduğu söyleniyor. Peki bu tapınaklara gidenlerin sayısını düşünen, tasarlayan oldu mu? Bu sorunun yanıtı olumsuzdur. İstanbul'un Fatih, Süleymaniye, Yenicami, Sultanahmed, Mihrümah Sultan, Nusretiye, Dolmabahçe, Hırkayışerif, Mesihpaşa, Sultan Selim gibi büyük camilerinin cuma günleri bile yarı yarıya boş kaldığını gözlemledik. Oysa, anayollar üzerindeki küçük camilerin hepsi dolar, yollarda gazeteler üstünde namaz kılınır. Bu da İslam dininin özüne aykırı bir eylemdir, kandırmacadır. İstanbul'da on milyon yurttaşın yaşadığı biliniyor, yine büyük camiler boş. Peki Türkiye'de yaşayan insanların yüzde doksan dokuzunun Müslümanlığı nerede kaldı? Bu örneği vermemizin amacı gerçekle düzmece olanı, özle kabuğu göstermektir. İkinci Yezid halifedir, Muhammed'in bıraktığı görevi sürdürmekle yükümlüdür, oysa yaptıkları sapkınlıktır.

Semahları konu edinen bir yazıda, yukarda verilen örneklerin ne anlamı var? diye bir soru gündeme getirilebilir. Yanıtı şudur: tanrı buyruğu ile gelen değişmezlikleri, insanın doğal eğilimleri değiştirebiliyor. İşte, başlangıçta kesin bir din töreni olan semahların da, günümüzde yalnızca Aleviliğin bir buluşu gibi gösterilmesinin nedeni budur. Gerçekte bütün halk oyunlarının da kökeninde dine dayalı inançlar vardır. Ülkemizde sürdürülen semahlar, köken bakımından ilkçağ ürünüdür derken, çalgı-ezgi-içki-oyun dörtlüsünün Anadolu İlkçağı'nda yaygınlığını düşündük. Bu törenlerde Anadolu'nun kaynak sayılması, daha çok, kadın sorunuyla ilgilidir. Kadın, Anadolu ilkçağı'nda, kutsaldır, bolluğun, sevginin, mutluluğun direğidir. Anatanrıça Kübele kadındır, bütün tanrılara egemendir. Oysa, komşu uluslarda, egemenlik daha çok tanrıçaların değil, tanrıların (erkeklerin) elindedir. Kadın, semahlarda görüldüğü gibi, birden bire öne geçmemiştir, çok uzun bir gelenek izlenmiştir.

Kadın-erkek-ezgi-çalgı-oyun beşlisinden kurulu, kutsal bir töreni, Alevilik'teki biçimiyle, komşu uluslarda görmüyoruz.

Onlarda, Anadolu'da yaşayan yöresel inanç, gelenek bolluğu da yok. Bu nedenle, komşu ülkelerde başta oyun olmak üzere, öteki toplumsal kuruluşlarda da, Anadolu'daki türlülük oluşmamıştır. Durum semahlarda da böyledir, bu oyunu biçimlendiren türlülük, eski uygulamaların geleneklerle gelen sonuçlarıdır. Bu değişik birikimler, Alevilik'te, bir bütün oluşturuyor, semahlarla kendini yapılaştıran Alevilik, insandaki oyun eğilimini de gideriyor, insan doyuma ulaşıyor, yaşamın gereğini yerine getiriyor.

Daha önce, semahın başlangıçta, dinlerle ilgili olduğunu söyledik, burada da yaşama dayalı bir gereksinmedir dedik. Bu iki açıklamamız arasında bir çelişki yok mu? Yoktur, din de bir gereksinme ürünüdür, insanda bilmediği, açıklayamadığı olaylar karşısında duyduğu anlam boşluğunu giderir. İnsan anlamadığı doğa olayından tedirgin olur, ona bir anlam vermek, onun nedenlerini bulmak ister. Bu istek, kişinin içinde beliren korkunun uzantısıdır, dışa vuruşudur. Nedeni açıkça bilinen olay kişiyi pek tedirgin etmez, ondan kurtulma yollarını aramasına olanak sağlar. Kuşkusuz, bu aramada da içten gelen korkunun etkisi, baskısı saklıdır.

Semah, günümüzde, daha geniş bir alana yayılmış, özel topluluklarla sürdürülen bir kurum durumuna getirilmiştir. Alevilerde bile eğitilerek yetiştirilen gençlerin oluşturdukları özel semah takımları vardır. Bu olumsuz bir gelişmedir, eskisi gibi özel bir inanç töreni olmaktan çıkmıştır. Bu gelişme Mevlevilik'te sürdürülen, "sema" denen törenlere benziyor. Artık semah bir uzman işi olmaktadır. Nitekim Mevlevilik'te de, ancak özel eğitimle "sema" öğretiliyor, bütün Mevleviler bunda başarılı olamaz. Giyim kuşam, dönme biçimi belli kurallara bağlıdır. Alevilik'te de bu özen gösteriliyor. Oysa eskiden bütün Aleviler semahlara katılabilirdi. Demek yavaş yavaş semahlar da salt inanç kurumu olmaktan çıkıyor. Özenle eğitilip yetiştirilen gençler dışında semaha katılanlar da vardır, ancak üstün başarı özel olarak yetiştirilen takımdadır. Bu uygulama, ülkemizde, tüm halk oyunlarında da görülmektedir, özel "horon takımı", özel "halay birliği", özel "halk oyunları topluluğu" gibi

uzmanlaştırılmış oyun takımları birçok eğlence yerinde, belli bir gelir karşılığı gösteri sergilemektedir. Bize göre bu uygulama kaynaktan uzaklaşmadır, özden kopuştur. Ülkenin genel ekini (kültürü) bakımından önemli bir gelişme olduğundan, yaygınlaştırıldığından kuşku yok. Ancak, bir *"Alevi kurumu"* olmaktan çıkmakta, genel *"halk oyunları"* arasına girmektir.

Ahilik Dedikleri

"Ahi" sözcüğünün kökeni tartışmalıdır. Kimine göre bu sözcük Asya Türkçesinde "eli açık", "iyiliksever", Farsça'dan değişerek Türkçe'ye geçen "cömert" anlamındadır; kimine göre de Arapça "kardeşim" karşılığı "ahi"dir. Yine Arapça "uhuvvet" Türkçe'de "yiğitlik" anlamında da söylenir, ancak Türkçe'de "yiğit" sözcüğünün genç, delikanlı gibi anlamlara geldiği de unutulmamalı.

Ahilik, toplumsal bir kuruluştur, onunla ilgili yazılı kaynaklardan öğrendiğimize göre, aktöre (ahlak) kurallarına, iyilik, yardım, komşuluk, yoldaşlık gibi davranış ilkelerine bağlılığı erek edinmiştir. Osmanlı kaynakları, onlara dayanan "Osmanlısever" araştırıcılar, bu kuruluşu Anadolu'nun "Türkleşmesinde", daha doğrusu "İslamlaşmasında" büyük başarıları, yardımları görülen övülesi bir varlık diye nitelerler. Bu kuruluş pek yeni değildir. Elimizde bulunan yazılı, güvenilir (uzmanlarınca yazılan) kaynaklara göre bu konuda en yeterli bilgiyi veren Abdurrahman Sülemi (936-1021) adlı İranlı yazardır. Onun "fütüvvet" sözcüğünü Farsça "civanmerd/yiğit, genç" anlamında söylediği biliniyor. Bu bilgileri verdikten sonra, tartışmalı konuya geçelim, kimi çevrelerin yandaş arama girişimleriyle tarihsel konuları, gerçekleri ne denli saptırdıklarını sergileyelim. Ancak, bu kuruluşun bütün ayrıntılarını burada açıklama olanağı yoktur, daha kopsamlı bir çalışmayı gerektirir.

Ahilik, kardeşlik, uyum, barış ilkelerine dayanan, hoşgörüyü yaşam ilkesi sayan bir uğraş kuruluşudur, inançların

tüm katılıklarından, değişmez ilkelerinden uzaktır. Bu kuruluşa göre, yüreğinde insan erdemi, değeri taşıyan bütün insanlar kardeştir, birbiri arasında üstünlük-aşağılık sözkonusu değildir. İnsan olgunluğu kendini bilmesinde, başkalarına yardımcı olmasında, bütün eylemlerinde alçakgönüllülüğü kılavuz edinmesindedir. Gerçekte İran kökenli olan, Sünni inancın katı, değişmez tutumuna karşı daha bağımsız, emekçi bir davranışı ilke edinen bu kuruluş, kendi toplumu içinde çok sıkı bir düzene bağlıdır. Başlarında deneyimli önderleri vardır. Emekle sağlanan gelir ortaktır, tüm sömürü türlerine karşı birlikçi bir direniş temeldir.

Sonraları, kendi boşluğunu, yüzeyselliğini giderme amacıyla bütün ileri kuruluşları kendinden sayan bağnaz çevreler bu kuruluşu da "sünni" anlayışın daracık, karanlık ortamında görüp göstermek istediler. Bunun bir kandırmaca olduğu anlaşılmış, dinci sömürünün tutarsızlığı su yüzüne çıkmıştır. Ahilik'in özel törenleri, uygulamaları vardır; hepsi belli olgunluk aşamalarından geçmeyi, bunun deneyle saptanmasını, kuruluşun temel ilkelerine göre davranılmasını gerektirir. Ahilikte "benim-senin" savı yoktur, yenen ekmek, içilen su ortaktır, kişi emeğinin karşılığını gereksinimi oranında alır, çalışamayacak duruma gelen yaşlılar, sayrılar dernek düzenine göre korunur, geçindirilir. Önemli olan varsıllık değil yeryüzü yaşamında esenlik içinde geçinmektir. Yaşamın temel koşulu emektir, yardımlaşmadır, karşılıklı eşitliktir, uyumdur.

Ahilik toplumuna girebilmek için, belli eğitim aşamalarından geçmek, birbirini izleyen bu aşamalara göre başarılı olmak, olgunlaşmak gerekir. İnsanın olgunluğu, çevresine, "kardeşler"ine karşı sergilediği tutumla anlaşılır. Tatlı dil, güler yüz, hoşgörü, sevgi, eşitlik kaçınılmazdır. Bu kuruluşta uzmanlaşan yaşlanan kişidir, kuruluş başındadır. Ancak bu da uğraş türüne göredir. Bu kuruluşta "suç" kavramı altına giren eylemlere bulaşmış kimselerin yeri yoktur. Hırsız, vurguncu, yalancı, dolandırıcı, kendini beğenmiş, sömürücü, üfürükçü, büyücü, kasap, avcı, evlilik dışı ilişkilerde bulunan bg. kimseler bu kuruluşa giremez, "şet" denen uğraş

"kemer"ini kuşanamaz. Kimi araştırmacılara göre hamamcılar, berberler de bu kuruluşa giremezler, "şct" kuşanamazlar.

Ahilik'te yemekler birlikte yenir, ayrılık yoktur, birinin eksikliğini yüzüne vurarak utandırmak, arkasından konuşmak, çekiştirmek, koğuculuk etmek aşağılık bir davranıştır. Bunlar, Ahilik'in sağlam aktöre (ahlak) öğretisine bağlandığını, olumsuz eğilimlerden kaçındığını gösteriyor. Sülemi'ye göre bu kuruluşun başlıca özellikleri ya da ilkeleri arasında şunlar vardır: kötülüğü iyilikle karşılamak, arkadaşlarında yanlış, eksik aramamak, güvenilen kimsenin evine esenlikle girmek, sunulan yemcği güler yüzle yemek, eski sevgiyi korumak, gönüldeşliğe bağlı kalmak, arkadaşları korumak, gözetmek, yardım etmck, uyumlu olmak, konuksever olmak, saygılı davranmak, yoksulları sevmek-gönüllerini almak, doğru sözlü olmak, saygılı-eğitimli olmak, sözünde durmak, gizli kalması gerekeni açığa vurmamak, tutkuların tutsağı olmamak, aşırılığa kaçmamak, açgözlü olmamak bg. pek çok olumluluk.

Yukarda sayılanlar daha da çoğaltılabilir. Anadolu'da, özellikle alışveriş işlerinde kendini gösteren Ahilik, daha çok Ankara yörelcrinde tutunmuştu. Özcl giyimleri, takıları, savunma araçları bulunan Ahiler ortaklaşa yaşamın öncüleriydi. Ne yazık ki, bu konuda yapılan birkaç çalışma konuya hep din açısından bakmış, bu kuruluşun üretim-tüketim ilkelerine dayalı bir uygulama yöntemine bağlandığını görememiştir. Ahilik gerçckte bir cmek-birliğiydi, emeksiz geçinmenin, bireysel mutluluğun karşısındaydı.

Ahilik, bir tasavvuf kuruluşu sayılır, bu doğrudur ancak tabanında kişiscl emek birliği, toplumsal üretim-tüketim dcngesi vardır. Nitckim benimsediği aktöre öğretisinde de sömürücü yönctimlerde büyük örnekleri görülen vurgunun, hırsızlığın, kaçakçılığın, yalancılığın, dolandırıcılığın, bağnazlığın büyük suçlar arasında yeralması önemlc üzerinde durulması gereken bir sorundur. Anadolu'da toplumsal eşitliğc dayanan ilk İslam kuruluşu Ahilik olabilir kanısındayız. Bu kuruluşun özelliklerinden biri de, büyük yerlcşme yerlerinde ilgi toplayan, çok öncm verilen az emekli çok kazançlı uğraşlara eğilim gös-

temeyişidir. Bize kalırsa, Ahilik'in üretim-tüketim ilişkilerine dayalı bir yöntemle araştırılması, incelenmesi daha yararlıdır. Tarih araştırmalarında bu kuruluşların *"Esnaf loncaları"* başlığı altında anlatılması da ilginçtir. Ülkemizde bu konuya tarih anlayışıyla yaklaşan Prof. Dr. Mustafa Akdağ, çalışmalarında (*Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi*, 1979) Ortaçağ'da Anadolu'nun toplumsal yaşamındaki dengesizliğin nedenlerini vurgulayan nesnel örnekler vermiştir. Sülemi'nin *"Kitab'ul-Futuvvat"*ında konu, daha çok inanç yönünden incelenir. Öte yandan Abdulbaki Gölpınarlı, *"İslam ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilâtı, İktisat Fakültesi Mecmuası*, c.11, 1949-1950) konuyu daha kapsamlı bir nitelikte inceler, kaynakları sergiler, ancak o da soruna doğulu bir düşünür anlayışıyla yaklaşır.

Bu konu, ülkemizde nedense, bilimsel bir ilgi uyandırmamış, çokluk tasavvuf açısından görülmüştür.

Anadolu'nun kırsal kesimlerinde, çokluk Ankara yörelerinde etkinlik gösterdiği söylenen Ahilik'in toplumsal yapısı, din inançlarının dışında aranmalı, soruna bir yaşam biçimi diye bakılmalı. Sülemi'nin anlattığı "Ahilik"le Anadolu'daki etkinlik gösteren "Ahilik" birbirine benzemiyor pek. Anadolu'da tasavvuf etkisi azalıyor, bu kuruluş bir üretim-tüketim ortamında gündeme geliyor. Biz, bu kuruluşu, ortaya atılan savların tersine "Sünni" anlayışın ötesinde bir gelişme sürecinde görüyoruz. Nedeni de uğraş "lonca"sı olarak yorumlanmasındadır. Tasavvuf bir "lonca kuruluşu" değildir. Bize kalırsa Şeyh Bedreddin'le ortaya çıktığı söylenen, üretim-tüketim alanındaki ortaklığın Ahilik'te de aranması gerekir. Nitekim, Şeyh Bedreddin'in *"Vâridat"*ında söyledikleriyle Sülemi'nin açıklamaları arasında çarpıcı bir ayrılık görülmüyor.

Kızılbaş

Yazınımızda yanlış anlaşılan, yanlış yorumlanan *"Kızılbaş"* sözcüğünün kökeni, İran'da gelişip yayılan Zerdüşt inançlarıdır. Çoktanrıcı bir inanca dayanan Zerdüştlük, güneşi kutsal saydığından, törenleri yöneten kimseler (rahipler) baş-

larına kızıl bir başlık, sırtlarına da kızıl üstlük giyerlerdi. Bunlara Farsça *"sürh-ser"* denirdi. *"Sürh"* sözcüğü kızıl, *"ser"* ise baş anlamına geldiğinden, Türkçe *"kızıl-baş"* diye söylenir. Zerdüşt inançlarından etkilenen Şiilik, ilk doğuş yıllarında, özellikle "Erdebil sufileri" diye ünlenen kimseler aracılığıyla hızla yayıldı. Bu kişiler, Safiyeddin Erdebili'nin izini sürerek, torunu Şeyh Cüneyd'e bağlandılar. Şeyh Cüneyd ile oğlu Şeyh Haydar kızıl taç, kızıl üstlük (hırka) giyerek bir yandan Zerdüştlük'ün, bir yandan da Şiilik'in simgesi sayılan oniki dilimli tacı benimsemiştir. Şiilik'in, biraz değişik bir kolu olan Kızılbaşlık Anadolu, Suriye, Irak, daha sonra Trakya bölgelerinde yayılmaya başlayınca giyilen kızıl giysiler büyük ilgi çekti. Sünni inançlarıyla bağdaşmayan bu yeni inanç kurumu tepkiyle karşılandı, ancak geniş bir alana yayılması da önlenemedi.

Başlığı, üstlüğü dolayısıyla İsmail Safevi'nin kurduğu devlete de bu ad verildi. İran'da *"sürh-ser"* diye bilinen Kızılbaş kavramı İran-Osmanlı savaşlarının başlamasıyla yerici bir içerik kazandı, ancak bugünkü kötü anlamda değildi. Kan yakınlığı bulunan kimseler arasında dince yasaklanmış ilişkilerde bulunma karşılığı söylenmiyordu. Bir inanç olarak, aşırı Ali sevgisi güttüğünden, koyu sünni çevrelerce suçlanıyordu. Sonraları yerici, kötü anlamlarda söylenir olması aşırı sünni anlayışı nedeniyledir. Nitekim İran'la savaşan Osmanlı padişahları şiirlerinde "kızıl-baş" karşılığında "sürh-ser" sözcüklerini kullanmışlardı. Anadolu'da Şii inançlarını benimseyen toplulukların bir bölümüne, aşırı İran yandaşlarına *"rafızî/sapkın"* denirdi. Alevilik'te bile bu sözcük (Kızılbaş) genelde Şii imamlara bağlananlara verilmişti. Nitekim Pir Sultan Abdal da "Kızılbaş ozan" sayılmıştır. Aşırı sünni yandaşlarının Kızılbaş sözcüğüne verdikleri yakışıksız anlam, daha sonra sözlüklere de geçti. Günümüzde taşıdığı anlamın kaynağı bu yerici, yanlış, yakışıksız yorumdur, "mum söndü" yalanıyla birlikte söylenmesi de bu yüzdendir.

Bugün, Anadolu'da yaşayan tüm Aleviler'e "Kızılbaş" denmesi yanlıştır, Kızılbaşlık Alevilik içinde, daha çok Şiilik'e bağlı bir koldur. Oniki dilimli başlık giymeleri de bir ininç ge-

leneğinin sonucudur. Oniki sayısının kutsallığı İran'da Şiilik'in bir buluşu değildir. Bu sayı Sümerlerde, Romalılarda, Hititlerde, Mısırlılarda bile kutsal sayılır. Bu nedenle bu sayıyı Alevilik'e, Şiilik'e bağlamak da yanlıştır. Bizim bilebildiğimize göre "kızıl-baş" sözcüğünü, yazılı kaynaklara geçirerek kullanan ilk padişah Yavuz Selim'dir:

Leşker ez taht-ı stanbul sûy-i İran tahtem
Sürh-ser ra garka-yi hûn-i melâmet sahtem

dizelerinde geçen "sürh-ser" Kızılbaş demektir. Yavuz Selim *"İstanbul'dan İran üzerine asker göndererek Kızılbaşları kötülüğün kanına boğdum"* demiştir. Bu dizelerden anlaşıldığına göre, İsmail Safevi'yi yendikten sonra (1514) bu sözcüğü kullanmıştır. Yavuz Selim'den sonra padişah olan oğlu Kanuni Süleyman da bir şiirinde:

Pâymal eyleyelim kişverini sürh-serin
Gözine sürme deyu dûd-i siyahi çekelüm

derken, Kızılbaş karşılığı "sürh-ser" sözcüklerini kullanmıştır. Bize kalırsa, bu sözcüğün yayılması, benimsenmesi Şii İran'a karşı Sünni Osmanlı'nın duyduğu derin öfkedir. Bildiğimize göre, yine Anadolu'da, "Alevi" sözcüğü de, Şii İran'la başlayan ilişkiler nedeniyle, bu çağda kullanılmış, sonra yayılmıştır. Oysa, Anadolu'da "Alevilik" daha önceleri, bir kurum olarak, değişik adlarla, ortaya çıkmıştır. Nitekim "ahilik" de Ali'ye bağlı bir kurumdur. XII. yüzyılda yayılma olanağı bulmuştur.

Kazılbaşlık'ın böylesine yerilmesi, kötülenmesi kuşkusuz sünni kaynakların etkisiyledir. Şeyhulislam Ebussuud Efendi (1490-1574) İskiliplidir, koyu Sünnidir, yargılarında (fetvalarında) çok ağır, yerici bir dil kullanır, Kızılbaşların öldürülmelerini bile İslam dini adına büyük bir başarı diye niteler. Onun bu tutumu, kendinden sonra gelen sözde din bilginlerinin değişmez örneği sayılmıştır.

"Mes'ele: Kızılbaş tâifesinin şer'an kıtali helâl olub, katl eden gâzî ve kızılbaş tâifesinin ellerinde maktul olanlar şehîd olurlar mı? Elcevab: Olur, gazâ-i ekber ve şehâdet-i azîmedir." Bu yargı

çağının en büyük din bilgini sayılan Ebussuud Efendi'nindir. Kızılbaşların öldürülmelerini, din adına, büyük bir iyilik, yücelik, görev diye niteleyen bir kimsenin içinde yaşadığı topluluktan ne beklenir? Onun Kızılbaş diye yerdiği kimselerin hepsi Anadolu'ya Asya'dan göçen Türkmenlerdir, öz Türk boylarıdır. Oysa bugün, Asya'dan gelmekle övünen sözde aydınlarımız gerçek soydaşlarının ortadan kaldırılmalarını bile bir övünme nedeni saymaktadırlar. Bütün sorun tarih bilincinin yokluğuna dayanıyor. Osmanlı toplumunda böyle bir bilinç doğmamış, gelişmemiştir. Bu nedenle Osmanlı toplumu bir *"tarihsiz varlık"*tır. Kızılbaşlık'la ilgili nitelemelerin hepsi bilgisizlikten kaynaklanmaktadır. Sözlüklerde geçen nitelemelerin hepsi uydurmadır, bilmeden, anlamadan aktarmadır.

Şemseddin Sami, ünlü "Kamus-i Türki"sinde yerici bir dil kullanmaz, yalana kaçmaz: *"Kızılbaş: Şah İsmail'in sınıf-ı askeri, sürh seran (kızıl başlık giyenler), gulat-ı şiadan bir taife"* açıklamasını getirerek bugünkü yakışıksız tanımı yalanlar. Sözlük yazarları ona bile bakmamışlar. Ahmed Vefik Paşa "Lehce-i Osmani"de şunları söylüyor: *"Kızılbaş: sürh-ser, aslında Şah İsmail'in mümtaz askeri"* TDK Türkçe Sözlük: *"Kızılbaş: Şiilere ve Alevilere verilen ad"*

Bu örneklere bakılırsa "Kızılbaş" sözcüğünün Farsça "sürh-ser" sözcüklerinin Türkçe'ye çevrilişi, Türkçe karşılığı olduğu kolayca anlaşılır. Peki bu aşağılık yalanın, tanımlamamın, nitelemenin kaynağı nedir? Sorunun yanıtı açık: Sünni anlayışın utanç verici bir uydurması. Şimdi bir de Ferit Devellioğlu'nun "*Osmanlı-Türkçe*" sözlüğüne bakalım: *"Sürh-ser: kızılbaş, râfizi (bu sözcüğe gönderme var). "Râfizi: rafz'dan. Râfıza fırkasından olan. Hazreti Ebubekir ve Ömer'in halifeliğini kabul etmeyen" "Râfıza: rafz'dan. Bir şii fırkası (Hazreti Ali'nin çocuklarına şeriat ve tarihî hakikat dışı muhabbet gösterip tarafdar olmakla ayrılır"*. Arapça "rafz" sözcüğü "bırakan, ayrılan, salıveren" gibi anlamlara gelir, bu kökten çıkan "râfizi" ise Ebubekir'le Ömer'den ayrılan, onların yolunda gitmeyen, izlerini sürmeyen demektir. Bu nedenle "sürh-ser" karşılığı olan kimi yerde "râfizi" anlamında anlaşılan "Kızılbaş" sözcüğüne ge-

tirilen yerici tanım, bilerek yapılan, kötü bir nitelemedir, gerçekle bağlantısı yoktur.

Kızılbaşlara karşı sürdürülen saldırı, koyu Sünni aydınların hepsinde böyledir. Nitekim Yahya Kemal Bayatlı bile, Yavuz Selim'e yazdığı "Selim-nâme"sinde:

Saldırdı fart-ı gayz ile ifrît-i râfizi

diyerek İsmail Safevi'yi, ordusunu yermekten kendini alamaz.

Kızılbaşlık konusunda, aşırı inançlara dayanan köksüz, saptırıcı bir geleneğin sürdürüldüğü anlaşılıyor. Bilimsel dayanağı bulunmayan bu gelenek dinci yörelerde, suçlamaya bağlı bir çıkar aracına dönüştürülmüştür. Osmanlı yazarları, aydınları bu geleneğin tabanına inme gereği duymadan yaşatılmasında aracı, etkili olmuştur. Osmanlı'da bilim anlayışının olmayışı, olaylara kulaktan dolma bilgilerle yaklaşmayı kolaylaştırmıştır. Ancak, bu konuyu, Alevilerin de yeterince bildikleri, inceleyip irdeledikleri, ona açıklık getirdikleri söylenemez. Ülkemizde, toplumsal kurumlarla ilgili bilimsel araştırmalar yeterli değildir. Özellikle Prof. Dr. Fuad Köprülü ile yandaşları, öğrencileri, ardınca gidenler İstanbul'da oturup Anadolu yaşamını anlatmaya yeltenen sözde bilim kişileridir. Prof. Dr. Fuad Köprülü ile ardıllarının Anadolu uygarlığı konusunda söyledikleri süslenmiş, boyanmış yalanlardan öteye geçemez. Bu yalanlara kanan, günümüzde bile uzman sayılan, Avrupa araştırıcılarının sayısı az değildir. Onlar da, Anadolu uygarlığı alanında, Köprülü'den öteye geçmemişler. Bunun nesnel örneği Bektaşilik'i Yesevi Tarikatı'ndan türetmeye yeltenen verimsiz, bilinçsiz, yüzeysel anlayıştır. Bu kısır anlayışa gönül bağlayan Alevi aydınlarının (öyle geçiniyorlar) sayısı az değildir. Bizim söyleyeceğimiz, yalnızca "kişi savunduğu görüşle bağlantılıdır", bundan ötesi kendilerini ilgilendirir.

Kızılbaşlık-Alevilik konusunda kesinlik kazanmayan, yüzeysel içerikli vurgulamalar, yargılar vardır. Bunlar da, eski kaynakları yeterince araştırmadan, incelemeden, yalnızca

"Alevi topluluğu" içinde yaşamadan dolayı kendini yetkili sayan bir öbeğin savruk düşüncelerinden kaynaklanmaktadır. Alevi olmak, Alevilik'i bilmeye yetmez.

Peki, böyle saldırgan, yerici tutumlar karşısında, hangi yöntemle işe koyulmak gerekir? Bu sorunun yanıtını verecek olan araştırıcı işe eski kaynaklardan, kavramların ortaya çıkış evrelerinden başlama gereğindedir. Bunun tören düzenlemekle, "semah topluluğu" oluşturmakla ilgisi yoktur, olayda bir köken sorunu vardır. Kızılbaş sözcüğünü, daha önce söylendiği gibi, Zerdüştlük'ün özelliklerini bilmeden, İran'da gelişen Şiilik'in İlkçağ'a uzanan kaynaklarını araştırmadan açıklama olanağı yoktur. Çağların akışı içinde, kimi kavramlara getirilen yorumlar değişmekte, ortama uygun bir düşünsel kılık sergilenmektedir. Sağlıklı yöntemle çalışmayı beceren bir araştırıcının bilmesi gereken de budur.

"Kızılbaş" sözcüğünden alınmak, üzülmek, onunla ilgili yeterli bilgiden yoksun kalmanın sonucudur. Neden bir kimse, kendisine, Kızılbaş denince kızar, öfkelenir, üzülür? Bu sözcüğün ne olduğunu söyleyen, dinleyen bilse tartışmaya gerek kalmaz, oysa ikisi de bilmiyor. Türkçe'de "yeşilbaş", "kocabaş", "karabaş", "yiğitbaş" gibi kavramlar vardır. Bu kavramların hangi anlamı içerdiğini bilen kaç aydın gösterebiliriz? Oysa bu kavramlar, Anadolu'nun Türkleşme evrelerinde etkinlik gösteren birer kuruluşun adıdır, bunların hepsi "ahi" adı altında toplanan uğraş odaklarının imleridir. Ahilerde özel bir yaşama anlayışı vardır, üstelik inançlarında Şamanlık'tan izler bulunur. Nitekim Osmanlı devletinin ilk iki, kimine göre üç, padişahının ahi olduğu biliniyor.

Osmanlı devletinde, Halifelik'in bir devlet kurumu olarak yerleşmesinden sonra, Şiilik'in etkinliğine karşı bir direnme başlamıştır. Bunun yönetimle ilgili bir girişim olduğu da bellidir. Başlangıçtan beri, İran Batı'ya kayma, İÖ. 625'te tüm Anadolu'yu egemenliği altına alan Birinci Dârâ'nın yolunu tutma eğilimindedir. İran, Büyük İskender'e değin Orta Doğu'nun biricik egemeniydi. İran bu egemenliğini İslamlık'ın

ortaya çıkışından sonra da sürdürme özlemi çekmiştir. Bu nedenle, Osmanlı'ya saldırması yalnızca Şiilik'in etkisiyle değildir.

Günümüzde, özellikle Aleviler'e karşı bir suçlama sözcüğü olarak kullanılan, "Kızılbaş", yukarda söylendiği gibi yalnız din inançları nedeniyledir. Üstelik Sünniler bunun açık anlamını bilmezler.

HOŞGÖRÜ

Anadolu Uygarlığında Hoşgörü Sorunu

"Hoşgörü" kavramını, güncel olayların yüzeysel çekiciliğinden sıyırarak, bir uygarlık sorunu niteliğinde görmek, yorumlamak gerekir. Uygarlık ilkelerinin egemen olmadığı, etkinlik kazanamadığı bir ülkede hoşgörü sözcüğü boş bir kavram olmaktan öte anlam taşımaz. Hoşgörü, duygusal bir eğilim değil, yaratıcı düşünce ilkelerine bağlı bir özgür düşünme koşuludur. Bu koşul ulusal yönetimin öğretim-eğitim uygulamalarına bağlıdır. Eğitim kurumlarında baskının, ortaçağ yöntemlerinin geçerlik kazandığı bir toplumda hoşgörü sözcüğünün Nasreddin Hoca gülmeceleri oranında bile etkinliği, çekiciliği yoktur. Ancak uygar toplumda, uygar düşünceyi benimsemiş, bir anlayış ilkesi diye kavramış insanda hoşgörü aranabilir. Bütün yaşamını, yalnızca kendi uygulamalarına göre düzenleyen, başkalarına en azından kendisi gibi düşünme, eylem özgürlüğü tanımayan bir yüksek görevliden, bir yönetimden hoşgörü beklemek kendi kendini kandırmaktır.

İnsanı tanrının yarattığı bir nesne olarak niteleyen, sonra canının sıkıldığını sezince, ona kaburga kemiğinden bir "oynaş" sağlayan bir inancın, kadını insandan sonra insan sayan bir anlayışın yaygın olduğu ortamda hoşgörü bir kandırmacadır. Hoşgörüde bulunması gereken başlıca özellik, insanları doğal niteliklerine, gövde yapılarına göre ayırmak değil, evrende

özgün, üstün bir yeri olan *"insan"* kavramı altında toplamaktır. Bu nedenle hoşgörü, insan varlığını kavramak, onu evren bütününde taşıdığı önemin bilincine vararak anlamak demektir. Uygarlık alanında hoşgörü, yönetimlerin bir bağışı, karşısındakini kendine bağlamak için yardımı değil, bir yaşama koşuludur, özgür düşünme odağıdır. En güçlü yönetimler, en üstün baskı uygulamaları bile eylemleri durdurur, konuşmaları yasaklar, ancak düşünme denen yaratıcı eylemi engelleyemez. Şunu üzülerek, ürpererek söylemek gerekir ki, uygarlık tarihinde, çağımızda yaşandığı ölçüler içinde, hoşgörüsüz bir dönem görülmemiştir. Yeryüzüne egemen olma tutkuları iç açıcı değildir. Hoşgörünün en çok gündeme getirildiği bir evrede çıkarcılık, sömürgecilik yararına dökülen insan kanı petrolden çoktur. Çağımız, hoşgörü örtüsü altında, yüzbinlerce insanı birkaç saniye içinde yokedebilecek savaş araçlarının sergilendiği bir ortamdır, bu araçların yarışma alanıdır. Bunun açık örneklerini Avrupa'nın göbeğinde Bosna-Hersek'te görüyoruz, Orta Doğu'da, başka ülkelerde dökülen insan kanının kokusu uzayı dolduruyor. Hoşgörüyü vurguladığı, önerdiği, savunduğu söylenen dinler, yeryüzünün dört bucağında, günümüzde kan dökme yarışına girmişler.

Bu olumsuz, üzücü genel durumda Anadolu'nun geçmişine, özellikle İlkçağ'ına bakarsak, düşünsel alanda hoşgörünün nesnel olarak yaşandığını görürüz. Doğacı felsefe çığırlarının hepsi Anadolu'da doğmuştur, birbirine yöntem, anlayış, görüş bakımından aykırıdır. Varlığın kurucu ilkelerini araştıran bilgelerin düşünceleri birbirine karşıttır. Anadolu'da yaşayan değişik toplumların inançları, inançlarıyla ilgili uygulamaları birbirine benzemez. Oysa, İlkçağ Anadolu'sunda düşüncelerinin aykırılığı nedeniyle susturulan aydın bilmiyoruz. Düşüncelerinden, inançlarından dolayı bilgeleri öldürmek, sürgüne göndermek günümüzde hoşgörüyü savunma yarışına girişen Batı'da görülmüştür. Thales'in, Herakleitos'un, Anaksimenes'in, Anaksimendros'un görüşleri gibi düşünceleri de ayrıydı. Anaksagoras İzmir'in Güladası'nda doğmuş, düşüncelerini daha geliştirmek için gittiği Atina'dan kovulmuş, sürgüne gönderildiği Lapseki'de ölmüştür.

Batı yönetimleri bir yandan hoşgörüyü savunur, öyle görünmeyi sever, öte yandan insan kanı dökmekle övünen toplulukları besler, onlara gizli savaş araçları satar, sonra sattığı araçların kullanıldığını görünce utanmadan barışsever kesilir. Bu korkunç savaş araçlarını satın alan ülkelerin onlarla düğün, tören düzenleyeceği, kadınlı-erkekli oyunlar sergileyeceği söylenemez sanırız. Kim ne derse desin, ne düşünürse düşünsen petrol insan kanından üstün tutuldukça hoşgörüden sözetmenin anlamı yoktur.

Anadolu İlkçağ'ına bakılırsa pek çok savaşın yapıldığı, insan kanının döküldüğü görülür, ancak bu savaşları başlatan toplulukların nerdeyse hepsinin dıştan geldikleri, soyguna, vurguna koyuldukları anlaşılır. Buna karşın, Anadolu toplumları arasında din savaşı bilinmiyor, vuruşmaların arkasında toplumsal güven, savunma duygusu, egemenlik savı yatmaktadır. Homeros'un iki büyük yapıtını, Vergilius'un *Aeneas*'ını okuyanlar, Anadolu'ya saldıran Batı topluluklarının hep tapınakları soymakla işe başladıklarını, övündüklerini öğrenmekte güçlük çekmezler. Nitekim, Ortaçağ'da Bizans'a saldıran Haçlılar da girdikleri yerlerde soyulmadık tapınak bırakmamışlardı. Oysa, Hıristiyanlığı egemen kılma, savunma düşüncesiyle başlatıldığı söylenen bu savaşların öncülerinin bağlandıkları İsa, onlara benim adıma kurulan tapınakları soyun dememiş, yanağının birine vuran olursa ötekini de çevir demişti. İşte, bir din kurucusunun önerdiği hoşgörüye o dini egemen kılmak isteyenlerin yanıtı böyle olmuştur.

Bize kalırsa, hoşgörüye karşı çıkışı başlatan, hoşgörüyü savunur görünen Batı'dır, üstelik bu girişimini dine dayandırmaktadır. Sokrates'in ölümü, Aristoteles'in yurdundan sürülmesi bilinmektedir. İnançlar nedeniyle, günümüzden ikibindörtyüz yıl önce Sokrates'e yapılanla, dörtyüz yıl önce Giordano Bruno'ya uygulanan özdeştir. Bu örneklerden anlaşıldığına göre, Anadolu uygarlığında hoşgörü yaygındır. Nitekim, kesin olmasa da, dünya yazınının en büyük masalcısı sayılan Aisopos, bir görüşe göre Frigya'lıdır, Lucianos ise Adıyaman'lıdır (Samsat'lı).

Ortaçağ doğusuyla, batısıyla hoşgörüden uzak kalmanın, hoşgörüye karşı çıkmanın somut örneğidir. Hıristiyanlık'la Müslümanlık, görünüşte hoşgörüyü savunur, uygulamada kana boğar. Düşünceleri yüzünden ölüme götürülen aydınların sayısı çoktur. Rönesans düşünce özgürlüğü, hoşgörü savlarıyla ortaya çıkmış, kısa bir süre sonra, bulduğu yeni araçlarla, çılgınca bir sömürüye yönelmenin örneğini vermiştir. Osmanlı ülkesinde, kalemin karşısında kılıcın yeraldığı bilinen bir gerçektir. Buna karşın, tüm Ortaçağ'ın en çok hoşgörü örneği Anadolu'da yetişmiştir. İran'dan gelen katı düşünceli, asık yüzlü Bahaeddin Nakşbend (Nakşbendi tarikatının kurucusu), Abdulkadir Geylani (Kadiri tarikatının kurucusu) karşısında, hoşgörünün nesnel anıtı olarak Nasreddin Hoca, Hacı Bektaş Veli, İncili Çavuş, Bekri Mustafa gibi değişik toplum kesimlerine seslenen kişiler görülür. Bunların yanında, şeriatın katılığını gülmeceye dönüştüren Bektaşi'nin yeryüzünde bir örneği daha yoktur.

Sergilenen örneklerin toplumsal yaşamda etkinliğini sağlayan, yalnızca, katılık karşısında yumuşaklık, güleryüzlülük, baskıyı gülmeceyle karşılama, kabalığın önünde ince alay (ironi), büyüklenmenin önünde gülünç duruma düşürücü iğneleme gibi değişik nitelikli düşünce ürünleri. Üstelik bunların hepsi Anadolu kökenli. Bu hoşgörü anıtlarının ilginç bir özelliği de, genelde, halk kesimlerinde tutunmalarıdır. Bunların karşılarında, kendi anlayışlarının tersini yansıtan kimseler bulunur, böylece hoşgörü dar bir alanda kalmaz, toplumun bilgisel nitelikle bağlantılı kesimlerine yayılır. Bu örneklere bakarak Anadolu'da, hoşgörünün özgün bir gülmeceyle atbaşı yürüdüğünü görebiliriz. Bektaşi'nin hoşgörüsü bağnaza, Hacı Bektaş Veli'nin hoşgörüsü şeriata, Nasreddin Hoca'nın hoşgörüsü yeterince aydınlanamamış çoğunluğun kesimine, İncili Çavuş-Bekri Mustafa saraylara, varlıklı yörelere seslenir. Okur yazar oranının çoğalmasıyla bu hoşgörü öncülerinin etki alanı da genişlemiştir.

Yukarda sergilenen açıklamalardan anlaşıldığına göre, Anadolu'da hoşgörü, yalnız bir kavram olarak kalmamış, yaşamın

içine girmiş, uygulama alanında etkinliğini göstermiş. Bu da binlerce yıllık bir uygarlık geçmişi olan Anadolu insanının düşünme yetisini besleyen kaynakların değişikliği, üretim türlülüğüdür. Anadolu hoşgörüsü değişik boyutludur, başka uluslarda bu türlülüğü, değişikliği bulmak kolay değildir. Anadolu'da gülmeye, alaya, iğnelemeye olanak sağlayan hoşgörünün beğeni odakları da değişiktir, toplum kesimlerinin yaşam biçimlerine göre nitelik kazanır. Bir Nasreddin Hoca ile Hacı Bektaş Veli'yi, bir İncili Çavuş'la Bektaşi'yi karşı karşıya getiremiyoruz, toplumsal yapıda yerleri ayrı. Oysa şeriatçı kesimde böyle bir özellik yoktur, şeriatçı kesim gülmeyi, eğlenceyi, düşüncede türlülüğü istemiyor, belli elden yönetilmeyi, belli bir doğrultuda, tartışmasız, eleştirisiz yürütülmeyi yeğliyor. Şeriatçıda hoşgörünün bulunmaması nedensiz değil. Ona göre insan yaratılıştan suçludur, "dünya ahiretin tarlasıdır, ektiğini biçeceksin", ölümden sonra dirilme var, yargı var, mutluluk var, acı çekmek var bg. Bütün bunlar insanı bir korku varlığına dönüştürüyor. İnsan geleceğinden korkmalı, bu korkuyu ancak şeriatın buyruğuna eksiksiz uymak giderebilir. Buna bir de yazgı denen, kişiyi, elinde olmayan, kişisel istenci dışında eyleme sürükleyen, yöneten, yönlendiren baskı odağını ekleyelim.

Hoşgörünün tabanını düşünülenle yaşanan arasındaki uyum oluşturur, oysa inanılanla yaşanılan arasında kurulan bağlantı buna karşıdır. Düşündüğü gibi yaşamak aydın işi, inandığı gibi yaşamak dincinin işidir. Ancak ülkemizde kimlerin inandığı gibi yaşamaktan kaçındığını, işi kandırıcılığa, çıkarcılığa dönüştürdüğünü nesnel örnekleriyle görüyoruz, inançlara önem verenlerde bir yaşam korkusu, yarar tutkusu vardır.

İmdi, ülkemizde geçmişten geleceğe uzayan hoşgörü konusuna günümüzden birkaç örnek getirerek son verelim. Uygarlık, çok seslilik isteyen bir evrim alanıdır. Çok sesliliğin tabanını da hoşgörü kurar. Oysa ülkemizde bunun tersi görülmüştür. Türkiye çok sesli yaşama çok partili dönemle geçmiştir. Üzerinde durulursa, hoşgörünün geçersiz kılındığı evreler de bu çok partili, çok sesli uygulamalarla başlamıştır. Elli

yıldır, Türkiye'de hoşgörünün yerini baskı almış, hoşgörü yönetici kurulların buyrukları, önerileri doğrultusunda yürüme anlamında yorumlanmıştır. Bir kimsenin düşünceleri, inançları toplumsal yönetimin yönlendirici buyrukları altına girerse, ona hoşgörüyle bakıldığı söylenemez. En ileri uygarlık verilerinden yararlanarak, en karanlık, yıpranmış inançlara, düşüncelere yayılma olanağı sağlamak hoşgörüyü, gizli örtüler altında yasaklamaktır. Toplumları, belli inançlara dayanarak, belirli koşullar altında tutmaya çalışan, kışla düzenine benzer bir doğrultulu yönetim getirmeye çalışan görüşler uygarlık adına, insan değerleri adına birer utanç anıtıdır. Tüm bilimsel gelişmelerin, yaratı (sanat) kurumlarının, düşünce odaklarının hoşgörüyle yaşadığı biliniyor. Uygarlık tarihine bakılırsa, İlkçağ'da hoşgörünün ocağı olan Anadolu'da, evrimci atılım inanç denetimiyle baskı altına alınınca, bütün bilimsel gelişmeler, felsefe öğretileri, sanat ilerlemeleri yozlaştırılmıştır.

Hacı Bektaş Veli'de Hoşgörü

Güzel söyler, tatlı dinler Anadolu insanı, kırsal yöre yaşamının acısını, tatlısını, sevilenini, sevilmeyenini kendi düşünme gücünün doğal ölçülerine göre serer gözler önüne. Sevdiğini, saygı duyduğunu, kendi gönlünde sıcaklığını, belleğinde sevecenliğini sakladığı kimseyi yüceltmede sakınca görmez, birden doğal anlayış ölçülerinin üstüne çıkar, sevdiğini tanrılaştırır. Onun bu tutumunda sürenin etkisi, sınırı yoktur. Bütün ağırlık düşünme, düşkurma yetisinin sırtındadır. Bu yetiye çekebildiğince yük vurulur. İnsanla tanrı, doğa ile doğa-üstü arasında bulunan geleneksel uzaklık birden yokolur, hepsi birleşir, birliğin kıyısız engininde bütünleşir, ortaya yalnızca düşünülüp sevilen bir varlık çıkar. İşte böyledir Hacı Bektaş Veli'nin,.çağların üstünden aşarak günümüze gelen serüveni de.

Hacı Bektaş Veli'nin yaşamını örten gizemli örtüler yeni yeni kaldırılmaya başlamış, onun gerçek kişiliğine, düşünsel evrenine girmek için uygun kapıların aranması da yakın yıl-

ların ilgi alanı içine alınmıştır. Hacı Bektaş Veli'nin gerçek kişiliği, nesnel yaşama alanı, bilimsel verilerle, araştırmalarla tartışmaları dışlayacak bir anlayış ortamına çıkarılamaz. O, tarihin akışı içinde, kendi kimliğini gözlerden saklamış, yalnızca akışa kıyıdan bakanların kulaklarına yansıyan özgün sesiyle varlığını sürdürmüştür. Bu nedenle, araştırmacının görevi kendi düşüncesinde biçimlendirdiği, görüp göstermek istediği Hacı Bektaş Veli'yi tanıtmak değil, Anadolu insanının gönlünde yaşattığı Hacı Bektaş Veli'yi bilim alanına çıkarmaktır. Bilimin de görevi konu yaratmak değil, sergilenen konulara kendi yöntemiyle çözüm getirmektir.

Bugün, kimi yazılı kaynaklar, Hacı Bektaş Veli'yi Horasan'dan çıkan, Ahmet Yesevi yolunda yürüyen bir derviş olarak, Anadolu'ya gelmiş gösterir. Peki, bu kanıyı saptamak, bilimsel ölçülere, anlayışa göre tartışma ortamında gündeme getirmek kolay mı? Hacı Bektaş Veli'nin kişiliği söylencelerle süslenmiş, işlenmiş, bir hoşgörü giysisiyle donatılmış, topluma sunulmuştur. Onun elinden çıktığı söylenen yazıların, onun belleğinden taştığı ileri sürülen özdeyişlerin, düşüncelerin, önerilerin bir tekinin bile gerçekten onun olduğu kanıtlanamaz, burada bilim bütün görkemiyle susar, iş Hacı Bektaş Veli'yi yaşatan, ona saygınlık kazandıran halkın onayına, yargısına bırakılır.

Hacı Bektaş Veli, bütün susayanları içiren, serinleten, bunalanlara esenlik veren; insanın gerçek değeri, insan olarak taşıdığı erdem dışında ilgi alanı bilmeyen bir ermiş örneğidir. Onun başlıca özelliği, ona yükletilen düşüncelerde değil, onun büyülü kişiliğinden kaynaklandığı söylenen hoşgörüde aranmalıdır. Nice kişi vardır, sayısız kitap yazmış, günümüze ulaştırmış, ilgimizi çekmiş, bizi uğraştırmış. Buna karşın, belli bir alanın dışında saygı görmemiş, etkinliğini kanıtlayacak bir iz bırakmamıştır. Oysa Hacı Bektaş Veli'yi sevenlerin sayanların, izini sürenlerin, onun tinsel varlığı çevresinde toplananların, nerdeyse hepsi onu, onun olduğu söylenen yazılardan değil, onunla ilgili gönül okşayıcı söylencelerden tanımıştır. Bu söylencelerin, önemli bir bölümü *"Vi-*

layetname"de vardır. Hacı Bektaş Veli'nin ölümünden çok sonra, başkalarınca üretildiği tartışma götürmeyen bu söylenceler, gülmeceler Anadolu insanının hangi düşünce odaklarına daha yakınlık duyduğunu, neyi sevip neyi sevmediğini kanıtlayan belgelerdir.

Hacı Bektaş Veli'nin inanç dünyasında, düşünce ortamında ağırlığını sezdiren, gülümsemeyi alışkanlık edinen tutumu yalnızca insana yönelik değildir. "*Vilayetname*" okunduğunda, onun tüm hayvanlara karşı derin bir sevgiyle dolup taştığı, hepsine sevecenlikle baktığı, inançların getirdiği katı yasaklara aldırmadığı, "can"ı yaratıkta bir varlık koşulu olarak benimsediği, sevdiği görülür. Onun evreninde, gönlünde, belleğinde *"yasak"* yoktur, varsa bu da insan erdemlerine, değerine aykırı davranmaya karşıdır.

Hacı Bektaş Veli'nin yaşadığı çağda ortaya çıkan inanç kurumlarını (tarikatları) incelediğimizde, onun yumuşaklığını, sevecenliğini bulamayız. Öyleyse neden Hacı Bektaş Veli? Neden başka bir inanç ulusu, ermişi değil? Anadolu insanı neden Hacı Bektaş Veli'yi yeğlemiş, onun kişiliği çevresinde ışıyan bir ilgi alanı oluşturmuş? Anadolu'da, birçok ermiş kişi vardır, bunların çoğu büyük yerleşme yörelerinde, varlıklı kesimlerdedir. Oysa Hacı Bektaş Veli Anadolu'nun çorak köylerinden, yoksul insanlarından oluşan ortamlarda dolaşıyor, büyük törenlere, yemekli-içkili görkemli şölenlere katılmıyor. Bu çok önemli, ilgiye değer bir konudur. Özellikle Anadolu insanının kimi sevip kimi yaşattığını anlama bakımından odak sorun niteliğindedir.

Güleryüzlülüğe, gönül açıklığına, inanç esnekliğine dayanan hoşgörü, insanı anlamada bırakılmaz bir öğedir, insanın düşünsel kişiliğini biçimlendiren ilkelerden biridir. Hacı Bektaş Veli'nin hoşgörüsü insana yaklaşmanın, onu kendi anlam bütünlüğü içinde tanımanın bir yöntemi gibidir. Onunla ilgili öykülerden, söylencelerden (hepsi *Vilayetname*'de) anlaşıldığına göre, insan taşıdığı can nedeniyle, bir duygu varlığıdır, bu duygu can taşıyan tüm yaratıklara yönelik bir sevgi odağıdır. Bu yaratıklar, kendi doğal özellikleri gereği, bir araya gelmesi ola-

naksız görülenlerdir. Oysa Hacı Bektaş Veli'nin hoşgörü dünyasında arslan, geyik, koyun yanyanadır. Bu, pek de onaylanabilecek bir durum değildir, ancak hoşgörünün yasaklarla, buyruklarla, gözdağı vermelerle çizilmiş sınırları yoktur. Hoşgörü, insanın kişiliğini yansıtan, tanımlamaya yarayan gönül belgesidir. Bu belge gönülde hangi yazılarla yazılmışsa, ancak onları bilenlerce okunur. Sözün kısası, hoşgörüyü bilmeyen, hoşgörüden anlamaz.

İmdi, bu hoşgörüden yola çıkarak, başka bir sorun alanına yönelelim. Hacı Bektaş Veli, yine "*Vilayetname*"den öğrendiğimize göre, islam gelenekleriyle gelen, Anadolu'da yayılan inanç kökenli uygulamalara pek uymuyor. Sözgelişi "*Vilayetname*"nin başlarında verilen "domuz yavruları" örneği ilginçtir. Bugün hangi Yesevi dervişine domuz yavrusunu sevdirme olanağı vardır? Hoşgörü belli yakınlara, gönüldeşlere güleryüz göstermek, iyilik elini uzatmak değildir. Hoşgörü düşünce, inanç, yöntem, davranış bakımından bütün dünyaya, bütün insanlara açılmaktır, güleryüz göstermektir. Bunu da Hacı Bektaş Veli'nin, Anadolu halkınca sevilen, benimsenen kişiliğinde buluyoruz, görüyoruz. Hacı Bektaş Veli insan seçmiyor, kadın-erkek, genç-yaşlı, gelin-kız ayrımı yapmıyor, önüne çıkan, kendisine yaklaşan tüm insanlara, yaratıklara ilgi duyuyor, güleryüzle bakıyor, tatlı dille sesleniyor.

Dilimizde, kökeni iyice bilinmeyen bir atasözü vardır: "tatlı söz yılanı inden, acı söz insanı dinden çıkarır", bunun başka söyleniş biçimleri de vardır, ancak vurgulanan anlam, iki karşıt duygunun etkinliğidir. Konuya bu atasözünün içeriğiyle yaklaşırsak, Hacı Bektaş Veli'nin arslanla geyiği, kurtla koyunu yanyana getirmesinin duygusal özelliğini daha kolay kavrarız. Yılanı inden çıkaran tatlı söz, bir ermişin etkinliğiyle arslanı koyunun yanına getirebiliyor. Bunun hoşgörü neresinde, bu ermişlere yakıştırılan, nesnel gerçeği olmayan bir eylemdir, dahası söylencedir diyenler çıkabilir. Söylence olduğunu biz de biliyoruz, ancak bir kimseye yakıştırılan, onda bulunduğu söylenen hoşgörünün ne denli geniş bir ilgi alanı yarattığını da gözden ırak tutmamalı. Sözgelişi Şeyhulislam Ebussuud Efendi'de böyle bir hoşgörü arayan var mı?

"Vileyatnâme"de Hacı Bektaş Veli, olağanüstü kişiliğiyle zamanın üstüne çıkmıştır, belli bir yerde, odakta durması sözkonusu değildir. Tasavvufta *"tayy-ı mekân"* denen, çok kısa bir süre içinde, birbirinden çok uzak yerlerde birden görünme durumu, Hacı Bektaş Veli için de geçerlidir. O, arada geçen sürenin uzunluğuna karşın Ahmed Yesevi'yle görüşür, ondan hırka alır, Anadolu'ya döner. Bilimsel anlayışla bağdaşmayan bu anlatımın arkasında, sevilen, sayılan bir kimseye nelerin yakıştırıldığını öğrenme gizemi saklıdır.

Hacı Bektaş Veli'nin hoşgörüsü bütün inanç odaklarının üstüne çıkıyor, yine *"Vilayetname"*de geçen Sineson adlı Hıristiyan köylüyle ilgili olay buna bir örnektir. Kadın kaçınmıyor, örtünmüyor, Hacı Bektaş Veli de ona güleryüz gösteriyor, başını çevirmiyor, yakınmalarını, dileklerini dinliyor. Burada, hoşgörü, insanı kendi varlık bütünlüğü içinde görmeye, onun içevreninde bulunan inanç-düşünce özelliklerini gündeme getirmemeye dayanıyor. Açıkçası, "insan insandır" bağlamında anlaşılınca, hoşgörü alanı genişliyor, düşünsel yakınlığın yerini insan sevgisinden kaynaklanan duygusal bütünleşme alıyor. Hoşgörü, iki ayrı kimseyi, inancın üstünde birleştiriyor. Böylece yüzeysel, sığ olmayan, duygusallığın derinlerine inen bir hoşgörü ortaya çıkıyor, insanı aşarak tüm varlığa yayılıyor. Hacı Bektaş Veli'nin başkalarında bulunmayan özelliklerinden biri de burada görülüyor.

Bu hoşgörü türü, kuşkusuz Anadolu insanının kişiliğini vurgulayan, dünyaya bakış açısını belirleyen bir yapıdadır; uygarlığın izlediği uzun yoldan gelen, uygarlık ürünleriyle biçimlenen, insan sevgisiyle yoğurulan bir davranış örneğidir. Bu davranış örneği belli bir alanda, belli bir düzeyde görülmüyor, insanın ortaya koyduğu tüm başarı ürünlerinde karşımıza çıkıyor. Yine *"Vilayetname"*den öğrendiğimize göre ekinlerde, harmanlarda, çeşme başlarında, karşılıklı komşuluk ilişkilerinde, yardımlaşmada, konukseverlikte, din törenlerinde, toplumsal davranış türlerinde hep hoşgörünün ağırlığı, yönlendirici etkinliği seziliyor. Bu anlam bağlamında hoşgörü bir aktöre ilkesine dönüşüyor, insanın bütün davranışlarında kı-

lavuz düşünce, kılavuz örnek oluyor İşte Anadolu insanının aktöresi, yabancı bir sözcükle "ethik"i burada önümüze çıkıyor. Biz buna, genelde, "davranış ilkesi" diyoruz. Kanımıza göre, bu ilke Anadolu uygarlığının kucağında büyüyen, düşünce ürünleriyle beslenen, başka ülkelerde örneği pek bulunmayan bir yolgöstericidir. Bu ilkeyi, başka uluslarda, ancak değişik nitelikte, özellikle sınırlı bir biçimde "ermiş"lerde görebiliriz. "Ermiş" halkın yarattığı, geliştirdiği, biçimlendirdiği bir insan örneğidir, olgunluğun, yetkinliğin doruğuna ulaştırılmış kimsedir. Bu nedenle "ermiş" tek tek bireylere değil tüm evrene açıktır, o belli bir ülkenin değil evrenin yurttaşıdır. Hacı Bektaş Veli'ye yükletilen örnek özellikler ilgiyle, özenle incelenirse, onun da bir evren yurttaşı olduğu, öyle bir olgunluk-yetkinlik aşamasına çıkarıldığı kolayca anlaşılır. Onun kişiliğinde vurgulanan hoşgörü evren yurttaşı olmanın kimlik belgesidir.

Hacı Bektaş Veli'nin olgun kişiliğinde yoğunlaşan hoşgörünün kaynağını, biraz da, onun uyarıcı etkinlikleriyle aydınlanan, Anadolu'nun kırsal kesimlerinde yaşayan insanların gönlünde aramalı. Burada, üzerinde özenle durulması gereken ilginç bir konu var. Hacı Bektaş Veli'nin bir hoşgörü kaynağı, davranış ilkesi sayılan tutumunu *"Vilayetname"*de geçen öykülerden öğreniyoruz. Bu yapıt kırsal kesim insanlarının özelliklerini, davranış biçimlerini açıklayan örneklerle doludur. Karıncadan arslana, topraktan kayaya, ottan ağaca, çocuktan yetişkin insana değin tüm ilişki olayları bu yapıtta sergilenir; hepsinin de kırsal kesimlerde geçtiği, sonradan büyük yerleşme yerlerine, illere aktarıldığı görülür. Oysa, yine Hacı Bektaş Veli'nin olduğu ileri sürülen, gerçekte onunla uzak yakın bir bağlantısı bulunmayan *"Makalat"* incelendiğinde bambaşka bir kişiyle yüzyüze gelinir; hoşgörünün yerini inanç katılıklarından gelen değişmezlik, tepeden yönlendirmeye eğilimli tutum alır, Hacı Bektaş Veli bir Abbasi haliffesine dönüşür. *"Makalat"* Hacı Bektaş Veli'yi kırsal kesimden büyük yerleşme yerlerine, beşik damlı köy evinden varlıklı konaklarına götürür; halk adamını din bilgini kılığına sokar,

sözün kısacası Hacı Bektaş Veli *"evren yurttaşı"* olmaktan çıkarılıp belli bir yörenin, belli bir inancın öncüsü durumuna getirilir.

Okuyup yazma bilmeyen, sorunlarına geleneklerle edindiği gönül bilgisiyle çözüm arayan, evrene, insanlara gönül gözüyle bakan kırsal kesim aydınının yerini, belli bilgilerle yönlendirilen, değişmez inanç kurallarına bağlanma gereğinde bırakılan kent aydını alır. İşte *"Vilayetname"* ile *"Makalat"*ı birbirinden ayıran kılavuz özellik budur. Birincisinde evrene açılma, bütün insanlarla uyum içine girme, ikincisinde belli bir inancın ortamında kalma, evrene değil kendisi gibi inananlara, davrananlara açılma vardır. Birincisinde hoşgörü, ikincisinde buyruk yönlendirici öğedir. Bu çelişik durum gelişigüzel bir olayın sonucu değildir, Hacı Bektaş Veli'siz olmamanın yarattığı ezikliğin ürünüdür. Evren yurttaşının kılavuz ışığında yürüyen anlayış karşısında eziklik duyan, yolunu şaşıran düşünce, onu kendi ortamında yaşatmanın çabası içindeydi, bunda başarı sağlayabilmek için bir değişiklik bulma gereğini duydu, böylece Hacı Bektaş Veli'yi evrenden göçtürüp ilin dar sınırları içinde geziye çıkardı. İşte *"Malakat"*ın örnek özelliği budur. Orada "hoşgören" Hacı Bektaş Veli'nin yerini inançlarının denitimi altında "buyuran" Hacı Bektaş Veli almıştır.

Hacı Bektaş Veli'de görülen hoşgörü, insanın inanç kimliğine, toplumsal kişiliğine dayanmıyor; dahası varlık alanında, belli bir varlık türü tanımıyor, insan kavramı, varlık kavramı altında toplanan tüm nesnelere yayılıyor, onları kucaklıyor, kuşatıyor. Bir yerde geyiği, bir yerde arslanı seven kişi, başka bir yerde yılana sevgiyle, ilgiyle bakıyor, bir ermiş arslana biniyor, yılanı kırbaç diye elinde sallıyor. Bütün bunlar doğaya bambaşka bir gözle bakmanın sonucudur; varlık türlerinde ayrılık değil birlik bütünlük bulunduğunu benimsemenin göstergeleridir.

Hoşgörü, bütün davranış türleri içinde, büyük bilgi birikimini gerektiren, yüksek bir bilim aşamasına çıkmayı koşullayan bir tutum değildir, bir gönül olgunluğudur, gönül gözüyle bakış genişliğidir. Bu nedenle, hoşgörünün karşısına

dikilen olumsuz nitelikler vardır; kıskançlık, aşağılık duygusu, eziklik, düşünsel düşkünlük, çekemeyiş, yalınkatlık bg.

Bir kişi, çok büyük bir bilim adamı olabilir, ancak gönül olgunluğu bakımından yetersizse, kendinde başkalarına karşı bir eziklik duyuyorsa hoşgörü erdeminden yoksundur. Bu olumsuz durumu büyük devlet adamlarında, üstün aşamalara yükselmiş yetkililerde, görevlilerde görmek daha kolaydır. Hangi inanç ortamında bulunursa bulunsun değişmez kurallara, yerleşmiş ilkelere bağlanan, kendini onlarla sınırlandıran, onların dışında bir gerçek görmek istemeyen, genelde başarısız, verimsiz kimselerde hoşgörü yoktur. Özellikle tartışmaya kapalı ilkelerde, öğretilerde, kuruluşlarda hoşgörü geçersizdir, nerdeyse yasaktır, suçtur. Bu konuda tedirgin edici, sivri örnekler ileri sürerek hoşgörüyü yıpratmaya çalışmanın anlamı yoktur. Oysa, hoşgörü karşısında yetersiz, tutarsız kişi, ezikliğini gidermek için çok ilginç örnekler ortaya atabilir. Sözgelişi, Hacı Bektaş Veli'nin benimsediği hoşgörüye göre insanı öldürmeye kalkışan bir kimseye karşı hoşgörülü davranmak doğru mu? Burada bir varolma durumu, varlığını koruma sözkonusudur. Hoşgörü azgınlığı, saldırganlığı, çılgınlığı güleryüzle karşılamak, ona olanak tanımak değildir. Karşıt soruyu yine tartışılan konunun varlık ortamında gündeme getirmek gerekir, değişik nitelikte bir alana aktararak değil.

Hacı Bektaş Veli'de güncelleşen hoşgörünün köklerini besleyen toprak, Anadolu insanının başarılarını sergilediği uygarlık alanındadır, dedik. Bu alan, öyle bir iki yüzyılda oluşacak nitelikte değildir, derinlerinde çağların süzgecinden süzülüp gelen inanç kalıntıları vardır. Üzerinde yaşadığımız Anadolu'nun binlerce yıllık geçmişine, tarihöncesi dönemlerine değin gidersek, tarih evrelerini, özellikle İlkçağ'ını besleyen inanç varlıkları içinde hayvanların, bitkilerin ne denli etkili olduklarını görürüz. Hacı Bektaş Veli'nin çevresinde toplanan, onun hoşgörüsünün odağını oluşturan sevgiyi biçimlendiren varlıklar arasında arslan, geyik özel bir ilgi çeker. Oysa İlkçağ'da bunların ikisi de kutsaldı, biri yiğitliğin, koruyuculuğun, güçlülüğün, öteki de sevginin, yakınlığın, duygusallığın, gö-

nüldeşliğin simgesiydi. Bu iki simge Hacı Bektaş Veli'nin yaşamında bütünleyici öğelerdir. Onun ermiş kişiliğinde gelişen hoşgörü, ikisini yanyana getirmiş, ermiş egemenliğinin nesnel örneğini oluşturmuştur. Hacı Bektaş Veli, doğanın ayrı sınırlar içinde yaşattığı iki canlıyı, bu sınırları kaldırarak bir araya getirebiliyor, sevecen etkisiyle hayvanların doğal yapılarındaki gedikleri onarıyor, birinin ötekine saldırması için açık tutulan gediği dolduruyor. Bu tutum barışın, uyum içinde yaşamanın hoşgörüden kaynaklanan uygulamalı örneğidir.

Hacı Bektaş Veli'de hoşgörü uzlaştırıcıdır, doğanın değişik niteliklerde yarattığı insanlar arasında (erkek-dişi bakımından) ayrılık görmez ikisinin eşitliğini gündeme getirir, tartıyı "insan değerleri"yle sürdürür. Onun gözünde ne erkek kadından üstün, ne de kadın erkekten aşağıdır, insan olarak ikisi de eşittir, özdeş tözün taşıyıcısıdır. Bu derin anlamlı, ilginç özelliği başka bir dinde görme olanağı yoktur. Tektanrıcı dinlerin üçünde de, kadın karşısında erkeğin üstünlüğü tartışılmaz. Oysa Hacı Bektaş Veli hoşgörüsünde bu sorun tartışılmaya bile değmeyecek nitelikte sığdır, yapaydır, doğaya aykırıdır. Doğada insan kavramı kadın-erkek bütünlüğünü kapsar, içeriği nesneldir, doğa ikisini de eş ortamda görür, birinin ötekinden üstünlüğünü gündeme getirecek bir ayrıcalık göstermez. Etkin güç bakımından erkeğin üstünlüğü, doğal değer bakımından sözkonusu değildir, biri ötekinden "daha insan" sayılamaz. İşte Hacı Bektaş Veli hoşgörüsünde bu gerçek bütün çıplaklığıyla göz önündedir.

Uygarlık tarihinde, kadının erkeği aşan etkinliğini gösteren en yaygın örnek "Ana-tanrıça"dır, "Kübele"dir. O, bütün tanrıların anasıdır, bir "mater-deum" aşamasındadır. Dinlerin yasakladığı bu eşitlik düşüncesi, İlkçağ Anadolu'sunda egemendi, kadın "Ana-tanrıça" kimliğiyle saygınlığın doruğundaydı. Bu eski, görkemli anlayışın izlerini *"Vilayetname"*de anlatılan Hacı Bektaş Veli'nin nesnel kişiliğinde bulmaktayız.

Hacı Bektaş Veli'de görülen hoşgörünün başka bir özelliği de soyut bir kavram niteliğinde kalmayışı, güncel yaşamda uygulama alanına konuşudur. O, yalnızca söyleşilerinde, ko-

nuşmalarında, öğütlerinde hoşgörülü olmuyor, bütün davranışlarında bunun örneklerini veriyor. O, çevresinde toplananlarla kurduğu ilişkilerde hoşgörüyü kılavuz örnek diye görüyor. Bu, onun gerçek kişiliğinin, halk elinde aldığı biçimi kanıtlıyor, halk onu sevdiği, beğendiği gibi görüp gösteriyor. Bu da ayrı, ilginç bir olaydır. Onun hoşgörüsü sürekli bir "canlılık" içindedir. O, taşı yürütüyor, ölüyü diriltiyor, boşalmış yağ kabını dolduruyor, ekinsiz yerde ekin yetiştiriyor, hayvanları konuşturuyor, bunlar gibi nice şaşırtıcı örnekler veriyor. Bu örneklerden, onun, *"can"* kavramını varlığın odağına yerleştirdiği sonucu çıkıyor. Bu *"can"* hoşgörünün de içeriğini oluşturan bir yetkinlik tözüdür.

İsa, çevresinde toplananlarla söyleşirken hep yumuşaklığın, alçakgönüllülüğün, çekingenliğin savunucusu durumundaydı, "yanağının birine vuran olursa sen ötekini de çevir" diyordu. Bu, saldırganlık, azgınlık, aşırılık karşısında dengeli, katlanıcı, ölçülü olmanın öğütlenmesidir. Hacı Bektaş Veli'de ise böyle vurmak, kırmak, kargaşalık sözkonusu değil, hayvanların bile bütün saldırganlıklardan uzak bir barış içinde yaşadıkları görülüyor. Öte yandan İslam dininde eylem karşılıksız bırakılmaz, buna *"kısas"* deniyor, sana yapılanın karşılığını sen de eşit ölçüde ver, dişini kıranın dişini kır, gözünü çıkaranın gözünü çıkar gibi ermişlikle, gönül olgunluğuyla bağdaşmayan bir uygulama örneği var. Hacı Bektaş Veli çevresinde toplananlarda bu yok. *"Vilayetname"*de onu Horasan'a gönderen, dinsizleri tanrıya yakararak ejderhaya yutturan bir söylence varsa da kan dökmek, kılıçla baş uçurmak, öldürmek gibi eylemlerle ilgili örnek yok. Hacı Bektaş Veli, savaşlarda bile diliyle başarılı oluyor, ermişliğinin gücüyle azgınları yola getiriyor. Oysa, "ermiş" aşamasına ulaştığı söylenen kimselerle ilgili başka söylencelerde, sözgelişi *"Saltukname"*de durum değişiktir; savaşlarda *"kâfir başı kesmek"* övülesi başarının biricik örneğidir, kesilen başların sayısı savaşçı ermişin gücündeki niceliği vurgular.

Hacı Bektaş Veli, bütün başarılarını, insanüstü girişimlerini hep doğal ortamda sergiliyor, çevresindeki insanlarla

bütünleşiyor, nesnel örnekler sergiliyor, hep yüzü gülüyor, hoşgörüyü başarıya götüren yolda kılavuzlukla görevlendiriyor. Bu tutum oldukça ilginçtir. Bütün başarılarını kılıçla sağlayan bir dine bağlanan ermişin kılıç yerine dilinin yumuşaklığını kullanması kolay bulunacak bir örnek değildir.

Hoşgörünün yanında, ondan ayrılmayan, onu bütünleyen başka bir erdem de iyiliktir. Hacı Bektaş Veli'yle ilgili söylencelerin hepsinde insanlara iyilik etmenin ağır bastığı, yönlendirici bir ışık olduğu görülüyor. Hoşgörü iyiliğe bağlanıyor, insan düşüncesinde yalnız başına gezinmiyor. İyilik, hoşgörü ikilisinin ortak ürünü ise barıştır. Oysa başka söylencelerde barış vurucu gücün üstünlüğüne bağlanır; önce vur, vuruş sonra barış. Tarihte barış hep savaşın ardından gelir, üstün gelenin ezileni bağışlaması gibi bir anlam taşır. Hacı Bektaş Veli'de böyle değil.

Hoşgörü konusuna başka bir açıdan bakalım. Anadolu'da, Hacı Bektaş Veli adı yayılmaya başladığından bu yana, başlıca özellik, onun bütün insanlara, din-düşünce ayrılığı gözetmeden güler yüzle baktığıdır. Bu konuda, kendi elinden çıkmış bir yazı, bir belge yoktur, bilinmiyor. Onun adına söylenenler, yazılanlar hep başka ellerden çıkmıştır, başka sevecen dillerle yayılmıştır. Burada önemli olan, Hacı Bektaş Veli'nin yaşatılmasında, benimsenmesindeki odak sorundur. Hacı Bektaş Veli'yi, yukarda söylendiği gibi, sevenler yaşatmış, sevenler konuşturmuştur. İmdi, onun adına yayılan hoşgörüyü de, ondan esinlenen, onun izini süren, ondan ışıklanan kuruluşlarda aramak en tutarlı yoldur kanısındayız.

Hacı Bektaş Veli adına bağlanan, onun esin kaynağından içerek susuzluğunu gideren, onu ölümsüz bir öncü edinen en eski, en güçlü kuruluş Bektaşilik'tir. Bektaşiliğin tabanını oluşturan ilkelerin birincisi de hoşgörüdür. Bektaşi çevresine güler yüzle, ışıyan gözle bakmayı yaşama kuralı edinen bir kimsedir, başka türlü davranırsa Bektaşi olamaz, o topluluğun içinde yer bulamaz. Bu hoşgörü inançta, davranışta, tüm sanat dallarında, toplumsal ilişkilerde, kadın-erkek eşitliğinde değişmez ilkedir, uygulama örneğidir. Özellikle Bektaşi ya-

zınında, hepsinden önce şiirinde işlenen insan sevgisi, Avrupa'da doğup gelişen *"hümanizma"* denen düşünce çığırına yakın bir içeriktedir, bu nedenle Bektaşilik, hoşgörü bakımından bir *"insancılık"* öğretisidir denebilir. Bu derin hoşgörü nereden geliyor? Kuşkusuz uygarlığın etkisinden. Ancak, bilindiğine göre, bu etkiyi ülkemizde uyandıran ilk örnek kişi de Hacı Bektaş Veli'dir. Bektaşi şiiri incelendiğinde, Hacı Bektaş Veli'nin evrensel bir insan örneği niteliğinde görüldüğü, yoğunlaşan, nesnelleşen bir hoşgörü anıtı sayıldığı anlaşılır. Demek, Bektaşilik'te işlenen, bağlanılan hoşgörü, dolaysız olarak Hacı Bektaş Veli'ye varan gelişim çizgisi üzerindedir.

Bektaşilik, elimizde bulunan, çoğu Bektaşi ozanlarının ellerinden çıkmış şiirlere göre, kimsenin davranışlarından dolayı kınanmasını, yerilmesini istemez. Onun tüm savaşımı katı inançlardan duyduğu tedirginlik dolayısıyla, olumsuz uygulamalara yöneliktir. Bu nedenle, Bektaşi ozanı derin bir alaya almayla yerer, yerdiğinin boşluğunu, tutarsızlığını sergiler, ondaki hoşgörüden uzak anlayışı açığa vurur. Kuşkusuz bu hoşgörü, Bektaşi'nin birdenbire ortaya attığı bir buluş değildir, eskilere giden bir kaynağı vardır.

Hoşgörü, özellikle Bektaşi yazınında, yaratılan ürünün tadı tuzu niteliğindedir. Hoşgörünün bulunduğu şiirde yalnızca anlayış yetisinin görebildiği bir gülümseme vardır. Bektaşi şiirinin ilginçliği, inceliği de bu içsel gülümsemeden geliyor. Hoşgörü dışa yansıyan içeriksiz görünüş değil, yüreğin derinlerinden gelen bir onaylama biçimidir. Bu onaylamada doğru-yanlış aranmaz, onaylamanın amacı eleştiri değildir.

Bektaşi topluluğunda hoşgörü, uygun yeri bulunca, gülmeceyle birleşir, hoşgörünün arkasında iğneleyici bir dokundurma da kendini gösterir; ancak bu olumsuz anlamda anlaşılmamalı, yalnızca onaylanmayacak bir girişimin sezdirilmesidir. Sözgelişi, topluluk içinde yapılmaması gereken bir işin, bir eylemin güler yüzle karşalınması bir uyarı niteliğindedir. Uyarının üstü kapalı olması Bektaşi inceliğinin bir özelliğidir. Kimilerinin sandıkları, ileri sürdükleri gibi, hoşgörü olumsuz anlamda bir aldırmazlık, ilgisizlik değildir, konuya, eyleme daha geniş bir anlayış açısından bakmadır.

Hoşgörüsüz bir toplum, yeterince gelişmemiş, ilerlememiş, aydınlanmamıştır. Hoşgörüye kapalı bir inanç kurumunun durumu da öyledir; hoşgörüye kapanan kapının arkasında düşünsel katılık beklemektedir, daha kötüsü pusuya yatmıştır. Ortaçağ Anadolu'sunda bunun çok üzücü, kanlı örnekleri görülmüştür. Nedeni de düşünce alanında verimsizliktir, ancak verimsiz, üretken olmayan bir toplumda hoşgörüye karşı çıkılabilir. Oysa Hacı Bektaş Veli'yle ilgili öykülerde, söylencelerde böyle olumsuz bir tepki görülmüyor. Hoşgörü bir seçme değil, konuya güler yüzle bakmadır. İşte kişisel olgunluğun, yetkinliğin görünen belirtimi de budur.

Büyük, uyarıcı, aydınlatıcı, yolgösterici düşünceleri içeren sözcükler yazıya geçirilmeden de çağların üstünden aşar gelir, bellekten belleğe konuk olur. Halkın belleği benimsenen, sevilen, yaşama katkısı olan düşüncelerin birikim yeridir. Orada biriken düşünceler, izlenimler, anılar birbirini besler, geliştirir, böylece geçmişin yaşam anlayışını sergileyen ürünler geçmişten geleceğe taşınır, bu bir uygarlık geleneğidir. Burada, Hacı Bektaş Veli adına söylenenler de böyle bir geleneğin kalıtıdır. Araştırıcı, ilgisi doyuma ulaşmamışsa bu sergilenen hoşgörüye değgin düşüncelerin gerçekten Hacı Bektaş Veli'nin olup olmadığını önce kendi kendine, sonra karşısındakine sorabilir. Bu soruş, konuya ışık tutmaz, verimsiz bir tartışmaya yolaçabilir, hepsi bu. Hoşgörü bir eldokuması gibi, belli bir kişinin emeğiyle ortaya konmaz, besleyici, geliştirici yan - kaynaklar ister.

Hacı Bektaş Veli'yle başladığını söylediğimiz bu hoşgörünün, gelişim çizgisi üzerinde geriye doğru yürünürse, günümüz adına, çağımız adına pek de içaçıcı olmayan bir durumla karşılaşırız. Hoşgörü uygarlıkla yanyana, elele yürür, biri ötekinin ne önüne geçer ne de arkasında kalır. Bu nedenle hoşgörü uygarlığın iki gözünden biridir, tek gözlü bir uygarlık ancak dikaçının çizgileri içinde görülebilir. Oysa uygarlıktan beklenen, iki sağlıklı gözle bakmasıdır. Çağımızda, özellikle yeniden uyanış dönemlerini yaşamamış toplumlarda, hoşgörü yönünden bir geriye dönüş var. Düşünce, inanç alanlarında

hoşgörünün egemenliği beklenirken, durum tersine çevrilmiştir. Baskı yönetimi, değişik örtüler altında etkinliğini sürdürüyor, üretici düşüncenin besini olan hoşgörüyü yozlaştırıyor. Bunu yalnız, çağdaş gelişmeyi eskiye dönüşte arayan toplumlarda değil, çağdaş uygarlık ürünlerinden yararlanan ileri ülkelerde de görmekteyiz. Bugün, uygarlığın en yüksek aşamasına ulaştığı söylenen toplumların hangisinde, "geri kalmış" diye nitelenen ülkelerin düşünsel gelişmelerine, yüklü bir çıkar, karşılık beklemeden yardım elini uzatan vardır? Hangi gelişmiş ülke yönetimi, gelişmemişin uygarlık kaynaklarına, Ortaçağ'ın ilerisine geçmiş bir hoşgörüyle bakıyor? Burada, konunun dışına çıkmamak için, iletişim araçlarında, yayın araçlarında çok geniş yer tutan güncel uygulamalardan örnekler sergilemek istemiyoruz.

Bugün, çağımızın gönlünde, domuz yavruları karşısında içi sızlayan bir Hacı Bektaş Veli olgunluğu yoktur. Demek çağımızın hoşgörü yandaşlığı yalnızca söylevlerde, büyük toplantılarda kalıyor, uygulama alanına konamıyor. Batı ülkelerinde hoşgörü bilimsel buluşların sergilenmesiyle, felsefe öğretilerinin yaygınlaşmasıyla, düşünce ürünlerinin çoğalmasıyla gelişti, güçlendi. Hacı Bektaş Veli hoşgörüsü ise, onun adını sürdüren Bektaşilik'le tutunabildi, varlığını koruyabildi. Çok şaşırtıcı bir durum var gözümüzün önünde. Bektaşiliğin benimsediği Hacı Bektaş hoşgörüsü yükseköğrenim alanında güler yüzle karşılanmamış, önüne sözde bilimsel geleneğin katılığı dikilivermiş.

Hacı Bektaş Veli hoşgörüsü, onun kişiliği çevresinde oluşturulan ay ağılı gibi, kendisiyle birlikte yürüdü, ondan ayrılmadı. Oysa çağımızda, özellikle hoşgörüyü yalnızca kendi görüşlerine saygı duyma anlamında alan çevrelerde tutum tersine çevrildi, hoşgörüye karşı direnme hoşgörü yerine geçti. Nitekim, geçmişimizde, Hacı Bektaş Veli dışında, geniş çevreli bir hoşgörü örneği gösteremiyoruz.

Burada sözkonusu edilen hoşgörü, günümüz Anadolu'sunda, özellikle kırsal kesim insanlarımızda yaşam süreciyle birlikte kendini sürdürüyor, bir kavram olarak kalmıyor. Bunun ne denli

gerçek, yaygın olduğunu ancak Anadolu'yu gezenler, kırsal kesim insanlarını kendi yaşama ortamlarında görenler, inceleyenler bilebilirler. Yemeğin en iyisini konuğa yedirmek, döşeğin en iyisini konuğa sermek, eve gelen konuk hangi inançta olursa olsun ona güler yüz göstermek (çok katı çevreler dışında) eski bir geleneğin beslediği hoşgörünün uzantılarıdır.

Hacı Bektaş Veli hoşgörüsünün, en çok Bektaşilik'te yayıldığını, tutunduğunu söyledik. Bunun örneklerini, birçok yaratı alanında görmek kolaydır. İslam ülkelerinde, hepsi de İslam dininin değişik yorumlarından kaynaklanan yüzü aşkın "mezhep", dörtyüze yakın "tarikat" vardır. Bunlardan kadın-erkek eşitliğine, birliğine önem veren, törenlerde, toplantılarda kadın-erkek ayrımı yapmayan yalnızca Bektaşilik'tir. Bektaşilik'te resim, çalgı, oyun, müzik, içki, tören gibi, şeriatça çoğunun yasaklandığı kurumlar vardır. Özellikle yazın alanında, halk şiirinde Bektaşi anlayışının etkinliği, verimliliği tartışma götürmez. Bu sanat türlerinin hepsinde hoşgörünün egemenliği açıkça biliniyor. Demek, hoşgörü, başka bir alanda yaratıcı olmanın kolaylığını sağlıyor, düşünce üretmenin olanaklarını geliştiriyor. Bektaşi törenlerinde inançlara dayalı, "oyun" kapsamına giren uygulamalar vardır, bunlarda kadın-erkek eleledir, yanyanadır. Başka kuruluşlarda bu yanyanalığı, eleleliği göremeyiz.

Yazınımızda gülmece türünün en verimli olduğu alan yine Bektaşilik'tir. Nitekim *"Bektaşi fıkraları"* adı altında bilinen, yaygınlaşan bu gülmece türünün özünü hoşgörü oluşturur. Bütün gülmecelerde bir özdeyiş, örnek anlatım özelliği, anlam inceliği vardır. Bektaşi, halkın karşısına, Hacı Bektaş Veli'den gelen bir hoşgörüyle çıkar. Güldürücü anlatımın içinde, ince bir düşünce sergiler, söyleyişe bir eleştiri özelliği verir. İşte Bektaşi yazınının gelişmesinde etkisi görülen ürünlerden biri de bu gülmece türüdür.

"Bektaşi fıkraları" adıyla üretilen gülmecelerin, hepsinin Bektaşiler'in ellerinden çıktığı söylenemez. Anadolu insanı, düşüncelerini, hoşgörüsünü benimsediği Bektaşi'nin ağzından söylemeyi, ona söyletiyormuş gibi davranmayı sever. Nitekim,

durum, Nasreddin Hoca için de böyledir, halk onun ağzıyla, onun söyleyişiyle konuşur. Demek Hacı Bektaş Veli, bir yerde, halkın söyleyen dili oluyor, hoşgörü halkın dilini çözüyor. Daha açıkça söylemek gerekirse halk kendini bu hoşgörünün aydınlığında ortaya koyabiliyor, kendi varlığını onunla pekiştiriyor, çevresindekilerle bütünleşmeye, bireysellikten kurtulmaya çalışıyor. Bunu yaparken bilinçli olup olmadığı ayrı bir sorun, gün ışığına çıkan yalnızca bu işlemin sürdürülmesidir.

Bektaşilik'i ve onun düşüncelerini benimseyen insanlar, kendi aralarında, hoşgörüyü bir yaşama biçimi, varlık koşulu gibi görüyor; bunda da bilinçli olmak sözkonusu değil, uygulama nerdeyse "kendiliğinden"dir. Bugün Hacı Bektaş Veli'den geldiği söylenen -kimi araştırılarca, özellikle onu Ahmed Yevesi'ye bağlamak isteyenlerce- düşüncelerin gerçek kaynağı bilinmiyor; bunlar gerçekten onunsa nerede, hangi kaynakta ortaya konmuştur, bilen yoktur. Bilinen yalnızca hoşgörünün, başka kuruluşlar incelendiğinde, yalnızca Hacı Bektaş Veli'yi öncü olarak benimseyen Bektaşilik'le yayıldığı, bunun Hacı Bektaş Veli'nin kişiliğine bağlandığıdır. Anadolu insanı için bu da önemli bir kazançtır. Nedeni de, Hacı Bektaş Veli'den kaynaklanan bu hoşgörü anlayışının o çağ Avrupa'sında daha gündeme bile gelmeyişidir. Onüçüncü yüzyıl, Avrupa'da tanrıbilimin en olgun evrelerinden birini yaşadığı dönemdir, ancak kilisenin de engel tanımaz bir azgınlığa sürüklendiği mutsuz çağdır. tanrıbilim, dünyaya kapalı, ötedünyaya açık bir düşünce-inanç akımıdır.

Geniş bir hoşgörü tabanına oturan Bektaşilik'in Anadolu'da ortaya çıkışı, yayılışı yüzeysel bir olay değildir. Nitekim, varlığın bütününü, kaynağını konu edinen doğacı felsefenin yurdu da Anadolu'dur, soyut varlık görüşü Batı'da ortaya çıkmıştır. Anadolu'da ortaya çıkan tüm kuruluşların, inanç kurumlarının, geçmişten geleceğe doğru birbirini etkilemesi, beslemesi doğaldır. Bu nedenle Bektaşilik'te bir yaşama kuralı niteliğine dönüşen hoşgörünün İlkçağ Anadolu uygarlığına değin eskiye gitmesi şaşılası bir olay sayılmaz. Bektaşilik yalnız bir inanç

kuruluşu değil, bir düşünce çığırı, bir sanat akımıdır, yukarda açıklandığı gibi bütün görsel sanatları, yazını kapsar. Onda hoşgörünün temelleşmesi de kendi yapısı gereğidir.

Hacı Bektaş Veli düşüncesiyle gelişen, yayılan hoşgörünün, başka inanç kurumlarını etkilediği, kendine çektiği görülüyor. Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda, özellikle Yeniçeri ocaklarının doğuşunda, onların Hacı Bektaş Veli anlayışına bağlanması önemli bir gelişmedir. Neden Hacı Bektaş Veli? Osmanlı Devleti, ilk kurucularının "Ahi" olmasına karşın, Sünni bir eğilime yaslanır, nitekim kısa bir süre sonra, bütün devlet kurumlarının Sünni koşullara göre düzenlendiği biliniyor. Oysa, karşıt bir düşünceyi benimsediği söylenen, ileri sürülen Hacı Bektaş Veli anlayışı başta Yeniçeri ocağı olmak üzere, birçok alanda ağırlığını sezdirir. Nitekim, sonradan, Hacı Bektaş Veli adına düzenlenen, onun elinden çıkmadığı kesinlikle bilinen *"Makalat"* onu Bektaşiliğin değil de karşıt inancın alanında gösterme çabalarının ürünüdür. Yeniçeri ocağı "Sünni bir kuruluş" değildir, öyleyse *"Makalat"* gibi "şeriat"a özünden bağlı bir kitabın yazarı sayılan Hacı Bektaş Veli bu ocağın "pir"i olabilir mi? Bu sorunun inandırıcı bir yanıtı yoktur.

Hoşgörünün etkisi, karşıt kurumlarda da yayılırken, başka bir sorun ortaya atılmıştır, o da Hacı Bektaş Veli'nin belli bir ortamın, bir "yan"ın öncüsü olması, öyle gösterilmesi. İşte hoşgörü burada yön değiştirmeyi sağlıyor, düşünsel etkinliğin yönünü başka yana çeviriyor. Günümüzde Hacı Bektaş Veli'yi Ahmed Yesevi'ye bağlama çabalarının kaynağı budur, *"Makalat"*ın onun elinden çıktığını kanıtlamaya girişmenin nedeni de, Hacı Bektaş Veli'yi Bektaşiliğin değil de ona karşıt bir kuruluşun öncüsü durumuna getirmek. *"Makalat"* kesinlikle Hacı Bektaş Veli'nin değildir. Ortada dolaşan gerçek şudur: Anadolu'da geniş tabanlı hoşgörü Hacı Bektaş Veli çevresinde toplanan, onun izini süren, onu yücelten kimselerden oluşan bir kuruluşun ürünüdür. Bu görüşün gelişim çizgisi Hacı Bektaş Veli'ye dayanır, temel ilkelerini Hacı Bektaş Veli gündeme getirmese bile. Sanat, düşünce, yazın alanında yaygın verimlilik

Hacı Bektaş Veli'ye bağlanan kurumlardadır. İşte karşıt anlayışı benimseyen, karşıt inançlı kurumlarda, hoşgörü eksikliğinden doğan büyük bir düşünce boşluğu vardır. Bu boşluğu doldurmak için yapılacak başlıca iş, Hacı Bektaş Veli'yi olduğundan başka bir alanda göstermek, başka bir inanç ortamına çekmek. Bugün, Hacı Bektaş Veli'yi Ahmed Yesevi'ye bağlamanın, *"Makalat"ı* onun yazdığını savlamanın başka bir anlamı yoktur, bütün gerçek Hacı Bektaş Veli'yi "kendilerinin adamı" diye kanıtlama özleminde yoğunlaşmaktadır, bu da tutarsız bir girişimdir.

Hoşgörü, aktarmaya elverişli bir davranış ilkesi değildir, göçmen kuşlar gibi ülke değiştirmeyi sevmez, insanın düşünce yapısından, yaşama dayalı tutumundan, dünya görüşünden doğar. Elimizdeki yazılı kaynaklara göre Yunus Emre'nin ölümü Hacı Bektaş Veli'ninkinden kırksekiz yıl sonradır. Epeyce uzun yaşadığı ileri sürülen Yunus Emre'nin, ne yandan bakılsa, Hacı Bektaş Veli'nin yaşlılık döneminde sağ olduğu, orta yaşlılık evresine de girebileceği düşünülebilir. Yunus Emre'nin şiirlerinde çarpıcı bir içerik taşıyan hoşgörünün birden bire ortaya çıktığı söylenemez. Üstelik bu hoşgörü, Hacı Bektaş Veli'yi anımsatıyor. Yunus Emre ondan etkilenmeyebilir, ondan esinlenmeyebilir, ancak inanç ortamının özdeş olduğu, ayrı olmadığı kesinlikle anlaşılıyor. Yunus Emre'nin şiirlerinde bütün özgünlüğüyle görülen Bektaşi eğilimi, o dönemde böyle bir kurumun kesinleşmesi olanaksız sayılsa bile, yaşama ortamının, uygarlık anlayışının gereğidir. Sonradan yapılan çalışmalarda, bu iki aydının özdeş inanç doğrultusunda olduğu, özdeş görüşü benimsediği, özdeş bir hoşgörüyle davrandığı gündeme getirilmiş, neredeyse kanıtlanmıştır.

Hacı Bektaş Veli ile Yunus Emre; günümüzün aydını, araştırıcısı bunları birbirinden ayırmıyor, bir söyleşide karşı karşıya getiriyor, ikisinin de bir düşünce pınarından içtiğini söylüyor. Oysa, XVI. yüzyılın en büyük İslam bilgini sayılan Ebussuud Efendi, Yunus Emre'nin şiirlerini, bir yerde toplanarak, belli bir ezgi uyumunda söyleyenlerin, okuyanların öldürülmeleri gerektiğini ileri sürüyor, bu konuda bir de yargı

(fetva) veriyor. İmdi, yasakla hoşgörünün karşı karşıya getirildiği bir inanç ortamında, sorunu tartışmanın yöntemini saptamak kolay değildir, bu çelişkiyi gidermek için alışılmış düşünme kurallarının dışına çıkmak gerekir. Bugün, geçmişin tutumunu yeterince bilmemekten kaynaklanan, geçmişe hoşgörüyle bakma eğilimi var. Sözgelimi, bugün camilerde düzenlenen "mevlid" törenlerinde Yunus Emre'nin yasaklanan şiirleri, düşüncelerinden dolayı asılan Pir Sultan Abdal'ın şiirleri sakıncasız okunuyor. Burada hoşgörü kılığında ortaya çıkan tutumun kaynağı geçmişi gereğince bilmeyiştir.

Hacı Bektaş Veli hoşgörüsünden en çok etkilenen, onun adına yaşatılan kurumlara karşı çıkanlardır denebilir. Onlar, karşı çıktıklarını hoşgörü örtüsü altında kendilerinden göstermek, "kendi adamı" niteliğinde toplumda gezdirmek isteyenlerdir. Yine onlar, Hacı Bektaş Veli'yi, düşüncelerine aykırı bir kaynaktan esinlenmiş gösterme özlemi içindedirler. Bu olumsuz girişimler, ülkemizde hoşgörüye dayanan Hacı Bektaş Veli gerçeğinin anlaşılmasını kimi yerde engelliyor, kimi yerde güçleştiriyor. Bu güçlük, hoşgörü kavramının iyice açıklığa kavuşmadığını da gündeme getiriyor, kimi kişiler hoşgörüyü kendi istekleri doğrultusunda yürüme, "yukardan" gelen tüm isteklere karşı uysallıkla uyma anlamını çıkarıyorlar. Bu anlayış insanı hoşgörüden uzaklaştırır, bir "buyruk dinleme varlığı" durumuna sokar.

Hoşgörünün, hayvan sevgisine de dayandığını, karşıt yaratılışlı, doğal ortamları birbiriyle uzlaşmayan yaratıkları bir araya getirdiğini vurgularken, güvercini sözkonusu etmeliyik. Hacı Bektaş Veli'nin bir güvercinle simgeleştirilmesi, onun Horasan'dan Anadolu'ya bir güvercin kılığında gelmesi çok yaygın, sevecenlikle karşılanan bir konudur. Burada güvercin barışın, gönüldeşliğin, sevecenliğin, yumuşak duygululuğun simgesidir. Öte yandan yine güvercin tüm suçlardan, eksikliklerden arınmışlığın canlı örneğidir. Güvercin insan varlığına "dirilik", "duyarlık" kazandıran tinsel gücünün nesnel simgesidir. Güvercine duyulan yakınlık, sevgi hoşgörüden beslenir. Hoşgörünün güvercini kucaklamadığı yerde barışın, gönüldeşliğin, mutluluğun sözü edilmez.

Güvercin yeryüzünün tüm ülkelerinde vardır, türlerinin değişikliğine karşın, doğal yapıları birdir. Bu yaratığın, çoktanrıcı dinlerde bile kutsallığı, genelde tini simgelediği biliniyor. Bu nedenle Bektaşi inancına girişi, özellikle Hacı Bektaş Veli'nin gizemli yaşamıyla yakınlığı tartışma konusu olmasa gerek. Barışı simgelemesi de, kendi doğal boyutlarını taşıyan kuşlar içinde, yırtıcı olmayışıdır kanısındayız. Kutsallığının yoruma açık kaynaklarından biri, daha çok güneşli, açık uzayda uçmasından, göksel parlaklığından olsa gerek. Bizim için, burada, sözkonusu olan bu yaratığın bir barış, sevecenlik, hoşgörü simgesi olarak Hacı Bektaş Veli'ye bağlantısıdır. Bektaşi şiirinde Hacı Bektaş Veli anlatılırken *"güvercin donuyla Uruma gelen"*, ya da *"güvercin donunda duran"*, *"güvercin donunda oturan"* nitelemeleri kullanılır. Bunlar. Hacı Bektaş Veli'nin güvercin "kılığında" dolaştığını, güvercin "giysilerine" büründüğünü yansıtan açıklamalardır.

Yukardaki açıklamalarda, verilen örneklerden de anlaşıldığına göre, hoşgörü kavramının kapsamı kişinin bilgisine, çevresine bakışında, yaşamdan anladığına uygun nitelikte değişiyor. Bu değişme de, sözcükle ilgili yorumların alanını genişletiyor, insan bilgi çapına göre bir yorum getirebiliyor. Hacı Bektaş Veli'yle ilgi ortamına sokulan hoşgörünün değişik yorumlarının nedeni de budur. Konuyu, geniş kapsamlı bir açıklığa kavuşturmak için, tarihsel gelişim çizgisi üzerinde izlemek gerekiyor. Önce Hacı Bektaş Veli'nin kimliği, çevresi, düşünceleri, etkinliği açıklanmadan, onunla bağlaşımlı hoşgörüyü anlatma olanağı da sınırlı. Biz, burada konu edinilen, hoşgörü kavramının ne denli yaygın bir anlam alanı kapsadığını görmekte güçlük çekmiyoruz. Hoşgörü, en yüzeysel anlatımında bile birtakım yanbilgileri gerektiriyor.

Yanbilgi, kökbilgiyi açıklayan, tanıtan, gelişmesini sağlayan besleyici öğelerden oluşan bir besin birikimidir. İnsanın ürettiği en üstün bilgi bile yanbilgi olmadan başarı aşamasına ulaşamaz. Öyleyse Hacı Bektaş Veli ile ilgi birliği içine sokulan hoşgörünün anlaşılması da, Hacı Bektaş Veli'yi ortaya çıkaran uygarlık ortamının bütün ayrıntılarıyla bilinmesine bağlıdır.

Yalnız kavramlar üzerinde düşünmeye alışmış, bunu bilimsel bir yöntem diye benimsemiş çevrelerde, hoşgörünün bir uygarlık sorunu niteliğinde gündeme getirilmesi de çok güçtür. Anadolu'nun, uygarlık tarihi bakımından, uzak geçmişini öğrenmeden, çağlar boyunca süregelen sorunları, onlara aranan çözümleri, yanıtları bilmeden, düşünmeden toplumsal gelişmeler, içerikler konusunda açıklamalara kalkışmak çok yanıltıcıdır.

Hoşgörü, içi oyulmuş bir kavram değildir, uygarlık tarihinin gelişim aşamalarının doruğunda bulunan bir insan sorunudur. Uygarlığın, insan değerlerinin yeterince aydınlığa çıkarılamadığı bir toplumda hoşgörü sorununu ışıklandırmak güçtür, ışık ararken karanlığa sürüklenme olasılığı da vardır. Bu nedenle Hacı Bektaş Veli geleneğinde hoşgörü, insan sevgisi, insan değerleri gibi, genelde gelişmiş bir felsefe anlayışının odak sorunlarını oluşturan konularda, yalnızca kavramlara dayanarak açıklamalara girişmek yanıltıcıdır. Bu alanda yapılacak ilk iş, benimsenecek ilk girişim, önce üzerinde durulan sorunun kaynağını, o kaynağın varlık ortamındaki yerini, verim gücünü, ondan yararlananların yeterlilik gücünü, anlama yetisini öğrenmektir. Temel ilkeleri öğrenilmeyen, gelişim çizgisi izlenilmeyen bir sorunu çözmek kolay değildir, bilgisiz kimsenin mumu çevresinde bilgisizler toplandığı sürece yanar.

YUNUS EMRE

Bizim Yunus

Yunus'a, Anadolu uygarlığının bütününde, özel bir yer ayırmak için geçmişin derinlerine inmek, Anadolu'da ortaya konan özdeş yazın ürünlerini dar boyutlu bir özet olarak, karşılaştırmak gerekir. Böyle bir girişim kolay olmadığı gibi uzun bir süreyi de gerektirir. Anadolu'da uygarlık ürünlerinin ilk belirtilerinin, kimi mağaralarda çıkarılan buluntulara göre, günümüzden otuzbin yıl öncesine değin uzadığını söyleyenler vardır (Gevaruk, Karain bg.). Bunları tartışacak durumda değiliz, ancak ülkemizde yapılan çalışmalar sonucu gelişmiş bir beceri aşamasını gösteren uygarlık ürünlerinin günümüzden dokuzbin yıl eskiye gittiği saptanabiliyor. Bizi, burada, ilgilendiren bu dokuzbinlik sürenin yazıyla gelen dörtbin yıllık bölümüdür. Mısır, Babil, Sümer ulusları sözkonusu olunca yazıya dayalı sürenin biraz daha uzadığı biliniyor. Anadolu'da ortaya konan yazın ürünlerinin, günümüze kalan en eskileri İÖ. 1500 dolayındadır. Bu ürünler arasında, özellikle Hititlerde, tanrılara sunulmuş yakarılar, övgüler önemli bir yer tutar. Hitit Kralı Murşil'in duygusallığın en güzel örneğini veren yakarışı, Mısır'da tanrı Aton'a söylenen övgüyle yakın özellikler gösterir (Amenofis IV. iki kıral arasında süre uzaklığı vardır).

Daha sonra Hititlerin benimsedikleri Sümer kökenli ünlü Gılgameş Destanı, Anadolu'da bulunan şiir türünün ilk ev-

rensel örnekleridir. Bu örnekler Mezopotamya-Mısır uygarlıkları arasında birtakım geliş-gidiş çizgileri gösterir. Çizgi değişik çağlarda İran-Hindistan ülkelerine varır, Çin'de geniş bir eğri çizerek kuzeye yönelir, sonra batıya geçer. Bizim için, Anadolu'yla ilişkisi nedeniyle, en önemli olan çizgi Doğu Akdeniz'den gelip, Anadolu kıyılarını izleyerek, Yunan-Roma yörelerine uzayanıdır. Bu eski şiir çizgisi Anadolu-Yunan-Roma uygarlıklarını, belli bir anlayış odağında birleştirir. Bu odak, Homeros'ta, duygu-düşünce-evrensellik bakımından en büyük örneğini verir. Çizgi kesilmez, sonraki çağlara uzar. Latin ozanı Vergilius'la İlkçağ'ın son en büyük örneğini verir. Homeros'tan Vergilius'a değin birçok İlkçağ ozanında Anadolu'nun düşünsel-duygusal etkisini bulmak kolaydır.

İlkçağ'ın bitimiyle, öteki yaratı alanlarında olduğu gibi, evrensel şiirde de bir duraklama, alan bakımından daralma görülür. Tektanrıcı dinlerin ortaya çıkışıyla, bu daralma daha da hızlanır, evrensel şiir yöresel bir içerik kazanır, artık övülmesi, sevilmesi gereken başlıca varlık tanrıdır, sonra onun yolunda yürüyen büyükler (ermişler, din kurucuları).

Bu dönemde, başka bir şiir özelliği daha belirir, "destan" türünde evrenselliğin yerini dar çevreli "ulusallık" alıverir. Epeyce eski olmakla birlikte, yine evrensel özler taşıyan Hind şiirinde, Krişna'ya söylenen övgüler ilginç olmakla birlikte, yalnızca özelliği nedeniyle ilgi çeker. Yaratıcı insan düşüncesi durmaz, etkinliğini sürdürür, Arap saldırıları karşısında, güneyden gelen tektanrıcılığın önüne Hind-İran kökenli Zerdüştçülük'ün beslediği bir inanç odağı koyar. Bu odak, doğu şiirinde, az çok evrensel içerikli, son büyük örneğini İran ozanı *Firdevsi*'de vererek, bu eski türün kapılarını kapar. İslam'ın doğuşundan önce ortaya konan, kimilerince "Cahiliye çağı" diye nitelenen dönemin şiiri, şu *"Yedi Askı"* adıyla tanıdığımız şiir, bireysel destanın, yiğitliğin sevgililere (kadınlara) duyulan derin özlemle karışık örneğini verirken özgünlüğün etkinliğini de sergiler.

Burada sergilenen durum epeyce karışıktır, Anadolu orta yerdedir: Sümer şiiri, Mısır şiiri, Hind şiiri, İran şiiri, Yunan

şiiri, Latin şiiri gibi ürünlerin çevrelediği bir alanda, geçmişten günümüze değin uzayan çizgiyi gözardı etmek doğru değildir. Bu komşu ülke şiirleri, içerilen sorunlar bakımından incelendiğinde üç konunun başat olduğu, eskimediği, çağlar boyunca yinelendiği görülür: *Sevgi-Barış-Özlem.* Yukarda adı geçen ülkelerde ortaya konan şiirlerin, hepsinin, bu üç konuda evrensel bir yapı taşıdığını anlamak güç değildir artık. Sevgi insandan insana, insandan tanrıya, insandan doğaya yönelir, seçme yetkisi ozanın elindedir. Barış, önceden tanrılar, tanrısal yiğitler arasında sergilenir, sonra insanlara geçilir. Özlem ise, ilkin dişili erkekli tanrılar arasında dolaşır, uzun gezilere çıkar, sonra gelir insan yüreğinin ortasına oturur. Bu üç konunun evrenselliği tartışılmaz. Hangi nesneye yönelirse yönelsin, bu üç öğe yanyana yürür, "ulusallık" denen sınırlandırmanın ötesine geçer. Sözgelişi Firdevsi'nin:

Yuvasına kırıntı taşıyan bir karıncayı bile incitme
Onun da bir canı vardır can tatlıdır

diye Türkçeleşen dizelerinde seslenilen insan belli bir kişi değildir. Bu evrensel özelliği, şiirleriyle evrenselleşen bütün ozanlarda buluyoruz. Bu buluş, şiirde işlenen konunun, bireysel olarak insanı aşmasıdır; ozan, insan denince, belli bir bireyi değil "bütün"ü ilgilendiren bir anlayış ortamında bulunur. İmdi bu açıklamanın ışığında Yunus'un şölenine gidelim.

Yunus Neden Sevilir

Adı, adına düzenlenen koşukların en az yediyüz yıl öncesinden günümüze akıp gelen bir ozanın neden sevildiği, hangi düşünce odaklarından geçerek bize ulaştığı pek araştırılmış bir konu değildir. Aşağı yukarı kırkbeş yıldır Yunus üzerinde durulur, şiirleriyle, inançlarıyla, diliyle ilgili değişik yorumlar sergilenir, tartışmalar sürdürülür. Oysa, bu ünlü ozanın neden sevildiği, kimlerce sevildiği pek araştırılmaz. Bu konuda genel kanı, Yunus'un insansever bir ozan olduğuna dayandırılır, ona ülkemizde "Hümanizm"in öncüsü demekle uzlaşılır. Araş-

tırnalar, incelemeler, yorumlar bir değil birkaç Yunus'un bu ad altında yaşadığını göstermiştir. Onun ölümünden yetmiş, seksen yıl sonra düzenlendiği söylenen *"Divan"ı*nda toplanan şiirlerinin, kimin elinden çıktığı konusunda kuşku duymayanlar az değildir. Ancak bu şiirlerde bile birbiriyle çelişen düşüncelerin, inançların, tutumların ağırlığı üzerinde durulmaz.

İmdi, ortada yadsınamayan, kesin-açık bir gerçek vardır, o da Anadolu'da *"Yunus"* adıyla anılan bir ozanın varlığıdır. Bu ad bir ozanı yansıttığı gibi birkaç ozandan oluşan bir topluluğu da dile getirebilir. Burada önemli olan halkımızın Yunus diye bir adın çevresinde toplandığı, onu düşüncelerin, inançların ortak odağı durumuna getirdiğidir. Üzerinde duracağımız sorun bu anlayış-benimseyiş ortaklığıdır.

Yunus, Yunus Emre, Aşık Yunus, Derviş Yunus gibi adlarla anılan bu ozanın çevresinde yaygın bir sevgi ağı örülmüştür; bu ozan büyük bir toplulukça sevilmekte, sayılmakta, yaşatılmaktadır. Bu sevgi ağını ören toplulukların hepsini inanç-düşünce bakımından bir yerde uzlaştırma olanağı yoktur. Ölüsünün ardından, evinde, camide düzenlediği "mevlid" denen törende, Süleyman Çelebi'nin şiirleri, Kur'an sureleri yanında Yunus'un şiirlerini de severek dinleyen bir kimseyle bir Bektaşi'yi özdeş inanç ölçüsüne vuramayız. Çalgının, çalgı eşliğinde şiirin dine aykırı olduğunu savunan bir kimseyle Yunus'un şiirlerini çalıp söyleyen bir halk ozanının görüşlerini uzlaştıramayız. Yüksek düzeyde bir aydının Yunus'a duyduğu sevgiyle bir tasavvuf yandaşının eğilimlerini birbiriyle bağdaştıramayız. Peki çelişik durumlara, tutumlara karşın Yunus neden sevilir, yaşatılır? Şimdi bu sorunun yanıtlarını araştıralım:

1- Yunus, daha çok Anadolu'nun kırsal kesimlerinde, "halk ozanı" dediğimiz, çalgı eşliğinde koşuk düzenleyen kişilerce sevilir, yaşatılır. Bunda başlıca etken dilin akıcılığı, söyleyişindeki çekicilik, duruluk, içtenlik gibi özelliklerdir. Onun bir "halk ozanı" sayılmasının, yüzyıllar boyunca ilgi dışı bırakılmasının nedeni budur. Arapça-Farsça-Türkçe karışımı şiir düzenlemeyi büyük bir üstünlük sayan "divan ozanı"nın gö-

zünde Yunus değersiz, önemsiz, kaba bir Türkmen ozanıdır. Bu anlayış bundan elli yıl öncesine değin gelmiştir. Osmanlıca'nın büyük, eşsiz bir dil olduğunu, Türkçe'nin yetersiz, kaba, yüzeysel, içeriksiz bir Türkmen dili diye nitelendiğini bildiğimiz çevrelerde Yunus'un yeri yoktu. Türk dilinin yabancı sözcüklerden arınmasını bir gerileme, dilde yozlaşma, yoksullaşma sayan tutucu çevrelere Yunus dili seslenemezdi.

Gözüm seni görmek içün elüm sana irmeğ içün
Bugün cânumı yolda koyam yarın seni bulmağ içün

bu dizeler günümüzden yediyüz yıl önce söylenmiş, bugünün Türkçesi'ne öylesine uygun ki, bir iki söyleyiş özelliği dışında ayrılık yok.

Gözüm seni görmek için elim sana ermek için
Bugün canım yolda koyam yarın seni bulmak için.

Bu dizelerde ozanın seslendiği önemli değil, duygularını yalın bir dille açıklayışı ilginç. İmdi tasavvuf yanlısı bu dizelerin tanrıya, halk ozanı ise içimizde yaşayan bir güzele söylendiğini ileri sürerse tartışmaya girişmenin gereği yok, dizelerden öyle bir anlam çıkarmış, o nedenle benimsemiştir.

2- Yunus'u, Türk dilinin elsözcüklerinden arındırılmasını isteyenler, bu alanda çalışanlar, açıkçası dilciler severler. Dilcilere göre, Yunus kendi çağında bile alaya alınan, yerilen, önemsenmeyen güzelim Türkçe'yi kullanmış, onun en ince duyguları bile açıklayabilecek bir yapıda olduğunu örnekler vererek göstermiştir. O, bir ozan olarak, Türkçe'yi şiir dili yapmada öncülük etmiş, işlediği evrensel konularla dilimizin gücünü, etkinliğini kanıtlamıştır.

Ol can kaçar öliser sen ana can olasın
Ölmüş gönül dirile anda ki sen olasın

ya da

Canlar canını buldum bu canım yağma olsun
Ballar balını buldum kovanım yağma olsun

gibi dizeleri, bu Türkçe ile, bu dil akıcılıgı ıle bundan yediyüz yıl önce söylemek kolay değildir. Bu dizeler, anlam içeriği bakımından yüklüdür, derindir. Bu iki özellik yanında dilin ezgiye dönüştüğü, söz-ses uyumunun sürükleyiciliği duyuluyor. Yunus'un biraz daha yaşlı çağdaşı sayılan *Mevlânâ* Türkçe'yi sevmemiş, Farsça'yı yeğlemiş. Oğlu *Sultan Veled* ise bir şiirinde açıkça iyi Türkçe bilmediğini söylemekten kendini alamamış. Oysa Sultan Veled nerdeyse Yunus'un yaşdaşıdır (oniki yıllık bir ayrımla). İşte dilcilerimizin sevgisini kazanan Yunus, Türk dilini şiir dili yapan kimse diye saygı görür.

3- Yunus'un şiirlerinde dine özgü inançların geniş bir yer tuttuğu biliniyor. Onun kimi şiirlerinde İslam dinine karşı derin, içten bağlılığı bütün açıklığıyla sezilir. Yunus tanrısına, tanrı elçisine, Kur'an'ın getirdiği uygulama koşullarına saygılıdır; bunları tanrı-insan bağlantısı içinde, çıkar-yarar düşünmeyen bir duygusallıkla benimsemiştir. tanrıya yakarışta, sığınışta aracı istemez, başkalarının yardımlarına gereksinme duymaz. Bu konuyla ilgili düşüncelerini Türkçe bilen bütün kişilerin anlayabilecekleri bir dille açıklar:

Bana namaz kılmaz diyen ben kıluram namazımı
Kılar isem kılmaz isem ol Hak bilür niyazımı

dizeleriyle açıklığa kavuşturulan düşünce, İslam dininin özünü bilenler için büyük bir önem taşır. İnsan, bir Müslüman olarak, yapıp ettiklerinden dolayı yalnızca tanrıya karşı sorumludur, kimsenin tanrı adına bircyi yargılama, sorguya çekme, suçlama yetkisi yoktur. Yunus, din görevlerinin kişiye tanrıca verildiği kanısındadır, gerçek Müslüman'ın bilmesi gereken de budur. Onun, bu tür düşüncelerini dolaylı yollarla, şiirlerini dinleyerek-okuyarak öğrenen kimseler bambaşka bir anlayışla yaklaşırlar ona.

Hak'dan artuk kimse bilmez kâfir müselman kimdürür

dizesi, kişinin içini yalnızca tanrı bilir, açıklamasını getiren Kur'an'a dayanır.

Gönül Çalabın tahtı Çalab gönüle bahtı

İki cihan bedbahtı kim gönül yıkar ise

dizelerini, bundan yediyüz yıl önce söyleyebilmek için inanç olgunluğunun doruğuna ulaşmak gerekir. Gönül tanrının evidir, tanrı gönülde görünür, oturur, kim gönül yıkarsa, bir kimseyi incitirse yerin altında, üstünde de mutsuzdur. Bu evrensel bir inancın belirtisidir, kişiye içevrenine bağımsızlık-özgürlük tanıyan üstün bir görüştür. Yunus, burada geçen anlamda, evrenseldir, bu evrenselliği daha sonra gündeme getireceğiz.

4- Yunus'un şiirlerinde, evrensellik kazanan konular arasında, bizim ilgimizi çeken, felsefe açısından da odak insan sorunu diye görülmeye elverişli olan şunlar vardır: insan kardeşliğinin, sevginin, barışın bütün yönetimsel denetimlerden, uygulamalardan uzak tutulması. Yunus, belli bir inanca bağlı, belli bir yönetim altında bulunan, belli bir topluluğu oluşturan kimseler kardeştir, barış içinde yaşamalıdır, uyum sağlamalıdır demiyor. *"İnsan"* kavramı altında toplanan tüm varlığı kapsayan bir görüş kucağı açıyor. O, bir Türk ozanı olarak, İslam dinine bağlılığını, saygısını açıklamaktan kıvanç duyuyor, ancak bu kıvanca belli bir sınır getirmiyor.

Çok cehd idüb istedüm yir-ü göki aradum
Hiç mekânda bulmadum buldum insan içinde

bu dizeleri, çağımızda konuşulan hangi dile çevirirsek çevirelim, özünde eksiklik, içeriğinde tutarsızlık, etkisinde evrenselden uzaklık görülmez. Arananların hepsini insanın içinde bulmak, insanı bütün varlık türlerinin odağı durumunda görmek demektir. İnsanı evrensel değerlerin yoğunlaştığı, toplandığı bir kaynak diye anlamak XIII-XIV. yüzyıl Avrupa'sında başlayan *"Hümanizma"* akımının taban ilkesidir. Bu ilke, *"insan"* denen varlığın kendini bilmesiyle anlam kazanır. Bilge *Sokrates*, felsefesine, *"gnossi seavton/kendini bil"* özdeyişiyle girer; düşünme konusunun insanda odaklaşması gereğini öne sürer. Yunus, bu İlkçağ bilgesinin öğretisini öğrenmiş, benimsemiş diyemeyiz; ancak insana verdiği önemle, felsefenin çok anlamlı bir sorununa yöneldiğini söyleyebiliriz. İşte, yabancı uzmanların ilgisini çeken, onda evrensel bir düşüncenin yerleştiğini anımsatan görüş budur.

Görklü yüzüni gören gönlüni sana viren
Bellü tapunda duran ne toydı ne usandı

dilli, günümüz Türkçe'sine göre biraz eski olan bu dizeler ister tanrıya, ister aramızda yaşayan bir sevgiliye söylensin, insan yüreğinde tomurcuklaşan derin özlemin evrenselliğini göl-gelemez. Bu özlem, bu sevilene kavuşma isteği, tutkuyu gi-derme duygusu bütün insanlarda vardır. Sevgiliye kavuşmakla özlem bitmez, duruma göre daha derinleşir, yenisi başlar. Bu dizeleri, başka bir dille, bütün ozanlar, yazarlar, aydınlar söy-leyebilir. Bu dizelerde yeşeren özlem, duygu bütün kişilerde ortaktır. Yunus, böyle söylediğinden, sevilir.

5- Yunus, tanrı-insan özdeşliğini, yetkin bir tasavvuf dü-şünürü anlayışıyla şiirlerinde işlemiş, çok güç söylenebilen düşünceleri yalın bir Türkçe'yle dilegetirmenin kolaylığını gös-termiştir. Onun, sağladığı bu başarı, sevilmesinde-sayılmasında etkili olmuştur, Yunus bir ozan olarak, bu konuyu işleyen şiirlerinde özgün bir görüş, güçlü bir yenilik ge-tirmiyor, ancak güç söylenir sanılanı kolay söylemenin gizini açıklığa kavuşturuyor. Tasavvufun varlık birliği anlayışına göre tanrı ile insan özdeştir; tanrı bütün nesnel varlıklarda gö-rünür, güzellik tanrının nesnelleşen görünüşüdür. Bu düşünce yeni değildir, Yeniplatonculuk akımının kurucusu Plotinos'un ortaya attığı bir düşüncedir.

Her kancaru bakdum ise hep görünendür cümle Hak

dizesi "nereye bakarsan tanrıyı görürsün, tanrı bütün nesnelerde görünür" diye yorumlanan yaygın bir düşüncedir. *"Ben tan-rıyım/Ene'l-Hak"* diyen *Hallac Mansur* da böyle söylemişti. Ta-savvuf anlayışına göre gören de görünen de tanrıdır.

Hak cihana doludur kimesne Hak'kı bilmez
Anı sen senden işte o senden ayru olmaz

bu iki dizede tanrı-insan özdeşliği açıkça söyleniyor, ta-savvufun varlık birliği görüşü sergileniyor. Bu düşüncenin es-kiliği yeniliği sözkonusu değil, belli bir inançta ortak görüşe varılması önemli. Yunus'a göre tanrı evrende, evren tanrıdadır.

Tasavvufun varlık birliği görüşünü benimseyen bütün yandaşları böyle düşünür, böyle inanır, böyle söyler.

Yunus'un şiirlerinde geniş bir yer kaplayan bu düşünce, aşağı yukarı, binikiyüz yıldır bütün İslam ülkelerinde benimsenen, savunulan bir inancın ürünüdür. Yunus'un önemi bunu Türkçe söylemesinde, çok kolay anlaşılan bir dille açıklamasındadır. Anadolu'nun kırsal kesimlerinde yaşayan, özellikle tasavvufa eğilim gösteren okumuş-okumamış bütün yurttaşlar bu gibi dizelerden, kendilerine göre, birer anlam çıkarır, Yunus'u kendi inancına göre yorumlar, böylece Yunus halkın sevgilisi oluverir.

6- Yunus'un pınarından, felsefeciler de içip kanabilirler, kendilerini ilgilendiren bir tad duyabilirler. Onun, insanı konu edinen şiirlerinden felsefeye değgin sorunlar çıkarmak kolaydır. İnsanı "sevgi varlığı" olarak görmek, kişiselde evrenseli bulmak felsefenin ilgisini çeken bir konudur. Bu bakımdan Yunus, felsefecinin yabancı kalamayacağı, daha yakından görmek-anlamak isteyeceği bir ozandır. Nitekim Homeros'un, Hesiodos'un şiirleri üzerinde çalışan, onlardan birtakım insan sorunları, "varoluş" sorunları çıkaran felsefeciler az değildir.

Özin gibi bir er getür hiç cihana gelmez ola

dizesi bilgece bir düşünceyi içerir; insanın yeniliğe, eşsizliğe, duruluğa karşı özlemini belirtir. Özlem duymak, başkalarına benzememek, yeryüzünde eşsiz bir kimse olarak varlığını sürdürmek insanın özgün eğilimlerinden biridir.

Söz ola kese savaşı söz ola bitüre başı
Söz ola ağulu aşı bal ile yağ ide bir söz

dizelerini ancak bir bilge söyleyebilir. Yaratıklar içinde varlığını *"söz"*'le kanıtlayan, bütün öteki dirilerden yalnızca söz söyleme yetisiyle ayrılan, bu yetiyle üstünlük kazanan, tanrısallaşan insandır; felsefe insana sözün sağladığı anlayışla yaklaşir, insanı bir "söz söyleyen varlık" diye görür, niteler. Yunan felsefesi insanı tanımlarken *"on logikon"* der, bu sözler *"düşünen varlık", "konuşan varlık"* diye dilimize çevrilir. Aris-

totelesçi görüş insanı *"zoon logikon/düşünen-konuşan canlı"* diye tanımlar. Fuzûlî bir şiirinde "söz"ün önemini, insan varlığındaki yerini belirtirken şöyle söyler:

Artıran söz kadrini sıdk ile kadrin artırır
Kim ne mikdâr olsa ehlin eyler ol mikdâr söz

İnsan sözüyle anlaşılır, söze verdiği değere göre önem kazanır, söz kişinin ölçeğidir. Burada Yunus'la Fuzulî eş anlayış ortamındadır, ikisi de insanı sözle değerlendiriyor. Nitekim Tevrat-İncil gibi kutsal kitaplarda da, insan bir "söz varlığı" olarak görülür, *"başlangıçta söz var idi, söz tanrının kendinde idi, söz tanrının kendisi idi"* diyor İncil. Burada ilginç bir durum ortaya çıkıyor: bilge Aristoteles-İncil-Yunus-Fuzûlî "söz" konusunda ortak bir düşünce, tek bir inanç sergiliyor. İşte bugüne değin Yunus'un üzerinde durulmayan, pek ilgi çekmeyen özelliklerinden biri budur. Arşî adlı bir Türk ozanı

Kelâm-ı zat idim kün emri îrâd olmadan evvel

demiş, *"ben tanrı ol buyruğunu verip evreni, insanı yaratmadan önce, onun özünde söz olarak vardım"* diyor. Demek düşünen kişiler, belli bir yerde buluşabiliyor, ortak düşüncenin tadını çıkarabiliyorlar, işte evrenselliğe giden yol buradadır.

Yukarda, altı bölümde açıklamaya çalıştığımız sorunlarla, Yunus'un düşünce ortamımızdaki yerini saptamaya giriştik, başarılı olduğumuzu sanmıyoruz, daha söylenmesi, sergilenmesi gereken konular vardır bu ozanımızda kuşkusuz. Biz, burada bir kapıyı aralamak istedik; yüz yıl öncesine değin yerilen, kargışlanan, kötülenen, yasaklanan, dahası şiirlerini okuyanların, düşüncelerini benimseyenlerin öldürülmeleri gerektiğini ileri sürenlerin bile bulunduğu bir ülkede, Yunus'un birdenbire değer kazanmasının nedenlerinin nerelerde aranması gerektiğine değindik. Bu konuda kesin bir yargıya varma olanağı yoktur. Yunus, kendi kişiliğini aşan bir etkinlikle benimsenip yaşatılmaktadır; onun adı bir ozanınkinden çok bir ülkenin diline dönüşmüştür, Anadolu insanı bütün duygularını, düşüncelerini, inançlarını bu dille söylemeyi yeğlemiştir. Oku-

yucu Yunus'ta kendini buluyor, onu sevmesi biraz da kendini bulmasına bağlı, uzak yakın ilgisi olmayan birçok kişinin Yunus'a yaklaştığını biliyoruz.

Yazının başlığı *"Yunus Neden Sevilir"*di; buraya değin sergilenen örnekli açıklamalar, Yunus'ta değişik uğraşlara bağlı kimselerin kendilerini ilgilendiren bir yan bulduklarını kanıtlamak içindi. İmdi, bunca Türk ozanı varken neden ağırlık, ilgi Yunus'a yönelmiştir? diye bir soru sorulabilir; yanıtı kolay: kişi kendini kimde bulursa ona yaklaşır, onu sever. Bu da Yunus'ta insanın evrensel bir varlık olarak geçmesindendir, başka ozanlarda böyle bir evrensellik bulmak kolay değildir. Yunus sevgisini, ilgisini, duygularını belli bir birey üzerinde yoğunlaştırmıyor, sevgisini süsleyip püsleyip odaya kapamıyor, bütün insanlara açıyor. Sözgelişi Mevlânâ'da böyle geniş içerikli bir sevgi bulamayız, onun *"Divan-ı Kebir"*ini okuyanlar yüreğinin yalnızca *Şems-i Tebrizi* için çarptığını anlamakta güçlük çekmezler, o da bu duygularını *Şems-i Tebrizi*'nin adını anarak dile getirir. Böyle bütün insanlığı kapsayan geniş boyutlu bir sevgiyi Firdevsi, Sadi, Hafız gibi İran ozanlarında buluruz, onların şiirlerinde de evrensele ulaşan anlam boyutları vardır. Sözgelişi Alman ozanı Goethe neden sevilir? Kim okursa onda kendinden bir öğe bulur da ondan. Çağımız fiziğinin en büyük başlarından biri olan Werner Heisenberg *"Fizik ve Felsefe"* adıyla dilimize çevrilen yapıtının *"Modern Fizikte Dil ve Gerçek"* başlıklı onuncu bölümünde Goethe'nin "Faust"undan bir bölüm aktarır, fizikle şiir arasında içten bir bağlantının bulunduğunu vurgular. Yurdumuzda şiirle, felsefeyle, romanla ilgilenen bir fizikçi, bir kimyacı, bir matematikçi duyanımız var mı bilmiyorum.

Bu yazımızı, bir konuya daha değinerek, bitirelim. O da şudur: hangi yaratı alanında olursa olsun, evrensele giden yol düşünsel ilginin genişliğinden geçer. Kişinin ilgi alanıyla üreticiliği birbiriyle doğru oranlıdır, birinin genişlediği yerde ötekinin daraldığı söylenemez. Bir aydın ortaya koyduğu ürünlerle ne denli çok ilgi toplarsa o denli büyür. Ancak bu ilgi, bu büyüme aydının işlediği sorunların sayısına, niteliğine bağlıdır.

Düşünsel büyüklük büyük sorunlarla sağlanır. Bu sorunlar, ortaya konulduğu çağda görülmeyebilir, buna sorunların çağını aşması, geleceğe uzanması diyoruz, işte Yunus'un önemi de böyle bir özelliği olmasında aranmalıdır.

Sen güli görür iken dikene sunma elün
Düşmandan ne korkarsın çün doğru yarun vardır

dizelerinde dile getirilen düşünce düşünürleri ilgilendiren bütün aktöre öğretilerinde geçerlidir.

Yazımızı burada bitirirken son sözü yine Yunus'a bırakalım:

Beni gören bir pula saymaz idi
Şimdi gören gösterür parmağıla

Yunus Emre'nin Şiirinde İlkçağ Kavramları

Burada, "İlkçağ kavramları" denince, Yunus Emre'nin şiirlerinde, düşünce bakımından, İlkçağ kökenli kavramların anlaşılması gerekir, İlkçağ dillerinden aktarılagelen sözcükler değil. Yunus Emre, yaşadığı çağın, düşünce ortamının yapısı gereği özgün yaratmaların ortaya konduğu bir alanda bulunmamıştır. Onun çağı, İlkçağ'da ortaya konan düşünce öğretilerinin değişik yorumlamalarla biçimlendiği, yeniliği yorumların anlamsal içeriğinde gören, yaratmaktan çok yeniden düzenlemeye yönelmiş bir dönemdir. Yunus Emre, İslam dininin bütün toplum kurumlarını denetim altında bulundurduğu bir ortamın ozanıdır; onun düşünsel evreni bu ortamın onayladığı oranda yenidir, gerçektir. İslam dini, içeriği bakımından, ustan çok inana, yaratmaktan çok kendisine verilenle yetinmeye yatkın bir yapıdadır. Kur'an'ın uygun gördüğüne aykırı bir düşünce ürününün onaylanması pek kolay değildir, bu kutsal kitaba göre düşünceyi düşünce değil ancak "şeriat" yargılayabilir; düşünme özgürlüğü tanrının yürürlüğe koyduğuna inanılan yasalara uymakla, onların çevrelediği alanda dolaşmakla sağlanabilir.

Bu alan, VIII. yüzyıl sonlarına doğru, İslam ülkelerinde başlayan çeviri girişimlerinin etkisiyle, dıştan gelen düşünce öğ-

retilerinin saldırısına uğramıştır. Bu saldırı karşısında başarı sağlamak düşüncesiyle kalemden çok kılıcın geçerliliğine inanılmış, İslam'ın kutsal kitabında bile bulunmayan birtakım yasaklar getirilerek düşünürleri susturma yoluna gidilmiştir. Bu tür bir uygulamanın ilk "kurban"ı İbn Mukaffa olmuştur. Ancak, düşünceye karşı kılıcın sağlayacağı egemenliğin pek tutarlı, geçerli olmadığı kısa bir süre sonra anlaşılmıştır. Özellikle *Yeniplatonculuk*'un değişik yorumlara çok uygun gelen yapısı sonucu "tasavvuf" denen akım gelişme olanağı bulmuştur. Bu akım, İslam dininin öngördüğü düşünsel uygulamaları yeni bir yorumdan geçirerek, tanrı kavramının alanını hızla genişletmiştir. tanrının topraktan yarattığı söylenen Adem'in nesnel varlığında başka öğelerin de bulunduğu inancı "fincancı katırlarını ürkütmeden" İslam anlayışının özüne sızmış, yerleşmiştir. İşte İslam düşüncesiyle İlkçağ düşüncesinin arkadaşlığı böyle başlamıştır. Dinin, insanın düşünce evreninde dolduramadığı boşluğu İlkçağ felsefesinin değişik yorumlarıyla beslenen *Yeniplatonculuk*'un yavrusu tasavvuf gidermeye çalışmıştır. Tasavvuf, içeriğiyle, İslam'a karşı çıkıştır, İslam'ın getirdiği ilkelerin boyasını değiştirerek yeni bir uygulamaya geçiş girişimidir. Bu girişim umulmadık bir hızla gelişip yayılma olanağı bulmuş, daha Yunus Emre'nin yaşadığı çağda yüzü aşkın "mezhep"e, birkaç yüzün üstünde "tarikat"a ulaşmıştır. Sözgelişi gerek İslam dininde, gerekse tasavvufta benimsenen "tektanrıcı" görüş, İslam'dan en az ikibin yıl önce Mısır'da (IV. Amenofis çağında), binyüz yıl önce Yunan düşünürü Ksenophanes'in şiirlerinde ortaya atılmıştır.

İmdi, Yunus Emre'nin şiirinde sürekli yinelenen bu tektanrıcı anlayışın eskiliği vurgulandıktan sonra, daha önemli saydığımız konuya geçelim. Elimizde bulunan yazılı kaynaklara göre Yunus Emre'nin ölümünden bir süre önce yazdığı en önemli şiiri *"Risaletü'n-nushiye"* adını taşıyan, değişik konuları işleyen ürünüdür. Bu şiirin daha ilk dizelerinde, ozan bizi İlkçağ Anadolu'sunun doğacı felsefesine götürür, onunla kolayca bağlantı kurmamızı sağlar.

Pâdişahun hikmeti gör neyledi

Od-u su toprağ-u yile söyledi
Bismillah deyüb getürdi toprağı
Ol arada hazır oldı ol dağı
Toprağıla suyı bünyâd eyledi
Ana Âdem dimeği ad eyledi
Yil gelüb ardında depitdi anı
Andan oldı cism-i Âdem bil bunı
Od dahı geldi vü kızdurdı anı
Çünki kızdı cisme ulaşdı canı...

Bu dizelerde geçen *od-toprak-yıl(yel)-su* gibi dört nesnenin, İlkçağ Anadolu düşüncesinde, Thales'le başlayıp Agrigentum'lu Empedokles'le son biçimini aldığını bilmeyen felsefeci yoktur. Doğacı felsefeye göre evren, evrenin kuşattığı bütün nesneler, şu *varlık* kavramı altında topladıklarımız elle tutulur, gözle görülür öğelerden oluşmuştur. Thales'e göre varlığın kurucu ilkesi *su*dur, varlık türleri *su*yun değişik biçimler, nitelikler almasıyla ortaya çıkar. Anaksimenes ise kurucu ilkenin *su* değil *yel* olduğunu ileri sürer, varlık türlerini *yel*in dönüşümleriyle açıklar. Herakleitos bu iki görüşe karşı çıkıp kurucu öğenin *od* olduğu düşüncesinde direnir, varlık türlerinin oluşumunu öncekiler gibi nesnel dönüşümlere bağlar. Bu üç Anadolu'lu bilgeden sonra gelen Empedokles ise varlığın bir değil dört ilkeden kurulduğunu vurgular, dördüncü ilkenin toprak olduğunu dilegetirir.

İmdi, Yunus Emre'nin dizelerinde geçen bu dört kurucu öğenin "pâdişah" dediği tanrı eliyle işlenip biçimlendirildiğini, ilk insan olan Âdem'in böylece topraktan yaratıldığını; yel, od, su gibi üç öğenin sonradan bu toprak gövdeye yerleştirilerek devingen diri bir bütün oluşturduğunu açıkça görüyoruz. Burada, yeni bir sorun varsa o da, insanı biçimlendiren bu dört nesnel öğenin uyumudur. Bu uyum ne yolla sağlanmıştır? Öte yandan bu dört nesnenin insan gövdesinde dört ayrı işlevi nereden geliyor? Bu soruların yanıtını Yunus Emre, yukarıya aktarılan şiirinin beşinciden onuncuya değin süren altı dizesinde veriyor. Su, od, yel gibi üç öğenin insan gövdesinde akıcılık (kan), sıcaklık (od), soluk alıp verme (yel) gibi üç ayrı işlevi görülüyor.

Bu tür açıklama da İlkçağ'dan kalmadır. Nitekim Hippokrates, Galinos gibi İlkçağ düşünürlerinin insan gövdesini açıklarken bu dört öğeye dayandıklarını, insanda *ıra* (karakter) denen özelliğin bu öğelerden geldiğini savunduklarını biliyoruz. Yunus Emre, bu düşünceleri, adı geçen İlkçağ düşünürlerinin yazılarını okuyarak, inceleyerek öğrendi diyemeyiz; o bunları tasavvuf geleneği yoluyla bellemiştir. Nitekim, o, bu düşünürleri biliyordu, uzun bir şiirinde geçen

Nice bir Calinus-ı Bukrat olam Lokman olam

dizesi, Galinos (Calinus), Hippokrates adlarına yabancı olmadığını gösteriyor. Bu iki sağlıkbilim düşünürünün adlarını, uğraşlarını, sağıltım yöntemlerini, Yunus Emre'den yüzlerce yıl önce gelen İbn Sina gibi aydınlarda bulmakta güçlük çekmeyiz.

Burada, düşünsel sislerin arkasına sığınmış, yine İlkçağ'ın insan anlayışıyla, varlık-oluş görüşüyle ilgili bir sorun yatmaktadır. Yunus Emre, tanrının Âdem'i yaratırken toprak kullandığını, onu biçimlendirdiğini söylüyor; demek ilk insan yoktan değil, tanrının önünde bulunan bir gereçten, topraktan düzenlenmiştir, bu gerece yeni bir biçimin verilmesiyle oluşmuştur. Bu düşüncenin ışığında İlkçağ'a doğru yürürsek Platon, Aristoteles gibi Grek bilgelerinde görkemli Demiurgos'la yüzyüze geliriz, bizim "yaratılış" dediğimiz olay, Demiurgos'un elinde bulunan bir nesnel varlığın yeniden biçimlendirilmesidir.

Şimdi yukarda, dört doğal öğeden kurulan insanın gövdesinde uyumu sağlayan etkeni araştıralım. Empedokles bu gövdesel uyuma "sevgi" diye dilimize aktarabildiğimiz "philia" diyor, bu uyum sağlayıcı, uzlaştırıcı, birleştirici bir öğedir. Bu öğenin karşıtı uzaklaştırıcı, uyumu bozucu, ayrıştırıcı diyebileceğimiz "neikos"tur, (Osmanlıca yandaşları buna "nefret" diyorlar, bu yanlıştır, Arapça nefr sözcüğü ürküp kaçma, korkuya kapılıp uzaklaşma anlamındadır, nefret, nefrin de öyle). Yunus Emre'de bütün nesneleri, dirileri birbirine bağlayan, uzlaştıran, arada uyum sağlayan başlıca etken "ışk"tır, dilimizde

"sevgi" anlamına gelen bu sözcük Grekçe "philia"nın karşılığıdır.

Işk ile ister idük yine bulduk ol canı
Gönlek idinmiş giyer sûret ile bu teni

burada "sûret" sözcüğü İslam düşüncesinde, tasavvufta biçimlendirici örnek, tinsel biçim anlamındadır, "ten" ise nesnel varlık, "gövde" karşılığıdır. Demek sevgi nesnelle tinseli uzlaştırıyor, bir gömlek gibi giymeyi sağlıyor.

Denüzleri kaynadur mevce gelür oynadur
Kayaları söyledür kuvvetlu nesnedür ışk

bu dizeleri, bir ozansı duygulanma diye anlamamalıyız, nitekim Yunus Emre başka bir koşuğunda:

Hakîkat her vücûdun canı ışkdur
Ne can kim can içinde cân-ı ışkdur
Bu can cisnıüni kaim tutar ancak
Bu can kim zâhir-ü pinhanı ışkdur

geçen dizelerle sevgiden (ışk) ne anladığı açıklığa kavuşturuyor, ona göre gövdeye can veren, cana bile dirilik kazandıran, gövdeyi ayakta tutan, canın gizlisi açığı ne varsa sevgidir. Sevgiyi böyle niteliklerle ancak tasavvuf öğretisi anlar, değerlendirir. Burada, Yunus Emre'yi belli bir öğretiye bağlı, belli görüş ilkelerine dayalı bir bilge diye düşünmüyoruz; ancak dizelerinde dilegetirilen düşüncelerin kendisiyle başlamadığını, çok eskilere gittiğini vurgulamak istiyoruz; dahası en sığ sanılan bir düşünce ürününün bile araştırılınca derinlere inen köklerinin varlığını gündeme getirmeyi yeğliyoruz.

Adımı atdım yidi dört onsekizden öte ben
Dokuzı yolda koyub şâh emrüne fermân olanı

dizelerinde "yedi", "dört" İlkçağ'ın düşünsel ürünleridir. "Dört", daha önce açıklanan dört ilke (su, yel, od, toprak), yedi de güneş, ay, merih, zühre, utarid, müşteri, zuhal gibi yedi gezegendir. Bu yedi gezegen İlkçağ'da Grek-Latin dillerinde Ju-

piter, Venüs, Ares, Saturnus gibi adlarla anılan, tanrısal özlerle donatıldıklarına inanılan göksel varlıklardı. *Yeniplatonculuk,* "varoluş"u tanrısal kaynaktan fışkıran ışının en üstten en alta doğru aşamalı bir inişle nesnelleşmesi diye anlar. Bu aşamalar, belli gökkatlarıdır, yedi sayısıyla nitelenir. Yunus Emre bir şiirinde:

Ümmi benem Yunus benem dörttür anam dokuz babam

dizesini söyler. Tasavvuf alanında çalışanların çok iyi bildikleri gibi, burada "dört", İlçağ düşüncesinde geçen "toprak", "su", "yel", "od" denen dört ilkeyi yansıtır; "dokuz" sayısı, yedi gökkatı ile onun üstünde bulunduğuna inanılan "burçlar"la "atlas" katları vardır. Böylece eski gökbilime göre göksel katlar birbirini üstleyerek dizilir, alttaki üstekinden daha aşağı bir yücelik aşamasındadır. Bu gökbilimle ilgili açıklamadan sonra, bizim için ilginç olan, "dört"le "dokuz"a dönelim. Ortaçağ İslam anlayışına göre (tasavvuf sözkonusu burada) insan göklerle yerlerin birleşmesinden oluşmuştur, bu nedenle atası gökler, anası yeryüzüdür. Gökler yedi kat, yeryüzü de dört ilkeyle (yel, od, su, toprak) bağlantılı bir varlık alanıdır. Tasavvufta pek yaygın olan bu inancın kökeni İlkçağ düşünce-inanç ürünleridir. İlkçağ söylencelerine göre "*Uranus*" günün birinde "*Gaia*"yı döller, bu birleşmeden ilk tanrılar kuşağı oluşur, böylece soy sürer gider. Bu ilişki, değişik söylencelerde, göklerle yerin birleşmesi (döllleşmesi) anlamında söylenir. Bu söylence, çağların akışı içinde, toplumların inanç düzeyine göre yorumlanmıştır. Tasavvufta taban konulardan biri olan *yüce babalar (aba-yi ulviye)* ile *aşağıdaki analar (ümmehat-ı süfliye)* Uranus'la Gaia'nın özel ilişkisinden kaynaklanır, değişen yalnızca yorumlamalardır. İmdi, olası bir karşıçıkışı düşünerek, şunları söyleyelim: bu tür söylenceler, öyküler bütün toplumlarda, uluslarda vardır, bu nedenle Yunus Emre'nin şiirlerinden seçilen kavramların İlkçağ düşünce ürünleriyle bağlantılı olduğunu kanıtlamaya çalışmak yanıltıcıdır. Böyle bir karşısav yerindedir, ancak şu gerçeğin de göz önünde bulundurulması gerekir: burada sözkonusu söylencelerle Yunus Emre'ye değgin yorumlara elverişli bir örnek

İslam ülkelerinde yoktur, onlar da başka uluslardan aktarılmıştır.

Terkidem bu hâk-ü bâdı âb-u nârı yüzine
Şeş cihetden ber çıkam bî-cism olam bî-can olam

bu dizelerde geçen "şeş cihet" bizim sağ-sol-ön-arka-alt-üst dediğimiz altı yöndür; bunun dördüne güney-kuzey-doğu-batı gibi adlar veririz. Bu altı yön de Aristoteles felsefesinin yorumlarından üretilmiştir, İslam düşüncesinin özgün bir buluşu değildir.

Gâl makulât-u mahsusât-u takrir-ü beyân
Gâh makhurat olam geh sahibü'l- keyvan olam

dizelerinde geçen *"makulât"*, *"mahsusat"* sözcükleri, Platon felsefesinin islam ülkelerinde benimsenen, özellikle Fârâbî aracılığıyla yayılan varlık anlayışını yansıtan Arapça'ya aktarılmış kavramlardır. Bunlardan *"makulât"* yalnız usla kavranabilen, düşünülen, duyularla algılanamayan varlıkları yansıtır, bunlara Platon'un dilinde "*eidea*", Ortaçağ'da ise Latince karşılığıyla "*universalia*" denir, Arapça "*külli*" sözcüğü de bunlar için söylenir. "*Mahsusat*" kavramı duyularla algılanan, genelde nesnel varlıkları bildiren bir dil ürünüdür, Platon'un düşüncesinde bunlar duyulur evrene yansıyan gölge varlıklardır, gerçek olan "*eidea*"ları anımsatırlar. Platon'la öğrencisi Aristoteles arasındaki görüş ayrılığının tabanı bu iki kavrama verilen anlamdadır. Öğretmen gerçeğin göksel olduğu kanısındadır, öğrenci ise bunun karşıtını söyler, ancak algılananların gerçek olduğu görüşünü savunur. *Makulât, mahsusat* kavramları, sözcük olarak, Arapça'dır, ancak anlamsal içerik Platon'dan kaynaklanır.

Bu tılısmı çünki açdum zulümâta nûr saçdum
İy niçe makamı geçdüm ki bu cism-ü câna geldüm

bu dizeler ilk okuyuşta biraz karanlık görülebilir, ancak "niçe makam geçdüm" sözcüklerinin varoluş aşamalarını sezdiren bir içerik taşıdığı anlaşılırsa düğüm çözülür. *Ye-*

niplatonculuk'ta varoluşun ilk adımı görkemli bir ışık kaynağı olan tanrısal odaktan ışınsal açılımla, "*emanatio*" ile başlar, buna islam düşüncesinde "*sudur*" denir. Oluşun ışın niteliğinde görünüş alanına yansıması ilk aşamadır, sonra üstten (gökkatlarından) aşağı doğru birbirini izleyen varlık katlarını biçimlendiren açılımlar dizilir, insanda sona erer. Bu durumda "oluş" yüceden düşküne (eski deyimle ulviden süfliye) doğru bir iniş niteliğindedir. Ancak insanda, tanrısal tözden bir yansıma vardır, bu da "tin" denen varlıktır, insanı yücelten "töz"dür. Bu görüşün Platon'un "*eidea*" kuramından kaynaklandığını, Platon'da özellikle mağara örneğinde görülen açıklamanın değişik bir yorumu olduğunu söylemeye gerek yoktur; Yeniplatonculuk'un öncüsü Plotinos, Platon'un "eidealar"ı yerine tanrısal varlığı oturtuyor, *eidealar*dan gelen yansımayı tanrısal özden çıkış *(emanatio*) diye yorumluyor. Yunus Emre de, tasavvufun tabanını oluşturan varlık görüşünü, bu oluş sorununu Plotinos'u okuyarak değil, gelenek yoluyla benimsemiştir.

Bî-mekânam bu cihanda menzil-ü duragum anda

dizesinde geçen "bî-mekânam" sözcüğü ilginçtir, "ben mekânla koşullu değilim", "mekânsızım" anlamındadır. "Mekân" sözcüğü Arapça "oluş" anlamında söylenen "kevn"den türemiştir, "oluşun gerçekleştiği yer" karşılığıdır. "Oluş" sorununun Elea öğretisinde ne denli tartışmalara yolaçtığı bütün felsefecilerce bilinmekterdir; bu öğretiye göre "oluş" sorunu gelenekçi anlayışın dışında yeniden ele alınmalıdır. Kimi sofistlere göre de böyle bir sorun yoktur. İmdi "oluş"a karşı çıkışın başlıca nedeni yalnız "Bir"in varolduğu savıdır, görünüşte "çokluk" yanıltıcıdır, "Bir"in değişik nitelikteki yansımalarıdır. Tasavvuf öğretisine göre yalnız tanrı vardır, bizim duyularımızla algıladığımız bütün nesneler tanrının, bu "Bir"in yansımalarıdır, çokluktur (kesret).

Onsekizbin âlem halkı cümlesi bir içinde
Kimse yok birden ayrı söyleyen dil içinde
Cümle bir anı birler cümle ana giderler

Cümle dil anı söyler her bir menzil içinde

İmdi Elea öğretisinin "Bir"i bu dizelerde değişik bir anlayışla sunulmakta, ona islam inançlarına uygun olarak "tanrı" denmektedir. Burada "Bir" olan tanrının "birliği" değil, varlığın birliğidir, "varlık" olarak yalnız tanrı vardır... sorunun özünde değil yorumundadır. Yunus Emre'nin bu tür düşünceleri İlkçağ düşünürlerinden değil de tasavvuftan edindiğini ileri süren olabilir, bu doğaldır, ancak tasavvufun da İlkçağ felsefesiyle beslenip gelişen *Yeniplatonculuk* gibi güçlü bir kaynağının bulunduğu gözardı edilmemeli. Bizim için, burada önemli olan varlık bütününün "Bir" olduğudur, tanrının bu varlık bütünü yerine geçirilmesi değil. Biz bu "Bir"in eskiliğini vurgulamak istiyoruz, ona verilen adları değil.

Eğer âyine bin olsa bakan bir
Gören bir görünen bin bir göründi

diyen Yunus Emre, tasavvufun ünlü "varlık birliği" görüşünü dilegetirirken düşünce tarihinde yeni bir buluş sergilemiyor, yalnızca islam ülkelerinde yaygın bir geleneği sürdürüyor, üstelik bu geleneğin kaynağını düşünmüyor.

Sana gel sen seni sende bulıgör
Sana bak sendeki kimdür gör imdi

bu dizelerin tasavvuf esiniyle söylendiği besbelli, ancak vurgulanan odak düşünce kişinin kendini bilmesi, kendi özünden çevresini kuşatan varlık alanına açılmasıdır. Kimi araştırıcıların özgün bir buluş sandığı bu "kendini bilme"nin ilk örneğini Sokrates'te, onun "*gnossi seauton/kendini bil*" önerisinde görüyoruz, bu Grekçe özdeyişi Arap düşünürü "*men arefe nefsehu*" diye kendi diline çevirmiştir.

Yukarda verilen örnekleri çoğaltabilir, Yunus Emre'nin şiirine yerleştirdiği sorunların İlkçağ'dan bu yana yinelenen benzerlerini sergileyebiliriz, sonuç değişmez, değişen yalnız açıklamalar-yorumlardır. Uygarlık tarihinde düşünme konusu edinilen sorunların, belli bir dönemde, gökten düştüğü sanılmasın. İnsan, düşünmeye başladığı çağdan beri hep so-

runlarla savaşmış, kendi yeteneğine göre onları öne çekmiş, geriye itmiştir. Bu öne çekiş-geriye itiş ilginin açıklayıcı gücüne bağlıdır. Burada, işlediğimiz konuya, uygarlık tarihi gözlüğüyle bakılırsa gökten indirilmiş çözümlerin pek geçerli olmadığı anlaşılır. Çağlar, kendilerine göre, birer yorum, birer çözüm getirir, ancak son sözü söyleyemez, bunun açık örneklerini fizikte, gökbilimde görüyoruz. İmdi, Yunus Emre'nin şiirlerinde gündeme getirilen konuların İlkçağ düşünce ürünlerinin değişik giysiler içinde birer uzantısı olması, bu ünlü ozanın değerini azaltır mı? Kesinlikle söyleyelim, azaltamaz. Yunus Emre'nin önemi, değeri işlediği konuların evrenselliğindedir. Çağını aşmayı başaran bütün büyük aydınlar gökten inmişçesine yeni sorunlar yaratmış kimseler değildir. Büyüklük, evrenselleşmeye elverişli sorunları yakalamakta, onlara kendine özgü bir yorum getirmektedir. Bu sorunlar, uygarlık tarihi boyunca, birçok düşünürün ilgisini çekmiştir. Kişi evrensel sorunu yakaladığı oranda evrensel olma yoluna girer. İşte, böylesi evrensel düşünürler, yüce dağ doruklarında geceleyin ateş yakarak uzaktan birbirine seslenen çobanlar gibi uygarlığın tepelerinden birbirine bildiri ulaştıran ölümsüzlerdir.

KARMAŞIK SORUNLAR

Yanıltıcı Yorumlar

Ülkemizde, Osmanlı egemenliğinin başladığı dönemden beri, yaygın bir "Alevilik" sorunu vardır. Bu eski, ilginç sorun, ne yazık ki tabanını kuran düşünce-inanç ilkeleriyle ele alınmamış, daha çok yüzeysel açıklamalarla geçiştirilmiştir. Koyu Sünni Osmanlı aydını, bilgini için Alevilik bir sapkınlıktır, İslam'dan kopmadır, İslam'ı yıkma girişimidir. Bu kanıyı benimseyen Osmanlı aydını konunun derinliğine varma gereği duymamış, anlamsız bir suçlamayı yinelemekle yetinmiştir. Oysa gerçek öyle değildir. İslam dininin özüne aykırı düşen kuruluş yalnızca Alevilik değildir. Peygamberin ölümünden sonra ortaya çıkan olayların üzerinde durulursa hepsinin İslam'a aykırılığı kolayca anlaşılır. İslam bütünlük istiyor, peki hangi mezhep, hangi dinci kuruluş bu bütünlük isteğine ters düşmüyor? Bir Hanefi ile Maliki imamını yanyana getirmek olacak iş değildir. Önce dinden anladıkları, uygulamaları, Kur'an'ı yorumları değişiktir. Şafii mezhebine bağlı bir kimsenin namaz kılışıyla Hanefiliği benimseyenin namazı birbirine benzemez. Durum "tarikat" adı verilen kuruluşlar için de değişmez. Peki bu kuruluşlar arasında ortaya çıkan davranış ayrılıkları dururken Aleviliğe yüklenmenin anlamı var mı?

Bize kalırsa, Aleviliğe yüklenmelerin başlıca kaynağı "Alevi" görünen, binlerce yıllık Akdeniz'e açılma, Anadolu'yu

ele geçirme tutkusundan kurtulamayan İran yönetimidir. Gerçekte İran "Alevi" değildir, "Alevi" örtüsüne bürünmüş, böylece İslam'ı egemenliği altına almak, kendine göre yoğurup biçimlendirmek isteyen "Zerdüşt"tür. İran, bugün bile, kesinlikle bu eski çoktanrılı dini sürdürmektedir. Bu din, İran uygarlığının tabanını oluşturan düşünce-inanç ilkelerini barındırmaktadır. İÖ. 525'te bütün Anadolu'yu egemenliği altına alan, Boğazları geçen Birinci Dârâ Zerdüşt inançlarının savunucusuydu, onun ardından gelen tüm İranlı yöneticiler, "kisra"lar da Zerdüşt'tü. Osmanlılarla çağlar boyunca savaşan İran, tarihinin hangi çağında eski uygarlığına karşı çıkmış, onu yermiş, eleştirmiştir. Ünlü *"Şehname"*sinin ilk iki bölümünü, Zerdüştlüğün egemen olduğu çağa ayıran Firdevsi'yi önce koruyan, sonra kovan Gazneli Mahmud'un öfkesi bu yüzdendi. Sarayındaki görevliler, ozanın Zerdüştlük'te ünlenmiş kimseleri övdüğünü ileri sürünce gözden düşmesine yolaçmışlar. Bu tutum, islam örtüsü altında, günümüzün İran'ında sürüp gitmektedir. Buna karşın, ülkemizde, Alevilik'le İran arasında bağlantı kurmak isteyenlerin sayısı az değildir. Bu nedenle Yavuz Sultan Selim döneminin, Kanuni Süleyman çağının Alevilik konusundaki tutumu değişmemiştir.

Alevilik'le ilgili araştırmalara girişenlerin, konuya eski kaynaklardan değil de halife seçiminden, Kerbelâ olayından başlamaları yanıltıcı bir girişimdir. Ali'nin inançları, düşünceleri belli. Ali düşüncelerini, inançlarını şiirlerinde, *"Nehcü'l-Belaga"* adlı yapıtında ayrıntılarıyla açıklamış, bu yapıtları incelemeden, Ali'nin gerçek eğilimini anlamadan, İran'da sürdürülen uygulamalara kapılmak konuya açıklık getirmez. İşin gerçeğine bakılırsa Şiilik'in kökeninde Ali yandaşlığı değil, İslam yayılmasını önleme, toplumsal karışıklıklardan yararlanma savları vardır. Şiilik'te İslam'a yaklaşma değil, İslam örtüsü, Ali yandaşlığı altında eski egemenliği sürdürme eğilimleri saklıdır. İşte Alevilik konusunda araştırma yapan yazarlarımızın göremedikleri gerçek budur.

Bugün, ülkemizde, birçok "Alevi" dernek vardır, kimi yayın araçlarında çalışanlar, bu derneklerle ilişkiler kurmuş, so-

ruşturmalar yayınlamaktadırlar. Oysa, yapılacak iş, kaynağa inmektir, Ali'nin, Hüseyn'in adından başka bildiği olmayan, yalnızca "Alevi" sayılan kimseleri konuşturmak, yalan yanlış bilgilerle konuyu saptırmak değil. Bir kimse içtenlikli bir "Alevi" olabilir, ancak "Alevi" olmak, Alevilik'i yeterince bilmek, bilimsel ölçülere göre kavramak değildir. Önemli konulardan biri de Alevilik'i tasavvuf akımı içinde görmektir. Oysa tasavvuf başka bir akımdır, birçok Sünni kuruluşça da benimsenmiştir. Sözgelişi Nakşbendilik, Halvetilik, Kadirilik, Yesevilik, Rifailik, Kübrevilik bg. "tarikat" denen kuruluşların hepsi tasavvuftan yararlanmıştır, ancak anlayış olarak "Alevi" değiller. Ali adına saygı duyan, tarikatını onunla başlatan, soy kütüğünü ona vardıran nice "sünni" kuruluş vardır. Bu konuda tasavvuf eğilimiyle Alevilik birbirine karıştırılmıştır.

İmdi, bize göre, Alevilik'i bir "Kerbelâ kavgası", bir seçim ürünü olmaktan çıkarıp, belli belirli bir "düşünce akımı" olarak görmek gerektir. Konuyla ilgili uygulamalar, törenler, şölenler, özellikle "semah" sözcüğüyle açıklanan oyunlar böyle çığırın gelişmesine elverişlidir. Alevilik'te şiir, oyun, resim, ezgi, uygun ortamda yontu, çalgı, içkili toplantı (âyin-i Cem) vardır, başka kuruluşlarda yoktur (islam ülkelerinde). Bu uygarlık ürünlerinden yararlanılarak, Alevilik'i bilimsel tabana oturtmak kolaydır. Artık, günümüzde, Alevilik *"ağıtçılık"* olmamalı, bir Kerbelâ acısı, Hasan-Hüseyn sancısı diye sürdürülmemeli, derneklerce düzenlenen toplantılar, söyleşiler, konuşmalar bilimsel içerikli duruma getirilmeli. Burada, yeri gelmişken, başka bir konuya değinme gereği vardır. Türkiye "müslüman ülke" sayılmaktadır, halkımızın çok büyük çoğunluğu "müslüman" diye nitelenmektedir. Oysa uygulamada "müslüman" sözcüğü bir azınlığı anlatmaktadır. Yurdumuzda yetmişbin dolayında cami olduğunu Diyanet İşleri Başkanı söylüyor. Peki bu camilere gidenlerin sayısını öğrenmek isteyen yok mu? Anadolu'nun ellisekiz ilini gezmiş, görmüş, halkını tanımış bir kimse olarak şunu diyebilirim: ülkemizde camiye gidenlerin sayısı toplam yurttaşların onda birini bile bulamaz. Bütün köy camilerinde namaz kılanların sayısı köylüye oranla yüzde biri

geçmez. İstanbul'da, göze görünür yerlerdeki camiler yalnız cuma günleri dolar (Süleymaniye, Sultanahmed, Mihrümah Sultan, Fatih, Dolmabahçe, Nüzhetiye, Sokollu Mehmed Paşa, Yenicami bg. büyük camilerin dolduğunu gören olmamıştır). Ana yollar üzerinde ki ufak camiler dolar, bunlarda kılınan "gösteri namazları" geçicidir. Öte yandan, İstanbul'un deniz kıyılarındaki tüm meyhaneleri dolar taşar (ramazanda bile).

Yukarda anlatılan çok ilginç bir olaydır. Ülkemizde sayısız "cami yaptırma derneği" vardır. Bu dernekler yurttaşlardan yardım toplar, cami yaptırır, bu camilerde çalışan görevlilerin aylıklarını devlete yükler. Oysa "cem evi yaptırma derneği" kurulmaz, hızlı bir girişim görülmez. Bunları kötülemek için söylemiyoruz, hep başkalarından yardım bekleme geleneğinin tutsağı olmaktan kurtulamadığımızı vurgulamak istiyoruz. Devlet, ülkemizde, Osmanlı'dan bu yana Alevilik'e karşıdır, onun gerçek yapısını bilmemektedir. Oysa Alevilik'ten yana olan yurttaşlarımız bu gerçeği öğrenmek, açıklamak istemiyorlar, vergi yükümlülüğünü ileri sürerek yardım bekliyorlar.

Alevilik, günümüzde, özellikle ülkemizde, içekapalı kalmayı yeğliyor, kendi kendine yeterlilik savını benimsemiyor, öte yandan iş Alevilik sorunlarının tartışılmasına gelince söylencelerle, ağıtçılıkla yetinerek bilimi dışlıyor (bunun en açık örneği Sıvas olayıdır).

Uyan Pir Sultan'ım Uyan

Sen, düşüncenle, düşünceleri içeren koşuklarınla, çağların üzerinden aşarak, dilden dile geçerek, gönülden gönüle dolaşarak geldin günümüze. Bütün engelleri aştın, çevrene ışık saçtın, aydınlığa giden yollarda ışık oldun, güneşle yarıştın, suyun tadına, balın özüne karıştın, emeğinle yaşadın, yerine göre taştın, duruldun, bulandın, arındın, yundun. Seni düşüncenle, koşuklarınla tanımanın, anlamanın tadına varamayanlar, insansever ortamına girmeyenler, seni yıllık törenlerle ananlar uzağından geçenlerdir. Sen bir tören insanı değildin, canlara can katan, insan sevgisiyle yanan gönüldeşlik

ocağında tüten bir erdin, yazbaşında yeşerdin, kışın çiçek açtın, yazın yemiş verdin, duygulara can kokularını saçtın, kendinle savaştın, kendinle barıştın.

Bir övgü değil bu söylediklerim, sözcüklerin akışında yuvarlanmak, başkalarının sularında yıkanmak, dokumalarında oyalanmak değil düşündüğüm bu konuda. Pir Sultan'ı anlamak onun inanç evrenine, düşünce ortamına girmekle, onun yaylalarından sevgi çiçekleri dermekle olur. Bugün Pir Sultan kimilerin elinde bir ekmek kapısı olmuş, kimilerin dilinde ünlenme tapısı durumuna getirilmiş. Sıvas'ta yanan, yakılan Pir Sultan değildir. Onu yakacak ocak tutuşturacak yalım yoktur. Sıvas'ta yakılan ocağın ateşi İstanbul'dan götürülmüş, onun üstüne çekilen kara örtünün iplikleri İstanbul'da eğirilmiş, basması İstanbul'da dokunmuştur. "Pir Sultan ölür dirilir" demişsin, senin için ölüm yoktur, ölüm seni anlamayanlar, senin adının arkasına sığınarak geçimlik sağlayanlar içindir. Yüzyıllar boyunca yaşadığın yoksul insanların, sömürülen canların gönlünde yaşayan bir ozan için ölümün etkili gücü kalmamıştır.

Burada bütün sorun, sevilen sayılan bir ozanı, odalara kapamak, yaşam ortamını daraltarak yayılma gücünü önlemektir. Okur yazar olmak başkadır, bir konuda bilimsel ölçülere dayanarak araştırmalara girişmek başka.

Yarın, yurdumuzun bir bucağında, birkaç açıkgöz çıkıp bir "Pir Sultan Partisi" kurabilir, seçimlere katılır, oy avcılığına koyulabilir. Bu tür girişimler bilim adına, uygarlık adına insan değerlerine örtü biçmektir, kara örtüler giydirmektir. Kimi yurttaşlarımız, seçim alanlarında, benimsedikleri inançları gereği, Pir Sultan'ı yerebilirler, daha ileri giderek İslam'a aykırı bir görüşün öncüsü sayabilirler. Kişi yaptığıyla kendini ele verir, dile düşürür, oysa gerçek denen değer, kimsenin yardımına, değneğine güvenmeden kendi yolunda sessizce yürür. Gerçek yolunda yürümeyi beceremeyenler, dörtyüz yıl sonra, Sıvas'ta, Pir Sultan'ı yaktıkları ocağın kıvrımlı yalımları içinde, usun belleğinden, gönlünden yürütmek istediler. Yine onlar, bugün, bir Ortodoks papazının önünde el bağlayıp "günah çıkarmak" is-

teyen kimseler gibi bir "arınma" uğraşı içindeler. Bize kalırsa, Pir Sultan adına ağıt yakanlar, alevli uygulamalarda bulunanlar uçurumun başında korkudan çağlığı basanlardır.

Pir Sultan adına söylenmiş koşuklar elimizdedir, önemli olan onlar üzerinde durmak, Pir Sultan'ı yine Pir Sultan'dan öğrenmektir. Bu da güç ister, bilimsel yeterlilik ister, emek ister, yetki ister. İşin gerçeği öyle değil, Pir Sultan adından başka çıkarlar ummak, suyu baştan bulandırarak balık avlamaktır. Bugün ülkemizde önemli olan, gerekli olan, başka bir yazımızda söylediğimiz gibi, Alevi öncüler adına dernek kurmak değil, bu konuyla ilgili düşünceleri bilimsel bir anlayış yöntemiyle sergileyerek birliğe, bütünlüğe ulaşmanın yollarını aramaktır.

Biz gireriz halden hale
Söyleniriz dilden dile
Ko gezelim ilden ile
Taze açılmış gülüz biz

bu dizeleri söyleyen bir kimseyi, üstelik dörtyüz yıl önce, anlamak pek kolay değildir, özellikle sığ düşüncenin kavrayabileceği bir içerik de sözkonusu edilemez. Günümüzde, Pir Sultan'la ilgili epeyce yayın vardır, ancak bunlar arasında, bu ozanımızın düşünsel derinliğine inebilecek nitelik taşıyanı yoktur. Araştırmalara bakılırsa kimine göre Pir Sultan bir başkaldırı ozanıdır, kimilerine göre birçok Pir Sultan vardır, kimileri onun yalın bir "tarikat öncüsü" olduğu kanısındadır. Oysa bu ozanın etkinliği, ilginçliği nereden geliyor, bu konuda taşıdığı özellik nedir, araştıran olmamıştır.

Pir Sultan düşüncelerini şiir diliyle söyleyen, yayan bir ozandır, onun kişiliği koşuklarının içindedir. Bu koşukların içerdiği sorunlar da insanla ilgilidir (biz bu sorunu *Pir Sultan Abdal,* 1991 adlı çalışmamızda tüm ayrıntılarıyla inceledik, yine bu konuyu işleyen yazarlarla ortak bir görüşe varamadık). Aykırılık, Pir Sultan'a dıştan bakmakta, biçimsel bir yaklaşımı benimsemektedir. Bugün, özdeş konu çevresinde toplandığını söyleyen, savunan pek çok dernek vardır, oysa kendi aralarında

bile uzlaşma olanağı yoktur. Uzlaşma, sorunları bilimsel tabana oturtan bir çalışma yöntemini uygulamakla sağlanır. Dağınıklık, ayrılık, uzlaşmazlık karşıt görüşü savunanların ekmeğine yağ sürer. Öyleyse Sivas olayı kimlerin ekmeğine yağ sürüyor, kimlerin suyu boğazından geçirmiyor? Bu sorunun inandırıcı bir yanıtı var mı bilmiyoruz.

Son dönemlerde, ülkemizde, bütün sorunları Marxçı bir anlayışla açıklama eğilimi gösteren yazarlarımızın sayısı az değildir. Ancak, apayrı bir anlayış, bir inanç ortamında yaşamış insanların yaşamla ilgili görüşlerini, kendi düşüncelerinin kaynağına yabancı bir yöntemle aydınlığa kavuşturma olanağı var mı? Sanmıyoruz, nedeni de araştırmanın yöntemini yanında taşıdığına olan inancımızdır. Önce ortam özellikleri, ortamı biçimlendiren düşünsel öğeler değişik. Öte yandan, Osmanlı toplumunun altyapısını yeterince bilmiyoruz, bu altyapıyı Marx da yeterince bilmiyordu kuşkusuz. Hangi özgün araştırmaya, hangi Osmanlı kaynaklarına, hangi üretim-tüketim uygulamalarına göre, Avrupa'nın göbeğinde yaşayan bir düşünür Osmanlı'y ı anlayacaktı.

Burada, üzerinde durulması gereken, başlıca sorun Pir Sultan'ı yeterince anlayabilmek için, felsefeyle yakın ilişki içinde bulunma gereğidir. Felsefe, sorunlara sağlıklı bir yöntemle bakmayı vurgular. Sağlıklı yöntem ise sağlıklı anlayış tabanına oturtulan, eleştirel karşılaştırmayı benimseyen bilimsel görüşün ürünüdür. Ülkemizde, özellikle yazım alanında, felsefenin dışlanması, felsefesiz bir düşünceyle sorunların aydınlığa kavuşturulması eğilimi yaygındır. Sözgelişi, Pir Sultan adına törenler düzenleniyor, ancak bu törenlerde Pir Sultan'ın tarihe geçmiş kişiliği hep yüzeysel davranışlara bağlanıyor, özellikle ayrı bir topluluk oluşturan inançlarının etkinliği üzerinde duruluyor. Peki, Pir Sultan'ın bulunduğu inanç ortamının dışında kalan, başka bir inanca bağlanan kimsenin bu ozana duyduğu ilgiyi neyle açıklayabiliriz? Bu sorunun yanıtı, inanca göre davranan yazar için boşluktadır. Marxçı yöntemi benimsediğini sanan, ona göre Pir Sultan'ı anlayıp anlatmaya çalışan bir araştırıcının yanıldığı konu budur.

Konuya değinmişken şunu da gündeme getirmek istedim: ülkemizde yeni bir bilim kurumu oluşturulmalı, bu kurum Anadolu'da, özellikle kırsal kesimlerde yetişmiş aydınların görüşlerini, ürünlerini, inançlarını, yaşam anlayışlarını, kişiliklerini, etkinliklerini bilimsel yöntemlere, felsefe ilkelerine göre araştırmalı, bunun adı ne olursa olsun, görevi budur. Böyle bir araştırma kurumun oluşturulması pek kolay değilse de girişim güçtür denemez. Güçlük (araştırma kurumu için) Anadolu insanını en uzak geçmişinden günümüze değin, anlamaktadır. Bu ortamda en çok kazıbilim verilerinden yararlanılabilir. Bizim araştırmalarımıza göre, Anadolu'da görülen, benimsenen inançların hepsinin kaynağında, yapısında (ülkemizdeki uygulamalara göre) eskiçağ-ilkçağ Anadolu uygarlığı ürünlerinin etkisi büyüktür; değişmeyen, yeni verilerle yeniden biçimlenmeyen çağdaş bir inancın bulunduğu kanısında değiliz (Anadolu'da). İşte Pir Sultan konusuna da böyle bir görüşle yaklaşmada yarar vardır.

Pir Sultan'ın benimsediği düşünce, inanç gökten inmemiştir, boşlukta da değildir, bunu anlamanın yolu Anadolu uygarlığının tabanına inmeden bilinemez. Pir Sultan adına, elimizde bulunan, koşuklara dayanarak, onun yaşadığı uygarlık ürünlerinin yetiştiği toprağı yeterince öğrenmeden, bütüncül bir çözüme varılacağı kanısından uzağız. İşte, yine Pir Sultan adına sürdürülen yayınların sığlığı burdadır. Bir aydının yetiştiği toprağı anlamadan açıklanması bir kandırmacadır. Bu nedenle Anadolu'nun geçmişini bilmeden Pir Sultan da, tüm özgünlüğüyle anlaşılamaz.

Sen Hak'kı yabanda arama sakın
Kalbini pâk eyle Hak sana yakın
Âdeme hor bakma gözünü sakın
Cümlesin âdemde buldum erenler.

Bu dört dizede sergilenen düşünceler kalın bir kitap oluşturabilir, bunları yalın bir tasavvuf anlayışıyla açıklamak olanaklıdır, ancak yeterli değildir. Bu düşünceler uygarlığın derinlerinden süzülerek gelmiştir. Bu dizelerde ilkçağ Anadolu

aydınlığı var, Platon var, Plotinos var, Zerdüşt var, Buddha var, anlayan beri gele, anlamayan güle güle.

Kerbelâ Sancısı

Çok yazılar yazıldı, ağıtlar söylendi, araştırmalar sergilendi Kerbelâ olayı konusunda, buna karşı olayın sıcaklığı gitmedi, yalımlarının yakıcılığı azalmadı, sancı kesilmedi, acılar dinmedi. Özellikle Anadolu-İran gibi ülkelerde, yazın alanının etkili, geniş bir bölümünü kapladı bu konu, birçok büyük ozan, yazar ilgisini, düşüncelerini Kerbelâ olayı üzerinde yoğunlaştırdı, böylece Kerbelâ, yalnızca bir savaş olarak kalmadı, bir görüşün, bir inancın izdüşümü durumuna geldi. Kerbelâ'da Peygamber'in yakınları, torunları öldürüldü, kanları döküldü, sonra dönüldü suç suçluya değil, suçsuza yüklendi; acı acıtandan değil acıyandan, baskı ezenden değil, ezilenden soruldu.

Kerbelâ olayı, Türk yazınının, özellikle Alevi-Bektaşi kesiminin, başlıca konusudur, bu konu Anadolu yazınında XIII. yüzyıldan, İran yazınında X. yüzyıldan beri geniş kapsamlı bir alana yayılmış, özlü ürünlerin ortaya konmasına olanak sağlamıştır. Özellikle ağıt türünün en çekici, en etkili örneklerini verdiren bu olay, bir yaşama anlayışının da kaynağı durumuna gelmiştir. Baskıcı, gerici sünni kuruluşlar bu olayı bir öçalma biçimine dönüştürmüş, hep kendilerini suçsuz saymış, Emevi saraylarından dışa taşan kadın çığlıklarını, içkili-çalgılı şölenleri, iç gıcıklayıcı türküleri duymak istememiş, yalnızca Kerbelâ'dan yana olanları suçlamayı bir ilke edinmiştir. Onlara göre Kerbelâ olayının özünde İslam'dan sapma vardır. Bu kandırıcı, yanıltıcı bir savdır; gerçekte İslam'dan çıkanlar, ona aykırı davrananlar hep sünni kuruluşlar olmuş, dökülen kanları, kesilen başları tanrı yolunda gerekli bir adak töreninin gereçleri gibi göstermişlerdir.

Bu olay, işlerlik bakımından, yazın alanında, duyguların yoğurulduğu bir kaynak olmuştur. İran'ın, Zerdüşt inançlarından kaynaklanan, sonra islam inançlarıyla yoğurulup ka-

rıştırılan, islam ülkelerine egemen olma girişimleri bir yana bırakılırsa, Kerbelâ olayının bir insan sevgisine dönüştürüldüğü görülür. Bu konuda, İran'ın tutumu, Kerbelâ olayından en az bin yıl eskiye, Birinci Dârâ'nın Yunanistan'a değin tüm Anadolu'yu, kıyılarını egemenliği altına almasına değin gider. Öte yandan, yine bu olayla ilgili girişimleri başlatanın da İran olması üzerinde durmaya değer. Anadolu Aleviliğinde, bu konu biraz değişiktir. Nitekim kimi Sünniler bile bu olayı kınar, üzülür, yanar yakınır. Sözgelişi, bu yazarın dedesi, dedesinin ağabeyi sünni'ydi, ancak Kerbelâ ile ilgili ağıtları belleğinde tutar, geceleri duygulu bir sesle okur, gözleri dolardı. Bu kişi, babamın amcası, Bedri Rahmi Eyuboğlu'nun, Sabahattin Eyuboğlu'nun dedeleri Hamdi Eyuboğlu:

Hüseynî meşreb ol bir can içün havf-ü recâden geç
Gaza-yi Kerbelâ-yi aşka gel merdâne merdâne

dizelerini sık sık, müziğe uygun bir söyleyişle okurdu. *"Bir can için korkuyu, yakarışı bırak, Hüseyn gibi bir yol tut, aşk Kerbelâ'sında savaşa yiğitçe katıl, gel"*. Demek, Kerbelâ olayı yalnızca Alevilerin benimsedikleri, kınadıkları, üzüldükleri bir konu değildi. Bu olay, ayrı, geniş kapsamlı bir çalışma konusu olabilir. Özellikle Anadolu'nun kırsal kesimlerinde kış geceleri çalgı eşliğinde söylenen Kerbelâ ağıtları çok duygulu, çok ince, çok çekicidir. Yukarda adı geçen büyüğümüz, bir de:

Düşdi Hüseyn atından sahra-yi Kerbelâye
Cibrîl git haber ver sultan-ı enbiyaye

dizelerini sık sık okurdu. Sünni kesim, Kerbelâ olayını hep bir öçalma, kendini savunma, doğru yolda gösterme tutkusuyla sergilemek istemiştir. Benim bildiğime göre, bu konuya en iyi, başarıyla işleyen Anadolu'nun Bektaşi ozanlarıdır, öteki Alevi kollara bağlı ozanların emeklerini yadsımıyorum, ancak beni etkileyen daha çok Bektaşi ozanları olmuştur. Bunun nedeni şudur: Bektaşi ozanları, divan ozanları gibi ağır, ağdalı bir dil kullanmamışlar (birkaçı dışında), konuyu bir insan sevgisi sorununa dönüştürmüşlerdir. Nitekim, bizde, Alevi-Bektaşi ge-

leneğinde insan sevgisi ağır basar, insan gönlü tanrının evi diye nitelenir, bu nedenle Bektaşiler, Aleviler Hacc'a bile gitmezler, onların kutsal yeri Ali'nin, çocuklarının gömüldükleri yöredir (türbelerdir). Şu dörtlüğü okuyalım:

Dil be-dest âver ki Hacc-ı ekber est
Ez hezâran Kâ'be yek dil bihter est
Kâ'be bünyâd-ı Halil-i Azer est
Dil nazar-gâh-ı Huda-yi ekber est
(Bir gönül yap, en büyük Hacc'dır
Bir gönül bin Kâ'beden daha iyidir
Gönül tanrının baktığı yerdir, evidir,
Kâ'be ise Halil-i Azer'in yaptığı bir yapıdır).

Bu dizeler, insan gönlüne girmenin Hacca gitmekten bin kez daha iyi olduğunu vurguluyor. Bu yüzden Bektaşiler, Aleviler (Bektaşi olmayanlar) Hacca gitmekten çok gönül yapmayı, insanı özünden anlamayı yeğlerler. Bu tutum, insanı kendi özünde aramak, birtakım yüzeysel uygulamalarla, insanın dışına çıkmamaktır.

İnsanın gönlünün tanrıevi diye saygı görmesi, yüceltilmesi, Kâ'be durumuna getirilmesi, Ali yandaşlığıyla başlayan düşünce akımının önemli bir ürünüdür. Bir yandan Peygamber'in torunlarını, en yakınını, amcaoğlunu, damadını (hepsi Ali'nin kişiliğinde toplanmış) öldürüyorsun, öte yandan bu yaptıklarını kara örtüler altına çekerek, Peygamber'in gömüldüğü yere, Kâ'be'ye, yöresine saygı gösteriyorsun, Hacca gidiyorsun. Peki bu çelişkiyi hangi sağlıklı inanç verileriyle bağdaştırıyorsun? Sünni anlayış bu sorunun karşılığını Ali yandaşlarını suçlayarak verebileceği yanılgısı içindedir.

Kerbelâ olayı, Bektaşilerin, Alevilerin Hacca gitmemesi, sonradan saptırılmış bir yorumun kötüye kullanılmasıdır. Bu olayı sömüren de hep İran yönetimi olmuştur. İran, Kerbelâ'da dökülen kanın, işlenen suçun öcünü sünni geleneğe bağlı Osmanlı'dan alma gibi çok yanlış bir yol seçmiştir. Osmanlı yönetimi sünni'ydi ancak, Kerbelâ diye bir sorunu yoktu, bunu diline dolayarak konuyu başka bir oyluma aktaran, böylece

Anadolu'yu ele geçirmek isteyen İran'dı. Gerçekte İran, Anadolu insanının benimsediği nitelikte Alevi bile değildi, onun Alevilik'i Şiilik'in değişik bir yorumundan kaynaklanır. Bugün, Humeyni anlayışının *"Müslüman"* sayılışı gibi. Bu konunun tartışılması, böyle ufak bir yazıya sığmaz, geniş kapsamlı bir çalışmayı gerektirir. Sorunun çevre çizgileri geniştir, sanıldığı gibi, yalnızca Necef toprağının saygınlığı, Kerbelâ olayının üzücülüğü değildir. Bugün, kendi ülkesinde, Ali'ye, Oniki İmam'a bağlı görünen İran'da uygulanan Müslümanlık'la Kur'an'ın içerdiği inanç birikimi arasında özlü bir benzerlik var mı? Humeyni anlayışının içeriğini anlamak bile kolay değildir. Bu nedenle, İran Alevilik'i, ilkeleri bakımından, Anadolu Alevilik'ine aykırıdır, gerçek Alevi Anadolu'dur. Nitekim "on muharrem" günleri, Şiilerin demirlerle, topuzlarla dövünmeleri de eski Zerdüşt inançlarından kalma bir suçtan arınma (günah çıkarma) işlemidir. İran yönetimi, tarihi boyunca, Türk ozanı Derun Abdal'ın:

Mümünin Kâ'besi gönül evidir

dizesinde sergilenen gerçeğe inanmamış, o anlayış derinliğine varamamıştır. Kâtib'in, şu dizelerinde dilegelen düşünce, çok ilginç bir odağı vurgular:

Kırkımızı bir kıl ile yederler
Azmı eyleyüb Hak'tan yana giderler
Gönül Kâ'besini tavaf ederler
Günde yüzbin kerre haccımız bizim

Bu dizeleri yorumlama gereği yoktur, Ozan, Ali sevgisinden yola çıkarak, insanı anlamanın aydınlığını gösteriyor, yolun ilkelerini açıklıyor.

Anadolu yazınında (Alevi-Bektaşi topluluklarında), Kerbelâ olayı geniş bir insan sorununu kapsıyor; ozan yalnızca Ali'nin oğlunun öldürülüşünü değil, dökülen kanlara insancıl bir yaklaşımla bakma özelliği de gündeme getiriyor. Oysa sünni topluluk öyle düşünmüyor, dinli-dinsiz ayrımı sergileyerek, sorunu sürmesi, sürdürülmesi gereken bir savaş niteliğinde

görüyor. Nitekim Sıvas yangınında, Müslüman geçinen, saçı sakalı ağarmış kimseler, insanlık adına, İslam adına utanç duymadan ortalıkta dolaşabiliyorlar. Peygamber'in yolunda, Kur'an aydınlığında (kendilerine göre) yürüdüğünü söyleyen yaratıklar, Peygamber'in en yakınını sevenleri acımasızca yakıyorlar. Peki, İslam dininde, yargılamadan "cezalandırma" geleneği var mı? Yine İslam dininde yakarak öldürmeyi öneren bir tanrısal buyruk var mı? Kerbelâ'nın bir uzantısı Sivas olayıdır, tarih gözlüğüyle bakınca bunu öyle görmek gerekir. Nitekim, Kerbelâ olayında yalnızca savaşanlar, döğüşenler öldürülmemiş, yerde ot bitmesin türünden kıyıma geçilmiş.

Tarih, çok şaşılası örnekler verir. Nitekim Kerbelâ olayının yüzlerce katını Hülagü Han, Sünnileri kılıçtan geçirerek uygulamış, benden sonra bu topraklarda ancak eşekler yaşayabilir diyerek, Sünni tarlalarına arpa ektirmiş. Emir Kuteybe, Uygur Türklerinden yetmişbin kişiyi öldürtmüş, ağaçlara asmış. Türk soyunu yoketmek için, Peygamber Muhammed adına aylarca insan kanı dökmüştür. Ondan yüzlerce yıl sonra gelen Hülagü Han, Araplardan öcünü almakta çok daha acımasız davranmıştır. Bu olay Osmanlı ozanı Nedim'i bile etkilemiş, ilgisini çekmiştir:

Tahammül mülkünü yıktın Hülagü Han mısın kâfir
Aman dünyayi yaktın âteş-i sûzân mısın kâfir

dizeleri söyleyen Nedim, Sünnilere uygulanan kıyımın öyküsünü çok duymuş olmalı. Peygamber'in *"ben Arabım, oysa Arap benden değildir"* dediğini duymayan yoktur sanırız.

Kerbelâ olayını, İslam evreninde, bir ayrılık, birliğin bozulması nedeni diye gösterenler az değildir. Ancak, bu düşünceyi savunanların, daha ilk halife seçiminde oynadıkları oyunlar ortadadır; Peygamber'in "Gadir-i Hum" denen yerde söylediği bilinen bir "hadis"ine uymadıkları da açıktır. Birlik yolunu bozanlar, araya ikilik, bölücülük sokanlar ilk seçimde oynanan oyunları bilmeden savunanlardır. Olaya duygusal bir tutumla değil de, tarihin sergilediği belgelerin ışığında bakılırsa, Kerbelâ olayını yaratanların karşıt görüşü savunanlar

olduğu görülür. Bir düşünün "Cemel olayı"nda, Peygamber'in son eşi Ayşe'nin kışkırtıcı, kana susamış tutumu neydi? Öfkenin nedeni belli, ünlü "gerdanlık olayı", Safvan öyküsü. Bu olayın, öykünün nedeni Ali değildir, söylentiyi çıkaran da Ali değildir. Peygamber, Ayşe'nin birlikten ayrıldığını, topluluk içinde bulunmadığını görünce beklemiş, biraz sonra Ayşe ile Safvan'ı kum tepelerinin arkasından gelirken görmüştür. Peygamber kuşkulanmış, Ali'den ne yapılması gerektiğini, düşüncesini sormuş, o da "kadını boşa" öğüdünü vermiş. İmdi bunda, suçlu Ali mi? Nitekim, Ebubekir'in kendisini yumrukladığını, ona acı çektirdiğini, bunu Peygamber Ayşe'nin dizinde uyurken yaptığını söyleyen de kendisidir (Ayşe'dir). Olayın nedeni kendisi, karşısındakileri suçlayan da kendisi. Olayın bu özel, tartışmalı yanı, bizce önemli değil, önemli olan bu olaydan kaynaklanan hıncın İslam tarihinde sönmeyen bir yalımı yaymasıdır, Kerbelâ'ya değin ulaşmasıdır.

Bilimsel yönden bakılırsa, bu "gerdanlık olayı" ilgiye değmez, ister doğru olsun, ister yalan önemli değil. Oysa Ali karşıtları, konuyu sıcak tutmak, sürekli bir tartışma-çatışma nedeni diye göstermek için gündeme getirirler, böylece "Cemel olayı"nın utandırıcı etkisini, yakışıksız içeriğini bir savunma gereci gibi gösterirler. Bu, yavan düşüncelerle dolu başların geleneksel tutumudur, söyleyecek başka sözleri yoktur, onların gözünde Kerbelâ İslam'ın yeniden kuruluşudur, kuruluş olayıdır. Osmanlı tarihçileri de bu olaya ters yönden, sünni gözlüğüyle bakan kimselerdir. İran'la geçen sürtüşmeler nedeniyle, Kerbelâ konusu hep sömürülür. Humeyni yönetimi bile, Alevi geçinmesine karşın, bu konuyu sömürmekten kaçınmamıştır. Bugün, Kerbelâ olayını, eski üzücü, öfke uyandırıcı içeriğiyle gündeme getirmenin yararı yoktur; İslam tarihi yeterince kendini karartmış. İslam dini çağlar boyunca süren çarpık uygulamalar sonucu gerçek kaynağından uzaklaşmış. birliktenbütünlükten yoksun kalmıştır. Sünni şeriatı kendi kendini kemiriyor, birbirinin kanına susamış öbekler oluşturuyor. Bunun ne denli üzücü olduğu son seçimlerle kanıtlarıyla, belgeleriyle, tanıklarıyla ortaya çıkmıştır. Bugün kimse, İslam gelişiyor, ge-

nişliyor diye kendi kendini kandırmasın, büyüyen, genişleyen, gelişen İslam değil Amerika'nın çıkar kaynakları, sömürü odaklarıdır, bunların yalnızca örtüsü İslam'la boyanmıştır.

Sarık Nerden Çıktı?

Sarık sözcüğünün, bir başlık olarak sarığın İslam diniyle uzak, yakın bir ilgisi yoktur. Kur'an'da sarık anlamında Türkçe'ye çevrilebilecek bir sözcük olmadığı gibi, bu dinin ilk kurucusunun, onun çevresinde toplananların sarık kullandıkları da söylenemez. Oysa Şamanlık'ta, eski İran Zerdüşt inançlarında sarık vardır. Sarık, bir başlık olarak, İslam ülkelerine, çok sonraları girmiştir. Araplar'ın İran'ı egemenlik altına aldıkları evrelerde de, Arap komutanların sarıksız oldukları biliniyor. Ancak, Emevi-Abbasi egemenliğinin doğuşuyla, İslam ülkelerinde hızla gelişen bir "İran'a özenme" eğiliminin varlığını biliyoruz. Şaman görevlilerinin kullandıkları sarık Türkler arasında yayılmamıştır. Nitekim, Osmanlı devletinin kurucuları arasında sarık kullanan bilinmiyor. Bu başlığın Selçuklular döneminde, İran'dan gelen tarikatçılarca benimsendiği biliniyor. Nitekim Mevlânâ ile Anadolu'da yayılmaya başlayan Mevlevilik'in de eski İran kökenli inançlardan, Zerdüştlük, Mazdekilik gibi kuruluşlardan esinlendiği biliniyor.

İslam dininde, tarikatçıların kullandıkları başlıklar da yoktur. Dilimizde külâh denen sözcük de Farsça'dır, küleh biçiminde de söylenir. Sünnilere göre külah giyimi yoktur, nitekim din görevlileri (imam, müftü, kadı, şeyhulislam) külah giyemez. Bu başlık, bir özenme sonucudur, dıştan görünüşü çekici olduğundan ilgi uyandırmıştır. Arapların, eskiden, kullandıkları başlık, başı sıcaktan koruyan bir örtü biçimindeydi, başın tepesinden omuzlara değin inerdi. Bugün Arap emirlerinin başlıkları da öyle bir örtüdür. Sonraları, özellikle uğraşlarının, görevlerinin belirtilmesine yarayan bir başlık olarak kullanılmıştır. Türkçe "sarmak" eyleminden gelen "sarık"ın Farsça'sı "destâr"dır (el'le ilgili).

İmdi, neden sarık böylesine yaygınlaştı, diye düşünürsek,

olayda dinle, özellikle İslam'la bağlantılı bir etkinin bulunmadığını görürüz. Bugün sarık bir gösteriş aracı olmaktan öte anlam taşımaz. Osmanlı yönetiminde sarık, hangi uğraşın, hangi aşamasında olduğunu gösteren bir giysiydi. İran'da oniki katlı olmasına özen gösterilirdi, dilimli başlığın çevresine sarılırdı. Osmanlı yönetimi oniki dilimli başlığı yasaklamıştı. Buna karşın, Aleviler, Bektaşiler böyle dilimli başlık kullanırlardı. Sünni tarikatların çoğunda da sarık yerine, tarikatı simgeleyen özel başlıklar giyilirdi, sarık genelde din görevlilerinin, görevleri başında giydikleri başlıktı.

Anadolu'da yayılan sünni tarikatların hepsi İran kökenlidir. Sözgelişi Nakşbendilik, Kadirilik, Halvetilik, Mevlevilik, Yesevilik. Bu kuruluşların da özel başlıkları vardır. Bu özel başlıkların çevresine sarık saranlar da görülür. Ancak, bu tür başlıkların sarıkların İslam diniyle bağlantılı olmadığı biliniyor. Alevilerin giyindikleri oniki dilimli başlık (külah da olsa) oniki sayısının kutsallığından kaynaklanır. Oniki sayısı bu kuruluşlarla ilgili değildir, günümüzden dörtbinbeşyüz yıl önceleri de bu sayı kutsaldı (Sumerlerde, Babillilerde, Mısırlılarda, Zerdüştlerde, sonra Romalılarda, Olympos tanrılarında).

İslam dini, özellikle kadınlar için, örtünme koşulu getirmiştir, ancak biçimini saptamamıştır. İslam'ın başlangıcında, kadınlar için, böyle bir örtünme gereği yoktu. Peygamber'in eşleriyle, yandaşlarıyla, kadınlı-erkekil göç evresinde kadınlara sarkıntılık edildiği bilindiğinden, tanınmamak, korunmak için örtündüklerini yazılı kaynaklardan öğreniyoruz. Kadınların, günümüzde özellikle Nakşbendi tarikatına bağlananların, üçgen biçimli başörtüleri Zerdüşt inançlarının etkisiyledir. Bu etki, İran'da yasal bir giyim kuşama dönüştürülmüştür, İslam'ın kesin bir buluşu değildir. İslam'da "din adamları sınıfı" olmadığından, belli bir başlık takınarak kendini başkalarından ayırma eylemi de yoktu, dahası yasaktı, din işleri belli bir aylık karşılığı yürütülmezdi. Sonradan, özellikle Emeviler-Abbasiler döneminde, İslam toplumunda bir "öbekleşme" ya da günümüzde yaygın söyleyişle "sınıflaşma"

başlamıştır. Doğrusunu söylemek gerekirse, bugün değil sokaklarda dolaşan yeşil sarıklı satıcıların, Diyanet İşleri Başkanının bile kullandığı başlık İslam diniyle bağdaşmaz. Oysa, ilkokul çağındaki çocuklara bile sarık giydiriyorlar, bununla İslam'a değer kazandıracaklarını sanıyorlar.

Sarık İslam inançları gereğiyse, Arap emirlerinin, Suudi Arabistan kralının neden böyle bir başlık taşımadığı sorulabilir? Onların Vahhabi olmaları bile sarık taşımalarına engel değildir. Oysa bütün Arap devletleri Vahhabi inançlarına bağlanmamıştır. Hıristiyanlık'ta "din adamları topluluğu" vardır, gereklidir. İslam dininde böyle bir uygulama yoktur. Oysa özel giyim, özel başlık öbekleşmeyi içerir, dolayısıyla Hıristiyan'ca uygulamalara yönelmeyi sağlar. Papaza benzememek için şapka giymeyen bir Müslüman'ın, inançlarını vurgulayan başka bir kılığa bürünmesi değişik anlamda bir öbekleşme değil mi? Kur'an'da, namazı kimlerin, hangi yasal giyimle kıldırabileceğini gösteren, gerektiren bir buyruk var mı? İslam'ın kaynağı, özü Kur'an değil mi? Öyleyse neden Kur'an'da bulunmayan bir eylem, bir işlem, bir uygulama gündeme getiriliyor?

Bugün, dinci çevrelerde "Anayasa Kur'an'dır" deniyor, büyük duvarlara böyle yazılıyor. Peki Kur'an anayasa olursa, onda bulunmayan tarikatların, mezheplerin, toplumsal görevlerin durumu neye varır? Din adamları aylık alırlar diyen bir Kur'an buyruğu var mı? Kızlar imam olabilir diyen bir "âyet" var mı? Yoktur, öyleyse kızların İmam-Hatip Okullarında işleri ne? Yine İslam anlayışına göre, din evde, anadan babadan, büyüklerden öğrenilir, okullarda değil. İslam dininde tarikat yoktur, bu nedenle tarikatçı bir imamın arkasında namaz kılınmaz. Tarikat, mezhep gibi kuruluşlar birer bölünmenin sonucudur, oysa İslam dininde bölünme değil bütünleşme gereği gündemdedir. Bugün Nakşbendilik'le kollarının İslam'ın özüyle en ufak bir bağlantısı yoktur. İslam'da saygı gereklidir, önemlidir. Ancak bu saygı, bir kimseyi kutsallaştırma, tanrılaştırma, insanüstü yetkilerle donatma anlamında değildir. Bugün, Müslüman kardeşlerimizin çoğunluğu tarikat şeyh-

lerine, ölülere, yatırlara, pirlere, dervişlere tapıyorlar. İslam'da sakala, hırkaya, ayakkabıya kutsallık yükleme, tapma ağır bir suçtur, oysa bu suçlar bir görev niteliğinde sunuluyor bize.

Sarıkla başlayan yazımızda, konuyu biraz daha genişleterek, yasak (haram) sorununa geçelim. İslam dinine göre, kaynağı Kur'an'da bulunmayan, ona aykırı düşen eylem, işlem, uygulama yasaktır. Yasak ikiye ayrılır, birine ağır suç (küfr), ötekine yanılmadan doğan, ağır suç sayılmayan davranış (kabahat) denir. İslam tüzesine (fıkıh) göre bunların özel kavramları vardır. Ağır suçun karşılığı da kendi oranındadır, türüne göre değişir, bu tür suçları yalnızca tanrı bağışlayabilir. İkincisi işlendiği yere göre karşılık bulur, sözgelişi bu suçtan dönülür (tövbe). Bu suç bir eksiklikten, yanılmadan doğduğu için pek önemli sayılmaz. Kur'an "küfr" denen ağır suçların kimini bildirmiştir: öldürme (gereksiz yere) "haram" sayılan nesneleri yeme (kan, domuz eti, tanrı adından başka bir varlık adına kesilen yaratık), tanrıyı yadsıma, ürem (faiz), aşırı içki düşkünlüğü (hamr) gibi. Ülkemizde ulusal bütçenin kaynakları bellidir. Bankalardan alınan üremler, tekel ürünlerinden, kumarhanelerden, uyuşturucu nesnelerden, genelevlerden, kaçak sayılan nesnelerden, sözün kısası yasak (haram) kavramı altında toplanan nesnelerden, kaynaklardan sağlanan gelirler (vergiler). Bugün, devlet bütçesinden aylık alanların hepsinde bu yasak gelirlerin belli bir oranda birikimi vardır. Öyleyse neden dinciler, din görevlileri, şeriat devleti kurmak isteyenler bu "haram"la karışık bütçeden aylık alırlar? İslam adına, İslam'la ilgisi olmayan sarığı, başlığı giyeceksin, sonra o başlığınla gideceksin, yasaklı birikimden aylık alacaksın, ne güzel Müslümanlık!

Sarık, sanıldığı gibi, önemli bir başlık değildir. Ancak, günümüzde belli bir anlayışın simgesi olduğundan ilgi çekiyor. Ülkemizde öğretim-eğitimle, giyim kuşamla ilgili yasaklar vardır. Oy toplama, seçim kazanına tutkusu önümüzü görmemize bile engeldir. Bu yasaklar karşısında yetkililerin, görevlilerin sesleri çıkmıyorsa toplumda nedeni yüzeye vurmayan büyük bir bunalım var demektir. Bize kalırsa bu bunalım doğruyla yanlışı

bilememekten kaynaklanıyor, halkımızın büyük illerde yaşayan önemli bir kesimi neye inandığını, din adına ne yaptığını bilmiyor. İnanç sömürüsü, halkımızın bu konudaki yavanlığından dolayı, aşırı uçlara varmıştır. Gerçek İslam yerine, İslam'ın yasakladığı işlemler, uygulamalar konmuştur, sarık bunun simgesidir. Bugün, başta yakın komşularımız olmak üzre, kimse güçlü, bağımsız, etkin bir Türkiye istemiyor. Gerileyen, çöken, çağının dışına sürüklenen, bağımsızlığının bilincine varamayan bir Türkiye tüm devletlerin özlemidir. Kur'an "bilenle bilmeyen bir olmaz" anlamında bir vurgulama getirmiştir, kendine "din adamı" süsü veren yetkililer bu vurgulamaya bile karşıt bir tutum içindedirler. İstenmeyenin yerini isteyenin alması gerekirken uygulama tersine çevrilmiş, istenmeyen istenene egemen kılınmıştır. Bu nedenle toplumumuzda hızla tabana inmekte olan bir sarsıntının yeşil ışıkları yanmaya başlamıştır. Buna karşın sağlam bir kesim de vardır.

Bu sağlam kesim, devrimcidir, çağdaş anlayıştan, uygarlıktan yanadır. O kesimi yıkmak, toplumu tabanından değiştirmek, umulanların tersine pek kolay olmayacaktır. Alanlara dökülen sarıklıların toplayıcıları yine onları giyinenler olacaktır. Bunun başlıca nedeni de, yıkmaya çalıştıkları yapının yerine daha çağdaş, daha sağlıklı bir yenisini kuracak gücün olmayışıdır. Dini, bütün toplum kesimlerinde, sarıklıları çoğaltarak egemen kılmak isteyenlerin ellerinde, kendi ürettikleri çağdaş bir araç yoktur, en ufak gereksinimlerini bile yerdikleri Batı'dan sağlama yarışına katılmışlar. Günün birinde, içi boş sarığın içi dolu başa uymayacağını öğrenecekler. Yanılgının başlıca kaynağı İslam'ı İslam'a aykırı düşenle egemen kılma çabasıdır, bu da yanıltıcıdır.

Sarık, özsüz bir anlayışı, özlü gösterme aracına dönüştürülmüş, yalnızca göze seslenen içerikten yoksun bir örtüye çevrilmiştir. Yazımızı bitirirken, yineleyelim: sarık bir İslam başlığı değildir, bugün benimsenen üçgen biçimli başörtüsü bir Zerdüşt giysisidir; Kur'an'da tarikat, mezhep, din görevlileri topluluğu, kadınlara toplum kurumlarında yüksek

görevler verme yoktur. Kadın müftü olamaz, imam olamaz, yargıç (kadı) olamaz, savcı olamaz, evinin dışında bir görev üstlenemez. Peki bütün bu aykırı uygulamalara karşın, Kur'an'da yeri bulunmayan durumlara karşın sarıklı yurttaşlarımız ne istiyorlar?

Bütünleşme Gereği

Alevi yurttaşlarımızın başlarına ne gelmişse, hep kendi aralarında süregiden dağınıklıktan dolayıdır. Aşağı yukarı kırk yılı aşkın bir süredir, Alevilerle senli benliyim, ilişkilerimiz sıktır. Onların bu dağınık durumlarını içlerinde yaşayarak öğrendim. Ellerinde bütünleşmeyi sağlayacak tüm olanaklar varken, bunu gerçekleştirememeleri insanı üzüyor. Bu olumsuz durum, Anadolu'nun kırsal kesimlerinde gelişip çiçeklenen halk sanatlarını, özellikle şiiri etkiliyor. Sözlü, çalgılı, içkili, kadınlı-erkekli Alevi söyleyişleri, büyük kentlerde yerleşmeler sonucu yokolmaktadır, dar bir alana kaymaktadır. Buna bir de, değişik öbeklere ayrılarak, bütünleşmeyi güçleştiren odakları katarsak sonuç daha üzücü, daha olumsuz bir içerik kazanır.

Alevilik konusunda, aydınlatılması gereken, başlıca sorun tabana inmek, bu eski kuruluşun oluşturucu kaynaklarını gündeme getirerek açıklamaktır. Nedense, birçok Alevi aydını buna yanaşmıyor, sorunu Asya'ya bağlama geleneğinden, Yesevilik'in etkisinden arındırmak istemiyor. Oysa Alevilik'i Yesevilik'e bağlayan görüşün öncüleri koyu sünni araştırıcılardır. Bunların başında Fuad Köprülü bulunuyor. Köprülerin altından çok sular geçti, yeni kaynaklar ortaya çıktı, toplumsal kurumları oluşturan öğeler ilkçağ'ın derinlerinde görüldü. Bize kalırsa Alevilik'le ilgili sorunları, ortaçağ Asya'sıyla açıklama olanağı yoktur. Bugün, benimsenen uygulamaların çoğu Asya'da yeşeren inançlarla bağdaşmıyor.

Alevilik'in, Yesevilik'ten kaynaklandığını söylemekle ne kazanılır bilemem. Alevilik'te sürdürülen törenlerin hangisi Yesevilik'te vardır? Yesevilik koyu sünni bir kuruluş, ondan doğduğu söylenen Nakşbendilik'te bile başka öğeler görülüyor.

Alevilik'te sağlıklı bir taban verimliliği vardır. Bunu şiirinde, oyunlarında, törenlerinde, yaşama biçimlerinde görüyoruz açıkça. Biz, Alevilik'in soy sürme geleneğiyle, dedelerin Peygamber soyuna bağlandığı savında güvenilir bir içerik göremiyoruz. Nitekim, İstanbul'un değişik yörelerinde bulunan yatırların, nerdeyse hepsi Horasan'dan gelmiş, İstanbul'un alınmasına katılmış gösteriliyor. Bu kolay kanıtlanacak, saptanacak bir sav değildir. Surların dibinde çarpışıp ölenlerin hepsinin Horasan'dan geldiklerini, Peygamber soyundan olduklarını hangi güvenilir kaynaklara dayanarak öne sürebiliriz?

Sözgelişi *"Yedi Emirler"* diye bir yatır topluluğu vardır. Oysa bu yedi sayısıyla ilgili vurgulamalar İslamlık'tan çok önce, yine Anadolu'da yaygındı. *"Anadolu Halk İnançları, Anadolu Mitologisi, 1987"* adlı çalışmamızda bu *"yediler"le* ilgili sorunu uzun uzadıya inceledik, örnekler gösterdik. Bu tür konular üzerinde durulursa, bir inanç kurumunun bir çocuğun doğumu gibi kesin bir yılla başlayamayacağı anlaşılır. İletişim araçlarında, tartışmalı toplantılarda, yayınlarda Alevilik'le ilgili vurgulamaları izliyorum, en ufak bir yenilik yok, sağlıklı bir görüş getiren yok, değişmeyen gelenek sergileniyor, konulup kaldırılıyor. Bir gün, Alevi bir gönüldeşime "Ali Alevi değildir" deyince duygulandığını, üzülür gibi olduğunu anladım. Demek, yeterince araştırmaya, bilgilenmeye önem vermemiş, elde bulunanlarla yetinme gereği duymuş. Bu yanlış bir tutumdur. Oysa kökene inilse bütünleşmeye götüren yol, bir düşünsel üretim tabanına dayandığından, daha kolay bulunur, açıklığa kavuşturulur. Burada bütün sorun, Alevilik'i İslam'a bağlamaktan, onu İslam toplumunda bir kuruluş olarak göstermekten doğuyor. Bu, bize, ne kazandırır bilemiyoruz. Nitekim Türk tarihini, Anadolu'da 1071 savaşıyla (Malazgirt) başlatmayı ilke edinmiş, ondan öncesinin bizim olmadığını savunmayı bilimsel bir tutum sanmış aydınlarımızın sayısı çoktur.

Atatürk, Türk tarihi konusunda gündeme getirilen bu yüzeysel anlayışın geçersizliğini vurgulayarak Sumerleri, Hititleri, öteki ilkçağ Anadolu insanlarını "Türk" saymıştır. Bu

düşünce tarih alanında bütünleşmenin ilk ışıldağıdır. Ne yazık ki birçok bilgin, bu savı benimsememiş, hep Asya'ya bağlanmıştır. Prof. Mükrimin Halil Yınanç, *"Türkiye Tarihi, Selçuklular Devri, 1944"* adlı önemli, ilginç çalışmasında, Anadolu'ya Asya'dan göçüp gelen Türk topluluklarının, o dönemlerde, bir milyon dolaylarında olduğunu, belgelere dayanarak söyler (s.176). Bunun birkaç katı insanın geldiğini varsaysak bile, yine büyük bir yerli çoğunluğun bulunduğunu anlarız. Peki bu insanlar ne oldular? Bu insanların hepsinin Doğu'dan, Batı'dan göçerek geldikleri, bilimsel olarak söylenemez. Bugün, ülkemizde, tarikatlar aracılığıyla sürdürülen Müslümanlık'ın, Kur'an'la gelen Müslümanlık'la ilgisi çok azdır. Sorun, Aleviler için de böyledir. Bugün, yurdumuzda, değişik kökenli Aleviler vardır. Bunlar da "dede" kurumunu Peygamber soyuna, Ali'ye bağlamaktadır. Yurttaşımız "ben Kürdüm" diyor, karşısına çıkan "dede" ben soy sürerim, Ali soyundanım, diyor. Peki Ali Arap değil miydi? İşte bütünleşmeyi engelleyen görüşleri besleyen inançlardan biri de budur.

Yesevilik'in kurucusu Hoca Ahmed Yesevi'yi bile bir "Türk ulusu" sayıp, Peygamber soyuna bağlayanların sayısı az değildir. Burada, ilk bakışta, insanı yanıltan bir sav vardır. Açıkgöz araştırıcı, tarikat, mezhep gibi inanca dayalı kuruluşlarda "soy kütüğü" ile "tarikat kütüğü" sözcüklerini ileri sürer, soyu Peygamber'e, tarikatı da bir kuruluş olarak başka birine bağlar. Böylece, kendi kısır anlayışına göre, tarikat soyuyla, kişi soyunu birbirinden ayırır. İnanılması güç bir düşünce. Çok iyi tanıdığım, gençliğinin ilk yıllarında, Fatih Camii merdivenlerinde dilendiğine tanık olduğum bir Siirtli yurttaşımız, sonradan Menderes döneminde, Mezarlıklar Müdürlüğü'nde (İstanbul'da) bir imamlık görevi sağlamıştı. Ünü hızla yayıldı, Menderes yakınlarıyla ilişki kurduktan sonra, adının önüne "hacı-hafız-esseyyid" sanlarını ekledi. Peygamber soyundan geldiğini, bir yerden bulduğu belgelerle çevresine benimsetti. Marmara Kıraathanesi'nde, geçen bir konuşmamızda, Peygamber soyundan geldiğine beni de inandırmaya kalkıştı. Bu-

nunla da yetinmedi, Ali'ye bağlılığıyla övünmeye başladı, bir radyo konuşmasında (vazında) Ali'nin tanrısallığını bile ileri sürmekte sakınca görmedi.

Bu alıntı örnek, belli çevrelerde, yalanla üretilen işlemlerin ne denli hızla tutunduğunu kanıtlar. Araştırılmayan, us ölçülerine, bilimsel ilkelere dayanmayan inançlar, düşünceler böyle doğar, gelişir, kimi yörelerde bilimsel üretmelerin önüne geçer. Alevilik'in önemli sorunlarından biri de böyle yalanlarla donatılmış inançlardan kendini arındırmasıdır. Alevilik, belli bir yaşama felsefesini ilke edinirse, düşünsel yeterliliğini vurgularsa bütünleşme kolaylaşır. Bilimsel bir inanç çevresinde toplanmak, belli bir felsefe öğretisine dayanmak, toplumsal bütünleşmelerin bile sağlam odağıdır. Bu odak Alevilik'in elinde yeterince vardır, iş ondan yararlanmayı başarmaktadır.

Bir süre için, sarsıcı olsa bile, yalandan arınmanın yararı kazancından üstündür, tutarlıdır. Bütünleşme, öyle dernek kurmalarla, oyun sergilemelerle, konuşmalar düzenlemelerle değil, us ilkelerine uygun girişimlerle, düşünce üretmekle sağlanır. Oysa, ülkemizde, son elli yıla yaklaşan toplumsal uygulamalar sonucu, düşünce üretimi yerine başkalarının buyruklarına bağlanma koşulu geçerliktedir. Bir toplumda böyle bir nitelik egemense, orada bütünleşme bir özlem olmaktan öteye geçemez. İnsanlarımız okumuyorlar, okumadıklarından düşünemiyorlar, çağın içinde gövdelerle, çağın dışına çıkmış başları taşımakla yetiniyorlar. Ülkemizde oldukça geniş yüzeyli bir yozlaşma vardır. Özlenenle yaşanılan arasında giderilmesi uzun süre isteyen bir boşluk sırıtıyor. Neyi neyle kapayacağız belli değil.

Böyle bir ortamda, kendilerine yasal dayanak arayan Alevilerin tutumları ne olmalıdır? Bu sorunun yanıtını kendilerinin vermeleri gerekirken, başka türlü düşünüp davranıyorlar. Yurdumuzda gittikçe büyüyen bir Alevi sorunu vardır. Bu sorun, bütün toplum kurumlarında görülen çözülmelerle yanyana yürüyor. Anadolu'nun gelenceksel düşünce üretimi, sanatı bir yana atılmış, yerli olmayan düşünsel ürünler ortalığı kaplamış. Öte yandan, en ilkel geleneklerin sürdürülmesinde yarar görenlerin sayısı çoğalıyor.

Bize kalırsa, günümüzde, bir *Alevilik Araştırmaları Kurumu* oluşturulmalı, özdeş görüşü benimseyen dernekler arasında bağlantı sağlanmalı, kırsal kesim özgün düşünce ürünleri gündeme getirilerek Anadolu insanının başarı odakları aydınlığa çıkarılmalı. Alevi yurttaşlarımız bu dernekçilik oyunlarını bırakmalı. Anadolu'da, bugün, ilginç bir dernekçilik yarışı başlamıştır. Bunu, bize, değişik konularda bilgi edinmek için başvuran gönüldeşlerimizin sayısından anlıyoruz. Gördüğümüze göre, bu dernekler arasında düşünsel bağlantının yerini bencil ilişkiler, inançlardan kaynaklanan etkinlikler almıştır. Pek çok Alevi gönüldeşim vardır, onlarla karşılaşıp söyleştiğimizde hep birbirlerini çekiştirdiklerini üzülerek görüyor, dinliyoruz. İstanbul'un birkaç yerinde yaşanan üzücü, kanlı olaylar ne başlangıçtır, ne de sondur, örneklerini yüzyıllardır yaşayarak görüyoruz. Alevi kardeşlerimiz birlikten, bütünlükten güç doğar gerçeğine hep uzaktan bakıyorlar.

Bu yazıyı yazmaya başladığım günün öncesinde, gecenin yirmiikisinde, Berlin'den telefonla beni arayan bir gençle, uzunca konuştuk. Bu gencin sesinden, bana aktardığı duygularında epeyce sıkıntılı olduğunu sezdim. Bu genç, içinde yaşadığı Alevi topluluğunun yetersizliğinden, güçsüzlüğünden, Türkiye'de iletişim araçlarında, yayın araçlarında sergilenen, Alevilik'le ilgili konuşmalardan yakınıyordu. Onları tutarsızlıkla, yüzeysellikle, katı bir gelenekçilikle nitcliyordu. Ona göre, Alevilik, yüzyıllardır sürdürülen bir ağıtçılığa dönüştürülmüş, egemen güçler karşısında duyulan ezikliğin, yılgınlığın yankıları olmuştur. Gencin duygularına katılmamak elde değil, acılı bir gerçeği dilegetiriyordu. O da kopuk dernekçilikten, sömürüden, anlamsız öbekleşmelerden sözediyor, kaygılarını sergiliyordu.

Bütünleşme, günümüzde, Aleviler için bir yaşama koşulu niteliğine bürünmüştür. Diyanet İşleri Başkanlığının yapısına, işlevine takılıp kalmanın gereği yoktur, Aleviler ayrı bir kurumsal bütünlük oluşturabilirler. Kişisel görüşlerin değişikliği öbekleşmeyi gerekli göstermez, toplumsal görüş kişisel olanı aşmadıkça bütünleşme de sağlanamaz. Bütünleşmenin ta-

banını düşünce birliği, erek özdeşliği oluşturur, bunun kaynağı da okumaktır. Ülkemizde, Alevilik kapsamında, sekizyüz yılı aşkın bir yazın alanı vardır. Bu alanda ortaya konan ürünlerin başında şiir gelmektedir. Çalgı eşliğinde şiir söyleme geleneğinin doğuş yıllarını saptamak pek kolay değilse de, Alevilik'le ilgili sorunların ortaya çıkışı belirlenebilir. Bu durum bile, ülkemizde şiir türünde gelişen Alevi geleneğinin önemini vurgular.

BEŞİNCİ BÖLÜM

ŞİİRİN AYDINLIĞI

Şiir Geleneği

Şubat'ın onbeşinde, "Maçkalılar Derneği"nde bir saygı günü vardı, beni de çağırdılar. Bu gün, Maçkalı Ömer Kayaoğlu'na ayrılmıştı, düzenli bir anma günü olduğundan, sayın Kayaoğlu için bu yazımda "ağabey" sözcüğünü söylemeyeceğim. Bilmeyen, bizi tanımayan okuyucular başka türlü yorumlarlar diye kuşkum var. Yorumlasalar ne olacak, ben kendimi de, Kayaoğlu'nu da biliyorum, demek en iyisi. Neyse ben yine biraz yansız davranmak, yansız konuşmak isterim.

Kayaoğlu'na saygı gününde, ben Anadolu'da yüzyıllar boyu süren bir "halk şiiri geleneği"nden sözettim. Bir gün sonra, nereden duymuşlarsa bilmiyorum, bir iki tanıdık bana: "senden bunu ummazdık, sen Maçka'da halk şiiri yoktur demişsin, Trabzonlü ünlü *Baba Salim*'in de "önemsiz olduğunu söylemişsin", biz bunları sana yakıştıramadık" türünden sözler geveledi. Açıklayayım, ben ne düşünmüşüm, ne söylemek istemişim, diye. Maçka'da değil, bütün Karadeniz yöresinde, alışılagelen türde bir "halk şiiri" yoktur, karşıtını ileri sürenler buyursun birkaç örnek göstersinler. Artvin-Kars illerimizi ben Karadeniz kıyılarına katmadım, onları başka bir yaşama ortamında düşündüm, öyle de düşünüyorum. Benim dediğim deniz kıyısı illerdir bu tür şiir konusunda. Büyük, ünlü yazın bilginlerimiz, uzmanlarımız vardır, öyle söyler bu alanlarda hep

başkalarının izini sürenler, başkalarının örtüsü altında uyumaya alışanlar. Baba Salim'e saygım var kuşkusuz, Trabzon yöresinde kendi ölçüleri içinde bir "değer"dir. Ancak Türk halk şiirine ne katmış, ne yenilik getirmiştir? Yalnızca "hamsi" sözcüğünü şiire geçirmek düşünsel bir yaratı başarısı sayılmaz.

Halk şiirinde yenilik sözcükleri değiştirmek, kavramları aktarmak anlamına gelmez. Bu şiir türünün önemi yaşanan, özlenen, insanın doğasında bulunan eğilimleri açıklığa kavuşturan, bilinmeyeni sergileyen özellikleri ortaya koymasındadır; dahası alışılan geleneğe yeni bir açıklık, anlatım getirmektedir. Kemençe eşliğinde söylenen türkülerin özgünlüğü (birbirinden aktarılanların dışında) tartışma götürmez. Bu türkülerde şiir özü bakımından ne denli özgün buluşların ortaya konduğunu ben başka yazılarımda anlatmaya çalışmıştım.

Sevdaluk ede ede
Alıştı canlarunuz
İkiṇuzi bir vurun
Karişsun kanlarunuz

bu türküde vurgulanan insan özlemini, duygusal derinliği, can sıcaklığını divan şiirinde bulanın elini öperiz; ancak gerçekçi, yaşama dayalı bir anlayışla. Divan ozanları, İran ozanlarından aktardıkları kavramları çok güzel, şaşırtıcı, üstün görüntüler biçiminde sergilediler, bu görüntüler içinde yaşanan, insanın etine, kanına karışan bir örnek bulamayız, buldum diyenler göstersinler, biz de yanıldığımızı söyleyelim.

Karadeniz yöresinde (kıyılarda) halk şiiri geleneği doğmamıştır, gelişme olanağı bulamamıştır. Şimdi bunun nedenlerini araştıralım. Karadeniz'in kıyı insanları durağan değil devingen bir yaşama ortamındadır, günün büyük bir bölümünü işinin başında, evinin ötesinde geçimsel eylem içinde geçirir. Geceleri yorgundur ya da başka bir işi vardır. Karadeniz insanı yılın oniki ayında çalışır, evine kapanamaz, öylesi ağır kışları bilmez. Karadeniz insanları yazın yaylaklarda, otlaklarda yaşamını sürdürür, ev halkının bir bölümü tarlalarda çalışır. Ev-

lenmeler, düğünler çoğunlukla tarım işlerinin bittiği, ürünlerin satılıp akçaya dönüştürüldüğü evrelerde olur. Bu toplumsal olayların tabanında üretim ilişkilerinin ağırlığı, etkinliği gözden kaçırılmamalı, Çalgı eşliğinde üretilen "halk şiiri" ise toplumsal yaşama düzeni yönünden başka bir ortamı gerektirir. Önce, yılın belli evrelerinde işsiz kalmak, geniş kapsamlı dinlenme, topluca oturup söyleşme olanağı sağlanacak, yaşanan yörenin doğal konumu işe elverişli olmayacak.

Halk şiiri denen, belli ölçülere göre üretilen, yazın varlıklarına bakılırsa, kökeni araştırılırsa bambaşka bir gerçekle karşılaşılır. Bunda en önemli etken doğal ortam değişikliğidir. Bunu bilmeyen bir araştırıcının Karadeniz türküsü ile halk şiirini anlama olanağı yoktur. Nitekim kemençe eşliğinde söylenen dört dizeli türkülerle, evlerde özel toplantılarda üretilen, genellikle "mani" adı verilen, dört dizeli halkbilgisi ürünlerini birbirine karıştıran araştırıcılar az değildir. İçerik bakımından türkü başka "mani" başkadır. Türküde yaşanan bir gerçek vardır, "mani"de ise bir söyleşi, eğlenti özelliği bulunur.

Kale kaleye karşı
Kale dibinde çarşı
Gel sevdalık edelim
Dosta düşmana karşı

bu dizelerden oluşan dörtlükte türkü özelliği yoktur, içerik böyle bir kapsam taşımıyor. Oysa, kemençe eşliğinde söylenen:

Endum dereye durdum
Peştembaluni buldum
Bileydum senun idi
Ona bir suriludum

bir türküdür, yaşanan bir olayı anlatmaktadır (bu türküyü söyleyeni de, neden söylediğini de, kime söylediğini de yakından biliyoruz, erkek öldü, kadın sağdır). İmdi bir alıntı da Kayaoğlu'dan verelim:

Kızlar yol üstü durdu
Gelinler yan oturdu
Ben kıza türkü attım
Gitti geline vurdu

bu dörtlük (uzunca bir şiirden alınmıştır) kemençe eşliğinde söylenmemiştir, içeriği kemençe eşliğinde söylenene uygunsa da yapısı, dizilişi, ses uyumu başkadır. Dize sayısının eşit olması yeterli değil, ortada içerik ayrılığını vurgulayan bir ses özelliği vardır. Bu dörtlüğü kemençeye uygulamak için önce dilini, söyleniş biçimini değiştirmek gerek. İşte burada, benim vurgulamak istediğim, Maçka insanına özgü yeni bir şiir geleneği aydınlığa çıkıyor (daha açığı doğuyor). Karşılaştırmayı daha kesin çizgilerle vermek için iki örnek sunalım:

Sevdiğim hayalin düşünce yâde
Ah çeker hâlime bakar ağlarım
Zehr olur her akşam içtiğim bâde
Eririm su gibi akar ağlarım

Baba Salim'in bu dizelerini 18. yüzyıldan beri hangi halk ozanında bulamayız? Bu söyleyişin yeni, bu sözcüklerin özgün, bu içeriğin benzeri olmayan neresidir? Bir de Kayaoğlu'dan aktaralım:

Atlılarla yaya gittim
Gezdim Büyükoba'ları
Giydim bayramdan bayrama
Terz yüz olmuş urbaları
Param yoktu gaz almaya
Çıra ettim lambaları

ben, bir Maçkalı olarak, bu dizelerde dilegetirilen gerçeği yaşadım, ilkokul öğrenciliğim döneminde, özellikle yaylada egemen olan yaşayış biçimi buydu, dahası bugün bile çıra yakıyoruz.

Azdı yaralarım merhem bulunmaz
Bu derde düşen ben oldum ağlarım

Korkarım ki hasret kaldım Suna'ma
Doğduğuma pişman oldum ağlarım

bu dizeler Ruhsati'nindir, yan tutmaksızın bir karşılaştırma yapılırsa Baba Salim'in hangi şiir anlayışından esinlendiği sezilir. Bir daha söyleyelim, amacımız Baba Salim'i önemsiz göstermek değil, yenilik denen özelliğin, şiirde tabana basmanın örneğini vermektir.

Rûhumdan yanan ilâhi bir nûr gördüm
Görseydi gözüm sanırdı billâr gördüm
Ta'rif edemem sevip de gürdüm çünkü
Dünyâyi hayâl içinde mahmûr gördüm

bu dörtlük (rubâî) de benimdir, kırkdört yıl önce yazılmıştır. Lise öğrencisiydim, felsefe öğretmenimiz Mahmud Cevded Bey'e okuduğumda benim elimden çıktığına inanmamış, sonra onaylamış "senin böyle derin bir kimse olduğuna inanmakta çok güçlük çektim, sonra yanıldığımı anladım" demişti. Toprağı ışıldayası öğretmenim kuşkulanmakla iyi yapmıştı, sonradan kendisini bir yazısı dolayısıyla tutuklanıp gönderildiği Sultanahmed Tutukevi'nde görmeye gittim de bana, demir parmaklıkların arkasından: "Oğlum İsmet Zeki sen çok yüksek ruhlu bir şairsin, o rübâini okuyarak avunuyorum" deyince çok üzülmüş, çok utanmıştım (onun sözlerini yumuşatarak aktardım). Bu dörtlüğümde söyleyişin ötesinde bir yenilik olacağını sanmıyorum, ben de tasavvuftan esinlenmiştim.

Kemençe erik dalı
Horoncuna çizme olsam
Gelinlerin peştemalı
Analara yazma olsam

Kayaoğlu'nun bir şiirinden aktardığım bu dörtlükte benim bir daha yaşanma olanağı bulunmayan, ağabeyimin kemençesini (onun kemençeleri hep eriktendi, hepsini de kendi yapardı), anacığımın omuzlarına değin bir yayla dumanı gibi yayılan oyalı yazmasını görüyorum, nerdeyse elimle dokunacağım hepsine. Ne mutludur mezartaşına böyle bir dörtlük yazılmış

insan; kendi yöresinin tadına varmışsa, onun özlemiyle şu dünyanın yüzüne tükürüp gitmişse. Bu dizelerde türkünün ötesinde bir etkinlik yok besbelli. Bu şiirlerin tadına varmayı ben, dört aydır beni; elinde olmadan, doğanın acımasız yasaları gereği, yalnız bırakıp giden, ablam *Gülizar Eyuboğlu*'dan öğrendim. İşte türkünün, türküyle beslenen şiirin gücü, gizemi burdadır, benim yukarıdaki dörtlüğümde değil.

Şiirin tadına varmak, içeriğin sıcaklığında ısınmak için onu yaşamak gerekmiş. Yaşanmayan, yaşama seslenmeyi bir şiir ne denli çekici olsa bile insanın uzağında kalıyor. Karadeniz yöresinde türkünün etkinliği kişisel yaşamla elele vermesindendir. Biz, türküye sıcak bakmayan kimselere gücenmiyoruz; ancak türküyü yavan bir anlayışın ürünü sayan, onu insanın yüzeysel bir üretimi diye gören aydınların düşünce sığlığına gülüp geçmekten kendimizi alamıyoruz.

Türk Halk Şiiri Geleneğinde Sevgi-Yiğitlik

"Türk Halk Şiiri" denince, Anadolu toprağı üzerinde doğup gelişen, kökeni ilkçağ Anadolu uygarlığına değin eskiye giden, ondan beslenen, sonra değişik biçimlerde ortaya konan kırsal kesim yazınıyla ilgili bir ürün türünü anladığımızı vurgulayalım. Bugün Anadolu'da yaşayan yurttaşlarımızın; Türkçe'yi konuşan önemli bir bölümünün atalarının, Ortaçağ'ın ilk yüzyıllarından başlayarak Anadolu'ya gelip yerleştikleri tartışma götürmez bir konudur. Ancak, onlarla gelen bütün uygarlık ürünlerinin değişmeden kaldığı, Anadolu'ya egemen olduğu, Anadolu topraklarında yeşeren uygarlık ürünlerini bütünüyle dışladığı söylenemez. Anadolu'da ortaya konan, Türk diliyle yayılan bütün yaratıların Asya Türklerine bağlandığı savının sağlıklı bir içerik taşıdığına da inanamayız, inananlara sözümüz yok, uğurlar olsun deriz. Bu çok tartışılan, kimilerine göre çok duygusal diye nitelenen konuya parmak basarken birtakım çarpık anlayışların saldırısından ürkerek görüş değiştirecek esneklikte de değiliz. Dilimizle ortaya konan, özellikle kırsal kesim yurttaşlarımızın düşünsel emek-

leriyle yaşama olanağı bulan yaratı türlerinin, dil dışında başat kaynağı Anadolu İlkçağ'ıdır. Bir yaratı ürünü ne denli sığ, yüzeysel olsa bile bir tabanı vardır. Bu tabanı oluşturan düşünsel öğelerin beslendiği kaynak da onu uygarlığa bağlayan ortamdır. Bugün gündeme getireceğimiz konu da Anadolu'dur.

Anadolu'da, şimdi konumuz olan, Karacaoğlan-Dadaloğlu gibi ozanların yaşadıkları döneme değin, ortaya konan şiir türünün yine Anadolu İlkçağ'ından bu yana üç ayrı doğrultuda geliştiğini biliyoruz. Bu konular *yiğitlik, sevgi, inanç* gibi üç ayrı odakta toplanır. Kuşkusuz, bu üç değişik konu bütün ulusların uygarlıklarında vardır, kesilmeyen bir gelişim çizgisi üzerindedir. Yiğitliğin ilk örneklerini tanrılar, söylence varlıkları arasında süregiden savaşlarda, vuruşmalarda, yarışmalarda buluyoruz. Bunlarla ilgili ürünlere, Farsça "dâstân" sözcüğünden geçme "destan" diyoruz. Türkçe'de "yiğitleme", "koçaklama" gibi karşılıkları vardır. Sevgiyle ilgili yaratı ürünlerinde de durum böyledir, değişen yalnız yöresel ağızlara göre adlardır. Burada adlarla ilgilenmenin gereği yok.

Anadolu halk şiirinde işlenen bu üç konunun, şimdi sözkonusu olan üç ilginç ozanı vardır. Bunları birbirine yaklaştıran yalnızca kullandıkları koşuk ölçüsüyle dildir, düşünsel içerik bakımından özlü bir benzerlik aramanın yararı da, gereği de yoktur. Sevgi sözcüğü yoruma çok açıktır, aramızda yaşayan bir kimse için de, tanrı, tanrı elçisi için de söylenir. Bu alanda konuyu seçmek ozanın gönlüne göredir, ona karışamayız. Biz, bu konuşmamızda "sevgi" sözcüğünden yaşamla, doğal olanla ilgili eğilimi anlıyoruz. Yiğitlik biraz daha dar anlamda geçer, duygudan çok kol gücüne dayalı başarıyı yansıtır, daha açığı vuruşma-savaşma eylemlerine özgüdür.

İmdi, sevgiyi işleyen kırsal kesim şiirinin birçok ünlü, başarılı, etkili ozanı olmasına karşın, bize göre en önemlisini üreten *Karacaoğlan*'dır. Bu ozanın yaşadığı çağda (XVII. yüzyılda) Anadolu'da gelişen Türk şiirinde, "divan şiiri" türünde, birkaç ozanın dışında, gözle görülür bir inişin başladığı biliniyor. Divan şiiri en etkili, özgün örneklerini XV. yüzyılla XVI. yüzyılda vermiş, bütün kavramlar belirlenmiş, özellikle İran şiirinin

saptadığı gelişim çizgisi üzerinde yürümek değişmez bir gelenek niteliği kazanmıştır. Hangi divan ozanını alırsanız alın, bir İran ozanına bağlayabilirsiniz, ondan esinlenme sonucu ortaya konmuş dizeler görebilirsiniz, bunda kimsenin kuşkusu, kaygısı olmasın. Karşıt savların eleştiriye dayanabilecek gücü yoktur, olmamıştır da. Sorun yiğitlik şiirleri için de geçerlidir, Türk halk yazınında. Bunu daha sonra göreceğiz.

Karacaoğlan sevgiye ağırlık veren, sevgililerini yaşadığı yörelerin güzelleri arasından seçen, onların ardında obadan obaya, yayladan yaylaya göçen bir ozandır. Elimizde bulunan koşuklarının incelenmesinden çıkan sonuç budur. Elimizde Karacaoğlan adına düzenlenen, yayımlanan koşukların hepsinin bu ozanın elinden çıktığını, onun denetiminden geçtiğini söyleyecek durumda değiliz. Onun adıyla bilinen kimi koşuklar üzerinde yapılan dil incelemeleri bunu gösteriyor. Sözgelişi:

Beyefendi izin ver de gideyim
Arkam sıra ah çekip de ağlar var

dizelerinde geçen "beyefendi" sözcüğü bizi kuşkuya düşürüyor, XVII. yüzyıl halk dilinde böyle bir sözcük var mıydı, varsa hangi kaynaktadır? *Bey* var, *efendi* var, ancak ikisinin bir sözcük olarak kullanılışı tartışma götürür. Gerek "bey", gerek "efendi" Osmanlı toplumu kurumlarında geçerli birer yönetimsel aşamadır, üstelik saray çevresindedir. Yine Karacaoğlan'ın bir koşuğunda geçen, söyleyişi de Karacaoğlan'ınkine pek benzemeyen:

Kalk gönül gezelim helv(a) alayına
Ol helvalarda dişe kolayına
Her akşanı da pirinç pilâvına
Kahvaltıda ballı kaymak isterim

dizelerde geçen "kahvaltı" sözcüğünün XVII. yüzyıl dolaylarında, kırsal kesimde yaygınlığını gösteren bir kaynak bilmiyoruz. "Kahve" sözcüğü Anadolu'ya XVI. yüzyıl dolaylarında geldi, ancak İspanyolca olan "kahvaltı" sözüğünün Türkçeleşmesi kolay olmamış kanısındayız. Bu sözcük "sütlü

kahve" anlamında söylenen İspanyolca-Fransızca "café au lait" sözcüğünden bozmadır, dilimize girişi gemiciler aracılığıyla olup daha sonradır. Bu sözcükle ilgili çarpıcı bir örnek verelim:

Esrara pişen lokma
Karnımız aç, tez olsa
Kahvaltıya yüz tavuk
Üçyüzelli kaz olsa

Kaygusuz Abdal'dan bu dörtlükte "kahvaltı" sözcüğü görülüyor. Biraz düşünelim, Kaygusuz Abdal XIV. yüzyıl ozanıdır, "kahve"nin Anadolu'ya gelişi, bir sözcük olarak kullanıldığı XVI. yüzyıl içindedir. Öyleyse XVI. yüzyılda ortaya çıkan bir sözcük XIV. yüzyılda ne yolla bilinebilir (bu sözcüğü Cahit Öztelli'nin *Bektaşi Gülleri* adlı yapıtından aldım, s. 329).

Bunları söylemekteki düşüncem, Karacaoğlan'ın, Kaygusuz Abdal'ın özgünlüğünü gölgelemek değil, çağların akışı içinde onların şiirleri arasına başka ozanların şiirlerinin katıldığını, ya da onların ellerinden çıkan şiirlerin çok değişikliklere uğratıldığını anımsatmaktır.

Karacaoğlan'ın böylesine ünlenmesi, benimsenmesi, kırsal kesimde yüzyıllar boyunca yaşatılmasında, bize kalırsa iki önemli etken vardır. Bunlardan birincisi dil, ikincisi seçtiği konuların gerçekliğidir. Onun dili, bugün bile özgünlüğünü koruyor, gerçeği işlemenin tadını tattırıyor.

Gökyüzünde tüten olsam
Yeryüzünde biten olsam
Al benekli keten olsam
Yar boynuna sarsa beni

bu dizelerde dilin akıcılığı, duygusallığın derinleşmesine engel değildir. İlk okuyuşta şiiri söylemek çok kolay gibi görünüyor, ancak öyle değil pek. Ozan, koşuğuna yerleştireceği sözcüğü seçerken yalnızca ölçüye bağlanmıyor, sazının etkisiyle ezgiye dönüşebileni seçiyor. Bu nedenle onun koşuklarında ses-söz ikilisi ezgide bütünleşiyor, bu da onun çalgı eşliğinde şiir düzenleyen bir kişi olmasındandır.

Yıkılası şu dağların ardına
Aşıp gider bir gözleri sürmeli

dizelerinde duygunun yanında özlemin ağırlığı sezilir kolayca. Karacaoğlan özlemlerini şiire aktarırken duygusallığın en yumuşak titreşimlerini vurgular, duygusallıkla gerçekliği uzlaştırır. Karacaoğlan'ın yalnızca sevgiyi işlediği sanılmasın, sevgiye ağırlık verir ancak düşünülmesi gereken başka sorunlara da değinir:

Yoldaş olma yolun bilmez yolsuza
Konşu olma sözün bilmez densize
Meyil verme edebsize arsıza
Akıbet ırzına hile getirir

bu dört dizede dört aktöre sorunu vardır, hepsi de birer atasözü niteliği taşımaktadır. Onun bunları birer düş sonucu söylediğini sanmıyoruz, bizde yaşanmış, denenmiş birer gerçek olay izlenimi uyandırıyor. İnsan, yaşamının değişik evrelerinde değişik duygularla dolar taşar, özlemlerinin sınırını çizemez, aradan uzun bir süre geçip de geçmişe bakınca eski özlemin üzüntüye, kimi durumda alaya dönüştüğü görülür.

Kömür gözlüm ben de bunu bilmedim
Yıkılıp bahçene gülün dermedim
Bir gece koynunda mihman olmadım
Şimdi el değmedik yerin kalmamış

....

Uyma dilber uyma kötü adama
Serimi koynuşunu gelen kazâna
Çoluk çocuk duldurmuşsun odana
Varıp oturacak yerin kalmamış

Biraz alaycı, yerici, biraz da ölçüyü aşmış nitelikte söylenen bu dizeler hepimizin yaşamından birer kesiti yansıtıyor, bu gerçek yalnız Karacaoğlan'a özgü değil birçok kişiye değgindir.

Karacaoğlan'ın şiirde sevgiye ağırlık verdiğini söylemiştik. Bu sözlerimiz o bir ozan olarak yalnızca sevgiyi işlemiştir anlamına gelmez.

Mecliste ârif ol kelâmı dinle
El iki söylerse sen birin söyle
Elinden geldikçe sen iyilik eyle
Hatıra dokunup yıkıcı olma

Bu dizeler, uygarlık tarihi boyunca gündeme getirilen, bilgeleri, eğiticileri, düşünürleri ilgilendiren evrensel bir sorunu içeriyor.

İl âriftir yoklar senin bendini
Dağıtırlar tuzağını fendini
Alçaklarda otur gözet kendini
Katı yükseklerden uçucu olma.

Bu dizeleri bir halk ozanı söylemiş, üstelik onun okumuş bir kimse olmadığı da söylenir, oysa işlediği sorun öyle sığ bir anlayışla açıklanabilecek türden değildir.

Karacaoğlan'ın koşukları Türk dili bakımından da büyük önem taşır, onlar üzerinde yapılacak bir dil çalışması Türkçe'nin şiir gücünü gösterdiği gibi sözcük yönünden varsıllığını da kanıtlar.

Göz yaşlarım yeryüzüne saçıldı
Bahar oldu yayla yolu açıldı
Yel esti de karın bendi seçildi
Yol oldu gidelim bizim illere

bu dizelerde ondokuz sözcükten yalnızca "bahar"la "bend" Türkçe değildir, onlar da öylesine Türkçeleşmiş ki yabancı dilden geldiklerini birçok aydın bile anlayamaz. Oysa bu yüzyılda divan şiirinde yabancı sözcüklerin Türkçe'ye oranı yüzde doksanın üstündedir. Karacaoğlan'ın çağdaşı olan divan şiirinin birkaç büyük ozanından biri sayılan Neşati'den gelişigüzel birkaç dize okuyarak bir karşılaştırma yapalım:

Geçdi dil bezm-i safâdan câm-ı sahbâdan bile
Zevk-ı gülgeşt-i çemenden verd-i ra'nâdan bile
Düşdi tab'a ol kadar zevk-i fenâ kim cân-ü dil
Geçdi dünyadan değil hâlât-i ukbadan bile

bu dört dizede yirmisekiz sözcük vardır, üç kez yinelenen

"bile"yi de katarsak Türkçe altı sözcük kalır, onlar da geçti (iki kez), düşti'dir. Yinelenmeyen yabancı sözcükler onaltı, Türkçe sözcükler ise üçtür (ol, kim dışında), oran pek iç açıcı değil. Üstelik Karacaoğlan'ın dizeleri daha anlamlı, daha tutarlı. Bu anlamlılık, tutarlılık da konu birliğinden, doğaya uygunluktan geliyor. Bu açıklamaların ışığında şunu söylemek gerekir: Karacaoğlan yalnız Türk halk şiiri yönünden görülmemeli, işlediği sorunlar, benimsediği dil, yaşadığı ortamın aktöreye özgü durumu toplumbilim, felsefe, eğitim, dil bakımından da araştırılıp incelenmeli. Onda, o çağın kırsal kesimde yaşamış Türk insanının yaşama gerçeğinden kaynaklanan dünyagörüşünü bulma olanağı vardır, bir ozan olarak değeri de bundadır kanısındayız.

Burada, üzerinde duracağımız ikinci halk ozanı Dadaloğlu'dur. Bütün şiirlerini benimsediği tasavvuf akımına değgin sorunlara dayandıran Pir Sultan Abdal sözkonusu edilmeyecek. Dadaloğlu da, işlediği yiğitlik, koçaklık konuları dolayısıyla bir gelenek ozanıdır. Onun da şiiri Anadolu uygarlığının derinlerinden gelen bir görüş ortamında ortaya konmuştur. O da yaşamın gerçeklerinden, olaylarından yola çıkar, koşuklarını yaşanan olgulara, izlemlerine dayandırır, böylece şiirinin ayakları toprağa basar, boşlukta kalmaz. Şiirinin odağını yiğitlik oluşturur derken sevgiye, güzellere büsbütün uzak kalmış demek istemiyoruz, kişiliği oluşturan görüş odağını belirtmeye çalışıyoruz. Karacaoğlan bir sevgi ozanıdır, gönül insanıdır. Dadaloğlu ise çağının yönetimine, toplumsal uygulamalarına karşı direnen, kılıca şiirinin gücüyle yanıt veren bir ozandır.

Dadaloğlu geçen yüzyılın ozanıdır, o da Karacaoğlan gibi Türkmen boylarından birine bağlıdır, konar-göçerdir, Karacaoğlan'dan ikiyüz yıl sonra gelmiştir. Yaşadığı dönem Osmanlı Devleti'nin yıkılmaya, dağılmaya başladığı, Anadolu'da beylerin kendi başına buyruk oldukları bir evredir, toplum çözülmeye başlamıştır.

Kozan'a iller Kozan'a
Akıl ermez bu düzene

Öldürmüşler Beyimizi
Yasak mezarın gezene

bu dizelerde dilegelen durumun benzerlerini kırk yıldır biz de yaşıyoruz, bütün acımasızlıkları görüyoruz, acıyı tadıyoruz. Bu söyleyiş biçimi biraz Köroğlu'yu andırıyor, bu nedenle Dadaloğlu'yu kolayca Köroğlu çizgisine bağlayabiliriz, oysa Karacaoğlan için böyle bir öncü bulmak güçtür.

Belimizde kılıncımız Kirmanî
Taşı deler mızrağımın temreni
Hakkımızda devlet etmiş fermanı
Ferman padişahın dağlar bizimdir

dizelerinde, Köroğlu'nun Bolu Beyi'ne karşı yükselen yiğit sesini anımsamamak elde değil. Burada ozanın söyleyiş gücü, Türkçe'nin anlatım gücüne egemenliği, bir de olayların içinde bulunmasından gelen gerçekçi atılım üçlüsü şiirin bütünleyici öğeleri oluyor.

Belimizde kılıncımız Kirmanî

diyor Dadaloğlu; eskiden savaşçı, göçebe Arap ozanları da Hind, Yemen kılıçları kullanmakla övünürlerdi. Dadaloğlu da Kirman'da yapılan, Osmanlı döneminde "kirmanî" denen kılıcıyla övünüyor. Burada şiirin bütün etkileyici gücü *"Ferman padişahın dağlar bizimdir"* dizesinde yoğunlaşıyor; bu şiirin yaygınlığını sağlayan bu dizedir. Burada belirtilmesi gereken bir sorun vardır: Dadaloğlu'nun direnişi çağdaş toplum anlayışına göre ulusal değil yöresel bir uyanmadır. Ozan, yaşadığı yörede sürdürülen yönetimsel uygulamaya, padişahın sömürücü görevlilerine karşıdır, ulusal bağımsızlık, ulusal birlik sözkonusu değildir, Osmanlı toplumunda ulusal bilinç daha uyanmamıştı o çağda.

Şu yalan dünyaya geldim geleli
Severim kıratı bir de güzeli
Degip onbeşime kendimi bileli
Severim kıratı bir de güzeli

....

Atın beli kısa boynu uzunu
Kuru suratlısı elma gözünü
Kızın iplik iplik süt beyazını
Severim kıratı bir de güzeli

dörtlükleriyle başlayan akıcı, çekici koşuk ozanın birbirini bütünleyen iki duygusal eğilimini açıklıyor. Atla sevgili, kılıçla güzelin kaşı, atın yelesiyle güzelin saçı halk şiirinde de, divan şiirinde de yanyana anılır. Dadaloğlu'nun bu koşuğu bize *"Gazayi"* tapşırmasıyla şiir söyleyen Gazi Giray'ı anımsatır, onun:

Râyete meyl iderüz kamat-i dilcû yerine
Tûğa bel bağlanmışuz kâkül-i hoş-bû yerine
Severüz esb-i hünermend-i sabâ-reftârı
Bir perî-şekl sanem gözleri âhû yerine

dizeleriyle başlayan gazeli güzelle atı karşılaştırmanın ilginç örneklerinden biridir. Dadaloğlu'nun, kendisinden ikiyüzelli yıl önce gelen, bu ozanı okuduğunu, şiirlerini benimsediğini sanmıyorum, ancak kimi konularda ozanlar birbirlerine, birbirlerini tanımadan, yaklaşıyorlar.

Dadaloğlu'nun şiirlerinde yaşadığı Türkmen oymağının durumunu vurgulayan örnekler ilginçtir. O dönemde Osmanlı yönetimi Doğu Anadolu'da özellikle de Türkmen Beylerini sindirmek, ezmek girişimlerini eksik etmemiştir. Bu tutum, yalnızca, yönetime karşı ayaklanma korkusundan değil, uyanış bilincinden kaynaklanan bir korkunun sonucudur, Osmanlı yönetimi Türk toplulukları arasında bilinçlenmeyi, uyanmayı istemiyordu, hep eli kolu bağlı kul arıyordu.

Derviş Paşa yaktı yıktı illeri
Soldu bütün yurdumuzun gülleri
Karalar giydik de attık alları
Altınımız geçmez, akça tunç oldu

derken, hepimizin bildiği bir uygulamaya değiniliyor, Derviş Paşa'nın Türkmenlere yaptıkları anlatılıyor. Dadaloğlu, bir ozan olarak, burada gerçekçi bir anlayış içindedir.

Yine tuttu Gâvurdağı boranı
Hançer vurup acarladın yaramı
Sana derim Mıstık Paşa öreni
İçindeki bunca beyler nic-oldu

ozanın Mıstık Paşa dediği, bir Türkmen oymağının derebeyidir, 1865'te Derviş Paşa ile Cevdet Paşa'ların buyruğuyla yakalanıp İstanbul'a sürülmüştür.

Mıstık Paşa gitmiş odası yaslı
Hatunları vardı hep turna sesli
Top top zülüflü de İstanbul fesli
Usul boylu hatunların nic-oldu

Bilmem, Osmanlı yönetiminin özellikle Türkmen oymaklarına uyguladığı acımasız kıyımın günümüze yansıyan sonuçlarını gören, şu Osmanlı özlemcileri "milliyetçi" geçinenler biraz utanç duyarlar mı? Dadaloğlu, son dönem Osmanlı tarihçilerinin söylemek istemediklerini, bile bile saptırdıkları toplumsal gerçekleri, yönetimsel uygulamaları çok açık bir dille aydınlığa kavuşturuyor.

Dadaloğlu'm yarın kavga kurulur
Öter tüfek davlumbazlar vurulur
Nice koç yiğitler yere serilir
Ölen ölür kalan sağlar bizimdir

bu yiğit sesi, Türk yazınının büyük bir bölümünü kapsayan, divan şiirinde bulamayız, böyle gerçeklere, yaşanan olaylara dayalı biçimde. Dadaloğlu'nun ilginç bir özelliği de, dörtlüğün anlamını son dizeye yüklemesinde, bu dörtlükte de son sözü dördüncü dize söylüyor:

Yüksek olur Arap atın kaltağı
Eşsiz kalmaz koç yiğitin yatağı
Korkarım kötüye değer eteği
Geri dur ha nazlı dilber geri dur

sevgiyle, sevgiliye eğilimle yiğitlik elele vermiş gibi, anlatımın duygusallığı dilin kıvraklığıyla bağdaşınca dizelerin etkisi güçleniyor. Türk halk şiirinin başat özelliklerinden biri de budur.

Şu Feke'nin hanımları
Talim bilmez âlemleri
Kör olasın Derviş Paşa
Hep dul koydun gelinleri

....

Kara çadır eğme ilen
Ucu yere değme ilen
Ne kaçarsın Kozanoğlu
Üç beş atlı gelmeğilen

....

Kızılırmak akar gider
Kenarını yıkar gider
Ünü büyük Kozanoğlu
Boyuncuğun büker gider

Bu dörtlükler, sonradan, Adana-Gaziantep yörelerinde bir halk türküsüne dönüşmüştür. Kozanoğlu oymağının ayaklanması sonucu İstanbul'dan gönderilen ordu olayı bastırmış, oymağın ileri gelenlerinden kimini öldürmüş kimini İstanbul'a sürmüştür. Koşuk yaşanmış olayı konu ediniyor. Bu olayın yorumunu burada yapmayalım, başka türlü anlam çıkaranlar olabilir.

Kara çadır is mi tutar
Altın tabak pas mı tutar
Kozanoğlu ölmeğilen
Avşar kızı yas mı tutar

bütün dizelerde duygusal etkinin ağırlığı, dilin akıcılığına bürünerek uzayıp gidiyor. Dadaloğlu'dan daha değişik örnekler verilebilir, özellikle dili, işlediği konular, yiğitlikle yanyana yürüttüğü sevgi örgeleri derinlemesine bir araştırmayı gerektirir.

Konuşmamızda Türk halk şiirinde inanç-sevgi-yiğitlik gibi üç değişik konunun egemen olduğunu söylemiştik. Karacaoğlan'da başat konu sevgiydi, Dadaloğlu şiirinde yiğitliğe ağırlık vermesine karşın sevgiyi de unutmuyor, böylece bir in-

sanın iki yanını birlikte işliyor. Bu ikili konuyu Pir Sultan Abdal'da da görürüz. Ancak sevginin, Türk halk şiirinde, divan yazınında olduğu gibi Arap-Acem inançlarından kaynaklanmadığı, onlardan esinlenmediği ilginçtir. Divan şiirinde sevgi, birkaç ozan dışında, nesnel değildir, sevilen erkekse adı söylenir, kadınsa anılmaz. Oysa halk şiirinde sevgili yalnızca kadındır, ozan adını açıklamaktan da kaçınmaz. Divan şiirine giren sevgi türünü halk şiirinde görme olanağı yoktur. İşte Türk halk şiirinin gerçekçiliği, yaşamla bağlantısı burada ortaya çıkar.

İmdi, böyle üç ayrı doğrultuda gelişen, üç ayrı söyleyiş biçimiyle ürün veren bir yazın geleneğinin bugünkü yazınımızdaki yeri nedir? diye bir soru öne atılırsa yanıtı ne olur? Ben, bir yazın uzmanı değilim, yazına değgin yazdığım, söylediğim ne varsa az çok felsefe eğilimlidir. Bu nedenle yazın ürünlerinde sorunların etkinliğini, özgünlüğünü ararım. Bir ozanın çok etkili, çok duygulu şiir söylemesi beni etkilemez, etkilerse hangi sorunlara hangi yöntemle yaklaştığını düşünürüm. Sorunsuz şiir, ne denli çekici, sürükleyici olsa da gelip geçicidir, etkisi kesintilidir. İnsan sorunlarından birini içermeyen, insanın bir yanını vermeyen şiir çok etkileyici, çekici olabilir. Bu şiirin duygusal yanıdır. Burada adını ettiğim halk ozanları, eleştirel bir tutumla incelenirse, insan sorunlarıyla yüklü oldukları kolayca anlaşılır. Halk şiirimiz, bir gelenek şiiridir, besleyici, geliştirici öğelerini gelenekle edinir. Günümüz şiiri, gelenek şiiri olmaktan çıkmış, eğitim-öğretim odaklarından sağlanacak bilgisel birikimleri gereksinme durumuna gelmiştir. Oysa, aradan yüzyılların geçmesine karşın Karacaoğlan, Dadaloğlu, Pir Sultan gibi ozanların başarı aşamasında değildir. Dadaloğlu'nun, Karacaoğlan'ın koşuklarını okurken sözlüğe başvuran bir çağdaş ozanın hangi özgünlüğüyle yarına kalacağı ancak bilicilerin işidir.

Karacaoğlan-Dadaloğlu birer halk ozanıdır, sevgi ozanıdır, başkaldırma ozanıdır, yiğitlik ozanıdır gibi savları söylemek çok mu çok kolaydır. Çetin olan bu savları ozanın şiirini besleyen toprağı kararak, yaratıcı öğelerin gelişmesini sağlayan

düşünsel özleri güneş ışığına çıkararak kanıtlamaktır, yazınımız böyle çetinliklerin üstesinden gelecek erkişileri bekliyor, birbirlerini öğmekle gün geçiren alkış uzmanlarını değil.

Divan Şiirinde "Güzel"

Bu başlığı taşıyan konuşmanın giriş örneklerini verebilmek için işe koyulurken ne denli güç, tartışmaya açık bir sorunu seçtiğimi anladım, oysa böyle bir söyleşiyi ayrıntılı olarak düşünmemiştim. Divan şiiri, günümüzün çok gerisinde kalmış, tarihe geçmiş, içine kapalı bir yaratı türüdür. O türün, ortaya konduğu, büyük bir değer diye anlaşıldığı çağda bile pek az kimselerce tadına varılırdı. Divan şiiri belli bir toplum kesiminin, belli bir azınlığın şiiriydi. Onun kapsadığı değer ölçüleri, güzellik ölçekleri de dar bir alanda kalmıştı, toplumun bütününe açık değildi. Şimdi, bu daracık savı kanıtlayacak bölümlere geçelim, ayrıntılara inelim.

1- Divan şiiri bir ulusun bütününün değil, belli bir kesimin şiiridir. Bu kesim, belli varlıklı yörelerde yaşayan, üretmeden tüketen topluluktur. Dili, inançları, yaşama bakışı başkadır.

2- Divan şiiri, üzerinde yaşadığımız topraklarda, yazın bakımından kökü olmayan, yüzeysel boşluklarda varlığını sürdüren bir üründür. Bu ürün, kendi ortamında kendine yeten, yüksek bir başarı aşamasına varan, yalnızca soyut kavramlarla yetinen bir yaratıdır.

3- Divan şiiri, baş üstünde tutulduğu çağda bile, bütün incelikleriyle anlaşılmış değildi. Onun anlaşılmadığının en açık kanıtları, onunla ilgili yorumlardır. Divan şiirinde, bir kasidenin ufak boyutlu bir kitap oluşturan yorumları bile vardır. Sözgelişi Fuzûli'nin ünlü "Su kasedesi" üstüne yazılmış yorumlardan görebildiğim nicelik onu aşar.

4- Divan şiiri dili, kavramları, konuları bakımından da dışa bağlıdır. Özellikle Hint-İran, sonra Arap yazını başat kaynaktır.

5- Divan şiirinin bütünüyle incelenmediğini, okunmadığını gösteren kanıtlar arasında "müntehabat" denen seçkileri sa-

yabiliriz. Bu seçki geleneği, okuyucuyu avlamada çok becerili bir tuzaktır, bilmeden bilir, anlamadan anlar geçinmenin eşsiz odağıdır.

6- Divan şiiri, bir araştırma alanı olarak, en çok günümüzde yozlaştırılmış, gerçeğinden saptırılmış, anlamadan anlar görünme tutkusuna kapılmış kimi yazarlar yüzünden oyuncağa dönüştürülmüştür.

Bu altı bölümde özetlediğim sorunlar yüz ağartıcı değil, dahası yerici, utandırıcı niteliktedir. Bunları söylemem gereksizdi, ancak sağda solda yayımlanan "divan şiiri"yle ilgili çalışmalar karşısında susamadım. Bugün, divan şiiri konusunda yazı yazan, yargılar veren kişilere bakın, hangisi yeni yazılarla seçkilere geçmemiş yapıtlardan, yeni yazılarla yayımlanmamış "divan"lardan söz edebiliyor? Bugün, yeni yazılarla yayımlanmış "divan" sayısı, çok geniş bir ölçüyle otuz-elli arasındadır. Oysa, kitaplıklarımızda dörtyüzotuzaltı divan vardır. Divan ozanlarıyla ilgili seçkilerde yinelenen şiir sayısı da birkaç yüzü geçmez. Buna karşın adı geçen dört yüz otuz altı divandaki şiir toplamı birkaç yüz bini bulur (aşağı yukarı). Şimdi, sekizyüz yıl süren, yüz binlerce şiiri içeren bir yazın konusunda konuşabilmek için, birkaç yüz şiirin bulunduğu kaynaklara dayanan kimselerin yargılarına inanılır mı?

Ben, gençliğinin en ışıklı, en duygulu yıllarını tekkelerde geçiren, tasavvuf anlayışının egemen olduğu çağdışı bir ortamda yaşamış bir kimseyim. İlk divan okumaya 1942 yıllarında, başladım, ancak üç yüz divan okuyabildim, ötekileri şurdan burdan yapılmış seçkilerden (eski müntehabat'tan) öğrendim. Böyle olmasına karşın, divan şiiri alanına girerken ölçülü davranmaya çalışıyorum. Oysa kimi arkadaşlarım, özel söyleşilerimizde, öyle üstten savlar, yargılar ortaya atıyorlar ki, dinlerken bile utanıyorum.

Divan şiiri, günümüz ozanlarına ışık tutabilir mi? Kuşkunuz olmasın, bütünüyle, ayrıntılarıyla incelenirse, okunup anlaşılırsa tutar, kılavuzluk eder. Bu olumlu yön, o geçmiş evreleri yaşamak, yaşatmak için değil, şiirimizin geçtiği gelişim aşamalarını anlamak içindir. Vergilius'u okuyan, anlayan bir

Avrupa ozanı onun anlayış ortamında yaşamak istemez, ancak ondan öğrenecekleri olduğunu bilir. Bizde böyle bir olumlu anlayış doğmamıştır. Bu yüzden, divan şiirinde "güzel" kavramından ne anlaşıldığını saptamamız da kolay değildir. İmdi, bu sıkıcı başlangıçtan sonra, konumuza girelim.

1- Divan şiirinde "güzel" duyularla algılanan, doğal ölçüler içinde varlığını sürdüren, günlük ilişkilerle kendini sergileyen bir varlık değildir. Divan ozanı görmekten çok düşlemeyi, özlediğini kendi beğencine göre biçimlendirmeyi seven bir kimsedir. Onun anlayış ortamında "güzel"in yalnızca tasarlanan, düşlenen yüzü, boyu vardır. Yüzün ölçüleri, nitelendirici öğeleri bellidir. Kaş, göz, dudak, saç, yanak, ağız, çene, burun, dişler, kirpikler; bunlar gözle algılanan örgenlerdir, nesnel ölçülerini estetik değil, ozanın özlemi saptar.

2- Yüzün nitelendirici gereçlerine gelince, onlar da bellidir; ay, güneş, yıldız, gül, gonca, sümbül, lale, şarap, yakut, l'al, inci, mercan vb.

3- Yüz, bir bütün olarak görülür, kara-ak-kızıl-pembe dörtlüsü içinde sağlanan uyumla nitelenir, biçimlendirilir. Sözgelişi göz nergisdir, ceylandır, ahudur. Yanak güldür, lâledir, aydır, güneştir. Saç sümbüldür, dudaklar yakuttur, kızıl şaraptır. Bu örnekleri istediğimizce çoğaltabiliriz.

4- Divan şiirinde güzelin göze sunulan yanı boyudur. Boy, servidir, ardıçtır, çınardır.

İmdi bu gözle algılanan niteliklerin, izlenimlerin dışına taşılırsa ne görülür? Bu sorunun yanıtı biraz sakıncalıdır. Divan ozanı "güzel" denince, kendi seçtiği insan türünü anlar. Bu tür, yine ozanın beğenisine göre genelde genç erkek, özelde kadındır. Ozan, kadının yüzü, boyu gibi iki görsel yanını bilebilir, ötekiler düşlemeye bırakılır. Kalça geniş-uyumlu, boy uzun-ince, bel ince. Ancak bunlar görülen değil, düşlenen biçimselliklerdir. Bir divan ozanı, kadın güzelliğini ancak kendi eşinde, evinde tanıyabilir. Oysa, sevilen bir delikanlıysa durum değişir.

Hüsnünü seyr eyleyim de gördüğüm yer ol güli
Gülsitan olmazsa bammam olsa da mani değil

diyen Nedim'in güzeli seçeceği yer bellidir. Başka bir şiirinde:

Ben mi sâkı olayım bezme dururken sevdiğim
Böyle sîmîm sâklar billûr bâzûlarla sen

der; içki şöleninde, içki dağıtan kişinin billur kollu, gümüş baldırlı kadın olacağı düşünülemez.

Lâle hadler yine gülşende neler itmediler
Servi yürütmediler goncayı söyletmediler

diyor Necati, onun da "güzel"den anladığı lâle yanaklı, servi boylu bir kimsedir, nesnel ölçüler yalnızca gözle algılanan dış görünüşe dayalı.

Kaddı tûbâ lâli firdevsin şarab-ı kevseri
Hulkı ve huyı melek sûrette emsal-i peri

diyor Fuzûli, onda da güzel ölçüleri kızıl şaraba benzeyen dudaklar, tuba ağacını andıran uzun-uyumlu bir boy, bir de melek davranışlı olmak. Demek, gözle görülen nesnel varlığından soyutlanarak düşsel bir ortama götürülüyor, niteleme ozanın gözlerine değil, düşleme gücüne bağlanıyor.

Divan şiirinde, güzel denince yanağında, alnında, ya da boynunda kara benler bulunmalıdır.

Kalem kaşın çekerken dest-i kudret nevk-i kilkilden
Mürekkeb sıçrayup pîşâni-yi dildâre ben düşdi

dizelerini söyleyen Vehbi, güzelin kaşını kaleme benzetir, yazgının eliyle kaş çekilirken alnına sıçrayan mürekkep damlası da güzelde "ben"i oluşturur. Ozan "güzel"i tanımlarken, birdenbire nesnel varlık alanının dışına çıkıyor, güzeli soyut bir elin biçimlendirdiği düşüne kapılıyor. Nitekim Nedim de bir şiirinde:

Gerdeni püskürme benli lebleri gayet güzel

diyerek güzelle "ben" arasındaki bağlantıyı vurguluyor. Güzelin

bir de yanağında çukur (gamze), çenesinde yumuşak bir oyuk olmalıdır. Şeyhülislam Yahya Efendi, bu özelliği duygulu, ince bir söyleyişle vurgular:

Şebnem gibi dil gonca-yi handânına düşdi
Yâsûf gibi can çâh-ı zenehdânına düşdi

"Gönül, bir şebnem gibi, senin yaprakları yavaşça açılmış bir goncayı andıran ağzına, iki dudağının arasına düştü, can da Peygamber Yusuf gibi, senin çenende görülen yumuşak çukura düştü." Ozan, güzelin çenesindeki çukuru, Peygamber Yusuf'u kardeşlerinin attığı kuyuya benzetiyor.

Mukavves kaşların kim vesme birle reng dutmuşlar
Kılıçlardur ki kanlar tökmeğile jeng dutmuşlar

diyen Fuzûli için, güzelin kaşları rastık çekilince kanlar dökerek paslanan kılıçları andırır. Burada kaşla kılıç arasında kurulan düşsel bağlantı "güzel"in nitelenmesinde nesnel ölçüye dönüştürülmüştür. Yine Fuzûli, başka bir şiirinde "kaş"dan söz ederken ok atılan "yay"a başvurur:

Ey kemân ebrû şehid-i hançer-i müjgânınem

dizesiyle kaşı yaya dönüştürür, kirpikler de birer hançerle yansıtılır.

Divan şiirinde, güzelin önemli, çekici, etkileyici bir öğesi de dişleridir. Dişler uyumlu, düzgün bir inci dizisidir:

Lü'lü dişin gamıyla sirişkim güherlerin
Dizdim ümîd riştesine dâne dâne ben

dizeleri Bâkî'nin en güzel sayılan şiirlerinden birinde geçer. Ozan, "senin inci dişlerinin özlemiyle, ben, gözyaşlarımın incilerini, umut ipliğine bir bir dizerek bir bütün oluşturdum" diyor. Bu dizeleri aktarırken Nurullah Ataç'ı anımsamamak elde değil, O, Bâkî'nin bu şiirini çok severdi. Sevgiliye bağlılığı, güzeli sevmeyi vurgularken de yine Bâkî'nin şu dizelerinin bulunduğu şiirlerini dilinden düşürmezdi:

Hep seninçündür benim dünya cefâsın çekdiğim

Yoksa ömrüm varı sensiz neyleyim dünyâyı ben

....

Cevr-ü cefâm çekmeye sevmiş gönül seni
Derd-ü belâye geldim efendim cihâne ben

bu dizeler güzeli değil, güzele duyulan özlemi, kavuşma isteğini içeriyor, ancak ozana "güzel nedir" sorulduğunda daha önce sözü geçen nitelemelere başvuruyor. Başka bir şiirinde güzeli anlatırken:

Hûbda çehre ile sîne gerek
Belki mahhûb böylesine gerek

der, böylece "güzel yüz, bir de göğüs gerek, sevgili de ancak böylesine yaraşır" yargısına varır, demek güzel yüzüyle güzeldir. Yine Bâkî bir şiirinde çapkınlığa özenerek, güzelden ne beklediğini yansıtır:

Bana bir pîr didi içme güzellerle şarab
Her kadeh başına bir bûse kenâr olmayıcak

"deneyimli, gün görmüş bir kimse bana dedi ki, her kadeh başına bir öpücük vermeyen güzellerle şarap içme".

Divan şiirinde, güzelin yüzünü çok değerli nesnelerin saklandığı bir gömüye benzetmek de yaygın bir gelenektir. Bu gömüyü bekleyen yılanlar da güzelin yanağına dökülen kara saçlarıdır. Eski bir söylenceye göre yılanlar gömülerin ölümsüz bekçileridir. Kemalpaşazade bir şiirinde bu konuya değinerek şöyle söyler:

Gülşen-i cennetdürür yüzi içinde hâr yok
Zülfi neyler anda çün cennette dirler mar yok.

"Güzel"in yüzü, içinde diken bulunmayan, bir cennet güllüğüdür, onun yılana benzeyen zülüflerinin orada (yüzünde) ne işi var, bir söylentiye göre cennette yılan yokmuş.

Burada, örnekleri çoğaltarak, sözü uzatmanın gereği yok. Divan şiiri, nesnel alandan kopmuş, yalnızca düşünülen, özlem duyulan bir güzel kavramı ardınca yürür. Bu güzel'de gövdesel

bütünlük, gövdesel uyum söz konusu değildir. Üstelik güzelin erkek mi, kadın mı olduğunu seçmek de güçtür. Güzel, ancak hangi güzel? Gövdenin doğal bütünlüğüne dayanan belli ölçülere bağlı uyumla nitelenen mi, yoksa yalnızca yüzle başlayıp yüzle biten mi? Bunun yanıtı bir yerde güç, bir yerde kolaydır. Gövdesel bütünlük söz konusu değil, bu kolay. Yüz, güzelin seçilmesinde biricik dayanaktır, bunu söylemek de kolay. Ancak, güzelin dişiliği, erkekliği gündeme getirilince tartışmanın kapısı ardına değin açılır. Uygarlık tarihinde gövdeye dayalı, ölçülü-oranlı güzelliğin en görkemli örneklerini ilkçağın Yunan-Roma toplumlarında buluruz, benim bildiğim budur, ötesi uzmanların yetki alanına girer. Divan ozanı böyle bir anlayıştan uzaktır, oysa ondan binlerce yıl önce yaşamış Vergilius, Ovidius gibi ozanlarda böyle düşsel ölçülere dayalı bir güzel söz konusu değil.

Burada söylenenlere karşı çıkan birisi şunları sorabilir: Divan şiirinin ortaya konduğu dönemde, inançlar dolayısıyla kadınlar kapalıydı, bu nedenle kadının doğal-gövdesel güzelliğine değgin ölçüler öne sürülemez. Bu sava doğru demek de olanaksız. Divan ozanı, hamamlarda, yunaklarda erkekleri görüyor, onların gençlerinden sevgililer seçebiliyor; yasak yok. Buna karşın onların gövdesel uyumunu anlatmıyor, yalnızca gövdenin yumuşaklığı, parlaklığı, aklığı üzerinde duruluyor. İster erkek, ister dişi olsun, kumral, esmer, sarışın güzel bulunmaz mı? Öte yandan divan ozanı, "güzel" derken, hep çok özel bir ilişkiye elverişli nitelikleri düşünüyor, daha açığı gizlice sevişmek istediği kimseyi anlıyor. Bundan çıkan sonuç şudur: Divan şiirinde "güzel" denince sevişme özlemi duyulan kişi göz önüne getiriliyor.

Erzurumlu İbrahim Hakkı Efendi"nin "*Marifetnâme*" adlı, ünlü yapıtının bir bölümünde, "güzel kadınlar" anlatılır, daha doğrusu kadınların ıraları, sevileni, sevilmeyeni gündeme getirilir. Dört kadınla evli olan İbrahim Hakkı Efendi, kadınları anlatırken hep onların çok özel aygıtlarına değinir, onların kıl örtüsünü uzun uzun anlatır. Sarışın, ak, esmer, kumral, kara gibi dizilemeler yapar. O, "güzel" denince yalnızca üreme ay-

gıtından yola çıkar, başka bir kılavuz, ışıldak istemez. Güzeli, kendi beğencinin içinde görmekle yetiniyor, toplumsal bir onaylamaya yönelmeyi gereksiz görüyor. Öte yandan, yine bu kişi, güzelliğin tanrısal bir görünüş olduğu kanısını sergiliyor. Tasavvufta, güzellik-tanrı bağlantısı yaygındır, ancak "insan" denince anlaşılan kimdir? Bu sorunun yanıtı yok. Güzellik tanrısal bir yansıma ise, bunun en çekici örneği kadındır. Öyleyse neden tanrı hep erkeklerde görünür? Havva'yı yaratan tanrının onu örttüğü, bütün gözlerden gizlediği söylenemez. Kutsal kitapların hepsi Havva'nın da eşi Âdem gibi incir yaprağıyla örtündüğünü söyler.

Burada, önemsiz görünmesine karşın, insanın bulunduğu yaşama ortamıyla ilgili çok önemli bir durumu söz konusudur. İnsan, yaşadığı yöreden ne alıyor, o yöreye ne veriyor? Sözgelişi "güzel" diye bir kavram, bu kavramla ilgili yorumlar var. Peki kavramla yorumları arasında kurulan bağlantı neye dayanıyor? Bunu yanıtlamak sanıldığından güçtür, ortada bir uygarlık sorunu vardır.

Divan şiiri, yukarda verilen örneklere göre, "güzel"i bir yüz görünümü diye yorumluyor, bu "yüz"ün başat öğelerini de belli bitkilerle sınırlandırıyor. İmdi, bu durumda, bir Çin şiirinde, Habeş şiirinde geçen "güzel"le bağlantı kurma olanağı var mı? Kuşkusuz yok. Divan şiirine göre Leylâ, Şirin, Azra, Aslı bg. güzeldir. Ancak bu güzel örnekleri içinde gülen, başkalarına kıvanç veren bir görünüm var mıdır? Kesinlikle yoktur, bu güzellerin hepsi ağlar, dövünür, çırpınır, saçlarını yolar, sözün kısası bize mutsuz bir yaşamın bütün ayrıntılarını verir. Hindistan'a, Roma'ya, Yunanistan'a (hepsi ilkçağla ilgili) gidince birdenbire mermere, kayaya, çömleğe, küpe yansıtılmış insan gövdeleriyle karşılaşırız. Artık bir Venüs karşısında çekicilik, gövdesel güzelliğin elle tutulur öğeleriyle bizi etkiler; ağlayan Leylâ gider, gövdesinin en ince kıvrıntılarıyla bize seslenen bir Venüs toplantıya gelir, neresine baksan güzeldir, yüzü olmasa bile. İşte burada söz uygarlığa kalır, buyruk, yargı onundur. Divan şiirinde böyle bir evrensellik yoktur.

Burada şöyle bir soru gündeme gelebilir: ilkçağ ürünlerinde

başlıca güzellik yapıtın nesnel ölçülere dayanmasındadır, gövde bir bütün olarak göze verilir, şiirde böyle bir durum yoktur, öyleyse karşılaştırmayı yorumun dışında neyle yapabiliriz? Bu çok yerinde bir sorudur. Ancak, üzerinde durulan konu şiirin güzelliği değil, şiirle verilen "güzel" kavramıdır, güzelden çıkarılan anlamdır. Bu kavramın, nesnel ortamda karşılığı yoksa, onun yansıttığı varlığa güzel demek de güçleşir. Sözgelişi neye göre güzel? dendiğinde verilecek yanıtın iki tabanı belirir. Biri kişi üzerindeki etkisi, öteki göze sunuluş biçimiyle ilgili ölçü-uyum. Etkiyi, kesin ölçülere göre yakalamak kolay değil. Etki olumlu, olumsuz gibi iki karşıt özellik taşır. Kişi üzerinde olumsuz etki yapan bir ürün de güzel değil, çok güzel olabilir. Burada duyguların, inançların, yetişilen uygarlık ortamının ağırlığı söz konusudur. Aşırı nitelikte inançlarına bağlı bir Müslüman'a, uygarlığın en güzel çıplak kadın yontusunu bir değer diye benimsetemezsiniz. Bunun örneğini, birkaç yıl önce, Karaköy'de bir alana dikilen "Güzel İstanbul" yontusunda gördük.

Hayâl ile tesellîdir gönül meyl-i visâl itmez
Gönülden taşra bir yâr olduğun âşık hayâl itmez

diyen Fuzûli sevmeyi de, sevgiliyi de, güzeli de düş evreninde görmeyi vurguluyor, güzeli yaşanan değil, düşlenen evrende arıyor.

Cihânı rûşen itmiş nûr-bahş-i çeşm-ü cân olmuş
O mâh-ı evc-i hüsnün seyr-i dîdârında âlem var

diyor Bağdatlı Ruhi, güzeli yalnızca yüzde, sevgilinin gözlere sunulan yanaklarında, kaşında, gözünde buluyor, "güzel"e değgin gövdesel bir bütünlük düşünmüyor.

Râyete meyl ideriz kamet-i dilcû yerine
Tûğa bel bağlamışız kâkül-i hoşbû yerine
Severiz esb-i hunermend-i sabâ- reftârı
Bir perî-şekl sanemı gözleri âhû yerine

diyen Gazi Giray için güzel atıdır. Güzelin gönül çekici boyu

bayrak direğidir, güzel kokulu kâkülün yerini tuğ almıştır, peri gibi sevimli, çekici bir güzel ancak yel gibi koşan at olabilir. Ölçüler birden değişiverdi. Güzeli nitelemenin geçerli ölçüsü cennette bulunduğu ileri sürülen "huri"dir, ancak ona benzeyen, onu düşsel olarak yansıtan bir kimseye güzel denebilir.

Öte yandan, insan dışında kalan doğal varlıklarla ilgili değerlendirmelerde, "güzel" kavramının yeri ne olabilir, divan şiirinde? Bu sorunun yanıtı kolay. Gül, yasemin, zambak, lâle, nilüfer, gelincik, nergis, leylak, hanımeli gibi kokulu, kokusuz bütün çiçekler "güzel" diye nitelenir, sevgilinin güzelliğini vurgulamak için birer gereç sayılır. Bu, divan şiirine özgü bir düşünce değildir. Dünya şiirinde bu çiçeklere güzel değil diyen bir toplum bilmiyoruz. Bu nedenle bu çiçekleri öne sürerek, divan şiirinde evrensel bir güzellik anlayışı vardır denemez. Tartışma yalnızca insan elinden çıkan yaratı ürünlerinde gündeme geliyor, bunda da toplumsal yaşama anlayışının etkisi açıktır.

TEPKİLER

Şeriat Eylemde

Ağıt yakmayı, ağlayıp sızlamakla sorunlara çözüm aramayı, us denen yetiyi kullanmamayı seven, bütün işlerimizi duygusal eğilimlerimize bağlamakla yetinen bir toplumuz. Ben, Sıvas'ta düzenlenen törenlere aylarca önceden çağırılmış, orada konuşması istenen bir kimseyim. Trabzon'a gideceğimden toplantılara katılmadım, ancak böyle bir sonucun ortaya çıkacağını, töreni düzenleyenlerin tutumlarından, anlayışlarından seziyordum. Şimdi şunu bunu suçlamanın, nedeni başka kaynaklarda aramanın gereği yoktur. "Şeytan Ayetleri"ni yayımlamak için aylarca önceden yayın araçlarında gürültü koparmaya girişmenin de bir anlamı olamazdı. Bu işi yapacak olan, gücü yeten yapar, ortaya koyar, önceden yaygaralara yönelmeye yer kalmazdı. Sıvas, eskiden beri, kimi yörelerinin tutuculuğu, gericiliği, bağnazlığı ile tanınmış bir ilimizdir. Pir Sultan Abdal'ın Sıvas'lı olması bütün il insanlarını bağlamaz. Cumhuriyet yönetiminin Sıvas'ta gündeme getirilmesi de bu ilimizin devrimci, yenilikçi, ilerici olduğuna kesin kanıt sayılmaz. İşte bu gerçekleri bilmek, toplumun altyapısında yoğunlaşan inanç birikimlerini sezmek, ona göre davranmak gerekirdi. Suudi Arabistan'dan, İran'dan akça yardımı alarak varlığını sürdüren aşırı dinci, gerici yayın araçlarının bu törenlerle ilgili kışkırtıcı yayınları çok önceden başlamıştı, yılan kızgın sı-

cakta başını kaldırmış, çevresine alaylı gözlerle bakıyor, dilini çıkararak ölüme çağrı dağıtıyordu. Nerde sağduyu, nerde toplumumuzu yeterince tanımak, nerde bu tür işlerin uzmanı olmak?

Sıvas olayı, tarihimizde hangi açıdan bakılırsa bakılsın, bu eski ilimiz için bir yüzkarasıdır, alçaltıcı, yerici, üzücü bir kanıttır, ondan yaka kurtarma olanağı yoktur. Olaya bütün Sıvaslılar katılmadı, saldırganlar dışardan geldi, kışkırtıcılığı RP yandaşları yaptı gibi savlarla, boş düşüncelerle olayın üstüne örtü çekmenin yararı da, gereği de kalmamıştır. Bu ilimiz bu tür eylemlere yatkın olmasa (özellikle olayın geçtiği yöre) bu üzücü durumla yüzyüze gelinmezdi. Öte yandan Alevi yurttaşlarımız da bu ilde yeterince etkili, ağırlıklı, tutarlı olsalar yine bu acılar çekilmez, bu güzel, geleceğe umutlarla yönelen gençler ortadan kaldırılmazdı. Burada kızmanın, gücenmenin, yüz asmanın gereği yoktur. Törenleri düzenleyenlerin yetersizliği, içinde yaşadıkları topluma yabancılığı, hep yüzeysel izlenimlerle iş savuşturdukları bütün açıklığıyla gün ışığına çıkmıştır.

Şimdi sinirlerimizi yumuşatarak, duygusallığımızı bir yana bırakarak konuya yaklaşalım: Sıvas'a, törenlere katılmak için giden yazarlarımızın hangisi Alevilik'le ilgili birer araştırmacıydı? Hangisi eskiden beri bu konuları işleyen kimseydi? Bu yazarlarımız neden son birkaç yıldır hep Alevi yanlısı görünmeyi yeğlediler? Bunların Sıvas'a kitap satmak, daha çok kazanmak, ün sağlamak için gittiklerini bilmeyen yoktur. Bu törenleri düzenleyenlerin hepsi Alevi ise neden kendi aralarında birlik-bütünlük sağlayamıyorlar? Neden bu konularla uzak yakın ilgisi bulunmayan kimseleri, ünlerinden dolayı, aralarında görmek-göstermek istiyorlar?

Anadolu'da Selçuklulardan günümüze değin bu tür olayların yaşandığını, acıların çekildiğini bilmeyen yoktur, tarih kaynaklarımız bu tür eylemleri anlatan bölümlerle doludur. Ayaklanma, kargaşa çıkarma yalnız Müslümanlar arasında olmamış, kiliseler arasında da yüzyıllar boyunca sürmüştür (Anadolu'da, özellikle Bizans toplumunda). Ülkemizde baş-

langıçtan beri bir inanç bunalımı yaşanmaktadır. İnançlarımızın özünü, kaynağını eylemsel etkinliğini bilmemenin nesnel kanıtıdır bunlar. İnanmış, kandırılmış, saptırılmış bir toplumda karşıt inançları sergilemenin, toplumun önüne ona aykırı gelen bir inanç birikimiyle çıkmanın gereği yok kanısındayız. Böylesi aykırı girişimlerin Alevilik'in başına neler getirdiğini, nice suçsuz, sevecen insanın öldürüldüğünü gösteren sayısız kanıt var elimizde. Şeriatın yargısı vardır, buluncu (vicdanı) yoktur, kendisine aykırı düşeni ortadan kaldırmayı bir yasal ilke edinmiştir, İslam'ın tabanında bu tutum bir kural niteliğindedir. İnanmıyorsan inananların arasında yerin yoktur, işin yoktur. İnanmayan bir kimsenin inananların bilimsel boşluğunu, yüzeyselliğini, yavanlığını, düşünsel karanlığını ileri sürerek inançsızlığını etkinleştirmeye kalkışması da uygar bir aydına yakışmaz.

Halkımızın büyük bir kesimi inançlarına, dinine, geleneklerine bağlı diye nitelenen kimselerden oluşmuştur. Ancak bunların inançlarını, dinlerini, geleneklerini yeterince bildikleri söylenemez, durum aydınlarımız için de böyledir. İslam'a inanmadığını söyleyen bir aydınımızın İslam'dan ne anladığını, neleri bildiğini sorarsanız alacağınız yanıt saçmalamaktan öteye geçemez. İslam, inançlarına saldıranı, dinini kötüleyeni "öldür" diyor, bu nedenle kan dökmeye karşıdır savıyla ortaya çıkmak İslam'ı bilmemektir. Aydınlarımızın çok iyi bilmeleri gereken konu şudur: Kur'an ayetleri, hadisler (kesin olanlar) tartışılmaz, yalnızca içeriklerine göre davranılır. Yine Kur'an'da birçok ayet, onun dışında birçok hadis vardır, bunlar dinde öldürmeyi gerektiren nedenleri bildirir. İşte dinini yeterince bilmeyen halkımızın kandırılmasında başlıca etken bu ayetlerin, hadislerin yorumlarıdır. İslam şöyle der: İslam'ı yeren, kötüleyen, ona karşı eylemlere girişen, onun yayılmasını engellemeye çalışan kim olursa olsun "öldürülür", böyle bir kimse "kâfir"dir. Peki yurdumuzda yüzyıllardan bu yana "kâfir" kime denmektedir: "Alevi"ye, bu akımı tutanlara, savunanlara. İşte halkımız bu korkunç anlayışla eğitilmiş, uygarlığın götürülmediği yerlere, yörelere şeriatın çarpıtılmış yorumları sokulmuştur.

Peki Müslüman yurttaşlarımız, kardeşlerimiz dinimizi yeterince bilmiyorlar da aydınlarımız, düşünürlerimiz, şu "din bilgini" geçinen yurttaşlarımız biliyorlar mı? Kuşkunuz olmasın bilmiyorlar. Bugün Alevilik konusunda yayınlara girişen, bunu bir kazanç aracı durumuna getiren yazarlarımızın başka türlü olduğunu sanmayalım. Bugün benimsenen Müslümanlığın başlangıçtaki içeriğiyle ilgisi kalmamıştır, başka inançlardan yığın yığın kalıntı İslam'a girerek onu özünden uzaklaştırmıştır. Alevilik de öyledir. Alevi yazarlar, düşünür geçinenler bu yurttaşlarımıza hep usdışı saçmalıkları aşılamakta, bu yolla gelir sağlamaktadırlar. Bakın Alevi yurttaşlarımıza neler okutuluyor: *Hüsniye, Kerbelâ, Hayber Kalesi, Vilâyetnameler, Makalat* adlı yapıtlar. Sevgili okuyucu bunların hepsi saçmalıklarla doludur, yanıltıcıdır, saptırıcıdır. (Tepki çekebilir) İşte ülkemizde, yurtdışına Alevi kardeşlerimize sunulan yayınlar böyledir. Müslüman olmak müslümanlığı yeterince bilmek anlamına gelmediği gibi, Alevi olmak da Alevilik'i bilmek değildir. Oysa durum çok üzücüdür, en ağırbaşlı sayılan, öyle bilinen, kimi ilerici yayın araçlarında sergilenen Alevilik'le ilgili yazılar, Alevilik adına utanç vericidir. Bugün, çağdaş yazar, çağdaş düşünür kılığında görünmeyi seven nice aydınımız Hacı Bektaş Veli'nin evlenmediğini, soyunun burun kanını içen Kadıncık Ana'dan sürdüğünü savunmaktan geri kalmıyor. Yine nice aydınımız koyu Sünni olan Hoca Ahmed Yesevi'yi Alevilik'in öncüsü, Hacı Bektaş Veli'nin inanç kılavuzu diye gösteriyor.

Bu olumsuz durumları sergilerken kimseyi yermek, kötülemek istemiyoruz, amacımız olayların çarpıtılarak, çizgisinden saptırılarak açıklanması, eksikliğin başkalarında aranması gibi tutarsızlıkları vurgulamaktır. Sıvas olaylarında da bu etkinliğin bu olumsuzluklarda aranması gerekir. Önce halkımızın tinsel yapısını, eğitim düzeyini, duygularını, eğilimlerini bilmeliyiz, öğrenmeliyiz. 1950 döneminden sonra, ülkemizde, Cumuhriyet yönetimiyle gelen bütün yenilikler yıkılmak istenmiş, din adına din dışı kalan köksüz inançların yayılmasına olanak sağlanmış, Cumhuriyet yönetimi dinsizlik

diye gösterilmiş, ulusumuzun büyük bir bölümü kurduğu Cumhuriyet'in yıkılması gereğine inandırılmıştır. Bugün bu inancın çevresinde toplananların hangi kuruluşta birleştikleri biliniyor. Buna karşın Alevi kesimde dağınıklık, birbirini çekiştirmek, ufak ufak birlikler oluşturmak, gerçekleri değil de çağdışı, tutarsız, us ilkelerine aykırı inançları yaymak, bilimsel alanın dışında kendine uygun bir yer sağlamak girişimlerinin arkası kesilmiyor. Kimi yayın araçları sürüm sağlamak için Alevilik'i verimli, uysal bir gelir kaynağı görüp göstermeyi seviyor.

Ülkemizin, inanç bakımından, Ortaçağ'ın gerilerine gittiği, ancak bu gidişin çağdaş uygarlığın bütün buluşlarından yararlanma sonucu başka bir içerik taşıdığı biliniyor. Dinci kesim yeniliğe, uygarlığa karşıdır, onu "kâfir" sayar, ancak çıkar sözkonusu olunca bütün "günahlar"ı "savab"a dönüştürmekle güçlük çekmez, sakınca görmez. Bu konuda, kendi gibi düşünmeyen, dahası karşı çıkan kaynaklardan yardım görmeyi de bir başarı sayar. Bunun nedeni halkımızın, inançları konusunda bile, bilgisiz kalışıdır. Öte yandan İslam dininin "akıl dini" olduğunu ileri sürerler, sonra dönerler "akla aykırı" ne varsa dinin içine sokarlar. Bunun nedeni de hadislerin, ayetlerin tartışılmazlığıdır. Bugün, ister Sıvas olayı, ister başka üzücü bir olgu düşünülsün, bütün kötülüklerin kaynağı kırsal kesim insanlarımıza gereken değeri vermeyişimizdir. Bu insanlara çıkarcı çevrelerin, gericilerin, tutucuların aşıladıkları inançlardan, saçmalıklardan ne bekleyebiliriz? Olumsuzun ekildiği yerden olumlu ürün beklemek de ayrı bir çılgınlıktır. Günümüzün Sıvas'ında yeşeren ürün Osmanlı'nın ektiğidir, şimdi biz biçiyoruz, kuşkusuz gelecek kuşaklar da bizim ektiklerimizi biçecekler, anlamadığımız işlere karıştığımızdan, geri bırakılmış insanlarımız karşısında onlara ters düşen düşünceleri sergilemeyi bir beceri saydığımızdan dolayı bizi kınayacaklar.

Uçuşan Özlemler

Severim Alevileri, yüzyıllar boyunca, onların türkülerini

söylemiş ozanlar, kırsal kesimlerinde yoksul Anadolu'nun. Onların koşuklarıyla akmış insan sevgisi gönülden gönüle, yumuşatmış güneşin kavurduğu tanrılar toprağını, onlar duyurmuş suskun yüreklere sevginin sıcaklığını, onlar dokumuş benzersiz bir kilim gibi uygarlığımızı. Onlarla gelişmiş insancıl duygularımız, dökülmüş taşkın sular gibi çağların çavlanlarından. Onlarla beslenmiş Anadolu'da seven, sevilen insan, devletten bir tutam çiçek, bir yudum su, bir dilim ekmek ummadan. Geçmişin güzelliklerini, büyük yerleşme yerlerinden, soyguncu konaklarından yükselen oynaş çığlıklarından değil, duyguların taştığı çalgı tellerinden öğrendik. Anadolu'yu o güçlü ozanların dillerinden öğrendik, nesnel yaşamın tadına onlarla, o insan sıcaklığı kokan türkülerle, "âyin-i Cem"lerle vardık, semahlarda buluştuk, törenlerde konuştuk, tanrının yakmayın canları, yakmak bizim buyruğumuzdadır dediği Sıvas'ta, yobazların tutuşturdukları ateşte birlikte kavrulduk, uygarlığın yüzüne gölge düşüren dumanlara dönüştük savrulduk, Hakk'ı kendimizde, kendimizi Hak'ta onlarla bulduk. O ozanlar yurdumuzun uygarlık türkülerini, insan sevgilerini yüzyılların üzerinden aşıran, yirminci yüzyılın bitimine ulaştıran birer serin pınardı, insanlık onlarla vardı, uygarlık onlarla çiçek açardı, onların dillerinden bal dökülür, söyleşilerinden şerbet akardı.

Anadolu'da canların birleşmesi, sevgi kokuşlu gönüldeşlerin söyleşmesi, bütün insanseverlerin bir oluktan içmesi, insan başarılarının birbirine ekleşerek geçmişten geleceğe geçmesi, tüm katılıkların, düşünsel boşlukların, sıkıcı yozlukların benliğimizden uzaklaşması onların ellerinde ışıldaktı. Uygarlık alanında tüm becerilerin sergilendiği bir gelişim ortamında şiir, oyun, çalgı, içki, söyleşi, resim, öykü besinini inançların katılığında değil özgür düşüncenin yumuşaklığında bulur. Bir düşünce, başlangıcında ne denli güzel, çekici olsa bile, gelişmeye elverişli oylumu bulamayınca susuzluktan kurur, kanı taş, canı toprak kesilir, kendi kendini yer bitirir. Anadolu insanı tarihinde ne çekmişse yobazlıktan, katılıktan, aymazlıktan çekmiştir. Çağdaş uygarlık, düşünürleri, sanatçıları, bilgeleri, aydınları yakanların, asanların,

kesenlerin değil üreten başların, yaratan güçlerin omuzları üstünde yükselmiş, bilimin aydınlığında, bilgece düşünmenin ışığıyla, kılavuzluğuyla günümüze gelmiştir. Uygarlık katı, yıpranmış inançların değil, yaratan düşünürlerin emekleriyle beslenmiştir.

Kim ne derse desin, ne düşünürse düşünsün, çağrıldığım, olacağı sezdiğimden gitmediğim Sıvas'ta yükselen yalımları tutuşturan o töreni düzenleyenlerdir, yıpranmış inançlarla kudurmuş insanların azgın duygularını gereksiz yere körükleyenlerdir, sevginin-saygının hangi anlayış ortamında değer kazandığını bilmek, anlamak istemeyenlerdir. Ün kazanmak, yandaş toplamak, yapıtlarını satıp gelir sağlamak, insanları sevmek, Aleviler'i güçlendirmek, onlara uygarlık yolunu göstermek değildir. Sıvas'ta, Anadolu'nun yüzlerce yıllık ışığını söndürenler, gericilerin hınç bıçaklarını bileyenler, İstanbul'da kimi yayın araçlarında ün tutkularını gidermek için, bilmedikleri, anlayamadıkları konularda yaygara örtüsünü toplumun önüne serenlerder.

Ünlü olmak, alkış toplamak, başkalarına güzel görünmek, hep kendi adından sözettirmek, bütün gelişimci girişimlerde öncü görünmek ağır başlı olması gereken, bilimsel yeteneğinin uç çizgilerini bilen kimselere yakışmaz. Öfkenin, bağnazlığın, kısır görüşlülüğün bıçağı nerede çok keser, nerede az keser önceden bilinmez, sezilmez. Gerçek bir aydın, öfkelense bile, dilinin keskin bıçağını nerede, kimlere çekeceğini bilendir. Uygarlık tarihinde alkışla yükselenler çoktur, ancak düşüş başlayınca alkış tutacak el bulan yoktur.

Şunu üzülerek, ezilerek söylemekten kendimi alamıyorum. Ülkemizde, söylendiğine göre, yirmi milyon dolayında Alevi güç vardır. Bu güç, sağlıklı, verimli, üretken bir anlayışla birleştirilirse pekişir, gelişir, büyür, etkinliğini sürdürür. Ancak, bugün için görünürde öyle bir durum yoktur, acı olan da budur. Birçok gönüldeşim, sevdiğim, saydığım, aralarında bulunmaktan, söyleşilerine katılmaktan mutluluk duyduğum Aleviler vardır. Bunların kendi sorunlarını kendilerinin çözebilecek güçleri vardır. Yine bu sevgili kardeşlerimizin belli

bir odakta kaynaşmak, birbirleriyle sarmaş dolaş olmak olanakları vardır. Yine bu tatlı yurttaşlarımızın hepsine, birleşme, pekişme konusunda öncülük edecek ülküdaşları vardır. Hep "vardır" diyoruz, ancak hepsini bir anlayış, bir görüş çevresinde toplama olasılığı yoktur.

Alevilerin önemli bir bölümü (onların ardında gidenler) birlikten yana değiller, nereden gelip neyere gidilmesi gerektiğini bilmezler. Kimi Alevi gönüldeşlerin bireysel öncülük savına sarıldıklarını biliyorum, bu çarpık tutumlarından dolayı üzülüyorum. Boş konuşmalarla, oyalayıcı söyleşilerle, şurada burada yazı yazarak kendini arındırmaya, üstün, başarılı, öncü göstermeye çalışmakla birlik sağlanmaz, Alevilerin laik, devrimci olduklarını söylemekle başarı yoluna gidilmez, ancak yandaş toplanır.

Görüyorum üzülüyorum, üzülüyorum söylüyorum, yazıyorum. Ülkemizde, Alevilik konusuna bilimsel, dengeli, ölçülü yazı yazanların nerdeyse hepsi Alevi değil, Aleviliği seven, Alevilerle gönüldeşlik kurmuş kimseler. Alevi yazarlar ise, birlik şöyle dursun daha çok ayrılık ardınca yürüyen, birbirini yeren, suçlayan, kötüleyen kimseler. Ben, Alevi bir yazar değilim, ancak Alevilik'i Alevilerden çok seven bir kimseyim. Bu özelliğimi çok iyi bilmesine karşın, bana yüzünü gererek, Alevi kardeşlerini kötüleyen, onların dergilerini, düşüncelerini yeren yazarlar (hepsi Alevi) tanıyorum. Bunların nerdeyse hepsi Alevilik denince özel çıkar sağlama, ün kazanma, yandaş toplama ardınca koşan, öyle bir tutkuya kapılan, ayrılıkçı kişilerdir. Bunlarda, benim görebildiğim en olumsuz tutum bencillik savlarıdır. Oysa bilimde, sanatta benlik, bencillik yoktur, son sözü ortaya konan ürün söyler, son yargıyı ürünün sağladığı geliştirici etkinlik verir.

Bugün, Sıvas olayı, bence gerçeğinden saptırılmaktadır, bir ayrılıkçı topluluğun başka bir topluluğu gözden düşürmesi için dile dolanmış bir konu durumundadır. Şu soruyu unutmayalım: Sıvas törenlerine öncülük edenler arasında, Alevilik konusunda, özgün nitelik taşıyan bir yapıt üreten kim vardır? Oraya giden yazarlar arasında (ozanlar, müzikçiler değil) Alevilik'in kay-

naklarına inen, gelişim evrelerini bilimsel bir anlayışla, yine bilimsel kaynaklara dayanarak işleyen kim vardır? Alevi olmak başka, bu konunun uzmanı olmak başka. İşte, ben, bunları söyleyince aldığım yanıtlar şunlar oluyor: "O, Alevi olmadığından, toplumun içinden yetişmediğinden birçok *hatalar* yapıyor". Peki, bugün, Alevilik'in bilinmeyen, saklı kalan hangi sorunu, hangi özelliği vardır?

Alevilik yalnız bindörtyüz yıl önce başlayan bir inanç olayı diye alındığı, anlaşıldığı sürece, Kerbelâ ağıtlarıyla yetinildiği süreç içinde görülürse önemi de, etkinliği de kalmamıştır. Alevilik bir düşünsel çığır niteliğinde görülmeli. Onun şiir, çalgı, öykü, oyun, yaşam biçimi, tören, elişleri, dokumacılık, örmecilik, aile kurumu, kadın-erkek ilişkileri (toplumsal bakımdan) gibi yaratı odaklan incelenmeli, onu besleyen bu kaynaklar üzerinde durulmalı, sözün kısası Alevilik bir uygarlık kurumu niteliğinde görülmeli. Oysa, saplantılara kapılmış, yüzeysel alışkanlıklarla yetinen, gereksiz öykülerle oyalanan, konuşmaya sıra geldi mi başkalarına söz bırakmayan nice Alevi biliriz. Kendisini "Alevi yazar" diye tanımlayan, ancak kendi yazdığından başka yazı okuma alışkanlığı edinemeyen, önderlik-öncülük savında bulunan nicelerini gördük, söyleşilerinden sıkıldık.

Ülkemizde birçok bilimeri, sanatçı, aydın, drüşünür, yazar Alevilik konusunda, Alevilerden daha duyarlıdır, Alevilik'in toplumsal yapısıyla daha çok ilgilenmekte, yazılar yazmakta, araştırmalar yayımlamaktadır. Şunu güvenle söyleyebilirim ki, bunca kamu kuruluşunda önemli yerleri, görevleri olmakla birlikte, Sünni topluluk Alevi topluluk ölçüsünde ilgi görmemiş, yandaş bulamamış, inceleme sorunu niteliği kazanamamıştır.

Sıvas olayının gerçek sorumluları, bu konuyu sıcak tutarak, güncelliğini korumak isteyerek, yurtdışında bile törenler düzenlenmesine yardımcı oldular, olanak sağladılar. Oysa, yurtdışında bu konuyla ilgilenen yurttaşlarımız olayın gerçeğini, içyüzünü yeterince bilmiyorlar, düzenleyicilerin söylediklerıyle yetiniyorlar. Bu sorumlular, Sıvas olayını sıcak tuttukları gibi, tüm Alevilerin birleşmesinde, birlik-bütünlük oluşturmasında

neden çaba göstermiyorlar da hep ayrı bir yol tutmanın yararını vurguluyorlar? Bugün Alevilik için gerekli olan ağıt yakmak, ağlamak, yakınmak, sızlanmak değil güçlü, etkili, uygar bir topluluk oluşturmaktır kanısındayız. Olan olmuş, geçen geçmiştir, Alevilik'in daha nice sorunu vardır. Bu nedenle Sıvas olayını dile dolayıp, ayrılıkçı girişimlerden uzak kalmayı, birleştirici olmayı düşünmeyen kimselerin, ortalıkta dolaşarak "günah çıkarma" toplantıları düzenlemelerinin yararı yoktur, tersine bölünmelere, çıkmazlara sürükleme etkinliği vardır.

Sevgili Aleviler, benim gibi Alevi olmayan, ancak Alevilik konusunda onbeş kitap yayımlayan bir kişinin size söyleyebileceği şunlar olabilir: Sesinizi yükseltmek, elinizden alınan olanakları kurtarmak, tarih sürecinde biçimlenen uygarlığa değgin etkinliğinizi tanıtmak, toplumsal gerçeğinizi onaylatmak istiyorsanız, çıkarları için sizi ağıtçılıkla oyalayan kimşelerin ardınca sürüklenmeyi bırakın *Bir olun, Bütün olun, Güç olun...*

Mustafa Kemal

Prof. Dr. Paul Dumont çağdaş bir yazar, Türkiye'nin Cumhuriyet dönemiyle ilgili çalışmalarıyla, ülkemizde ünlenmiş bir araştırmacı. Onun *"Mustafa Kemal"* adlı yapıtını, ikinci basımından (1994) okuyabildim. Yapıtın çevirmeni sayın Zeki Çelikkol, önsözünde, Fransızca "France-soir" gazetesinde, dönemin Fransız İçişleri Bakanı, Fransa'nın Ankara Büyükelçisi Albert Sarraut'un yayımlanan şu sözlerini aktarıyor:

"Kahramanlığının ve dehâsının bağımsızlığını yarattığı ve aynı zeminde kalkınmasını sağladığı hayranlık uyandıran Türkiye için Cumhurbaşkanı Atatürk'ün ölümü sonsuz bir kayıptır. Bu ölüm aynı zamanda, O'nun yüksek gönlünü bıkmadan korunmasına hasrettiği barış dâvâsı için de acı bir kayıptır."

Bu alıntıda geçen sözleri söyleyen kişi, Birinci Büyük Savaş yıllarında, Anadolu'da birçok bağımsız devletin kurulmasını isteyen, bunun gerçekleşmesi için baskı yapan, yine Anadolu'nun üçte ikisini ele geçiren Avrupa ulusları arasında önemli bir yer tutan Fransa'nın üst düzeydeki yetkilisidir. Üs-

telik, aşırı bir Yunan yandaşı olan, ünlü matematik bilgini Henri Poincare'nin Türkleri uygar, sevilmeye değer bir toplum saymadığı ülkede yetişmiş bir aydın. H. Poincare'nin dilimize *"Bilimin Değeri, Bilim ve Metot, Bilim ve Varsayım, Son Düşünceler"* adlı dört özgün yapıtı çevrilmiş, yaşadığı dönemde tarihin önde gelen bilginleri arasında sayılmış bir düşünürdür. Burada, insana şaşkınlık veren biricik konu, Kurtuluş Savaşı'ndan önce, yurdumuza pek de iyi gözle bakmayan bir ülkenin yetkilisinin ağzından çıkan övücü sözlerdir. Bugün, Atatürk'e, kurduğu devlete, yönetime, laiklik anlayışına saldırıların büyük bir ivme kazandığı ortamda, bizi yabancı bir aydının değerlendirmesidir.

Bu yazıda P. Dumont'un yapıtını özetleme amacımız yok, ancak bu çalışmada, Atatürk'ün ortaya çıkışını Osmanlı Devleti'nin son yıllarında yaşanan yıkılmaya yönelik olaylar içinden süzerek alan yazarın ilginç vurgulamaları çok düşündürücüdür. Bu yapıtın ağırlığını sezdiren, bugün Mustafa Kemal'e karşı çıkan yörelerin, Sevr Antlaşması'nda, hep başka ülkelere verilen, verilmek istenen, ulusal sınırları bile haritalarla belirlenen topraklar olmasıdır. Yapıttan, yalnızca, şu kısacık alıntıyı verelim: *"Yüksek dereceli Ortodoks papazları, bilhassa Amasya Metropoliti Germanos ve Trabzon Metropoliti Chrysantos çetelere cesaret vermekte ve davalarını uluslararası merciler önünde savunmaktadırlar. Amerikalı misyonerlerin desteği ile asrın başında kurulmuş ve o zamandan beri muhtar bir Pontus Devleti fikrine kendini adamaktan geri kalmamış olan "Pontus Komitesi" bütün bu kışkırtmaları idare etmektedir."*(s.15).

Bu alıntı, düşünmeyi bilene, Atatürk'ün değerini anlamaktan güçlük çekmeyene yeter. Düşünmek, belli belirli inançlara, değişmez saplanmalara göre sürdürülürse, bilimsel anlamda "düşünmek" olmaz, karanlığa yürümek olur, kendi kendini kandırarak aydınlıktan kaçış olur. Yeniliği, ilerlemeyi, gelişmeyi anlamak kolay sanılmasın, hepsinden önce sağlıklı düşünmeye yatkın bir baş, bir beceri ister. Başarıları, becerileri hep kendi dışında, kendi üstünde bulunandan beklemek insan varlığının oluş ilkelerine aykırıdır. Hep başkalarının düşüncelerinden,

değişmez inançlarından yararlanmayı savunmakla, ilke edinmekle, böyle bir insanla köylünün ahırında otla beslediği sığır-koyun arasında önemli bir ayrım yoktur. Düşünen insanın yöneticisi, varsa, usudur, bilincidir, istencidir. Bir inanç, hangi alanda olursa olsun, yabancı bir bilincin denetimi altında kalırsa aydınlatıcı odaktan yoksun demektir, kişi bilinçli düşüncenin, inancın ışıldağı ardınca gitmelidir, bilinçsiz buyruk olmamalıdır. Bir kimse düşüncelerinden, davranışlarından dolayı babasına karşı çıkabilir, onu eleştirebilir (saygı ortamında) ancak onun "babalığı"nı yadsıyamaz, yadsıdığı ölçüde kendini belli soyunun dışında bırakır, daha açığı soyunu yadsır. Durum, Atatürk'ün başarıları karşısında da böyledir. P. Dumont'un vurguladığı gibi Atatürk, benzeri tarihte, çok az bulunan birkaç kişiden biridir, yirminci yüzyılda benzeri yoktur. Çağımızda, yıkıntılardan yeni, güçlü bir devlet çıkaran bir önder görülmemiştir, görenler varsa kimdir, söylesinler, göstersinler, bir de 1915-1918 arasında çizilen Osmanlı haritasına baksınlar.

Daha önce, Lord Kinross'un Atatürk'le ilgili yapıtını okumuştum, onun da vurgulamaları şaşırtıcıdır, bir Avrupa aydınının bizim çıkarımıza, yararımıza (Atatürk konusunda) düşünmesi, düşüncesini nesnel kanıtlara, belgelere dayandırması örnek alınması gereken bir olaydır.

Bütün büyük dinleri inceledim, bu konuda yayımlanan *"Dinler Tarihi Ansiklopedisi, Gelişim yayınları"* adlı yapıtın nerdeyse yarısını yazdım; geleceğini tüm yönleriyle aydınlatan, düşünce alanında besleyen, güçlendiren bir din görmedim, görenler varsa beri gele. Batı uygarlığının kaynak ilkeleri kilise çevresinden, kiliseye direnmekle çıkmış, gelişmiştir. Nedeni de, bu çevrelerde, düşünce üretiminin hızlanması, engelleri aşmasıdır. Düşünce üretemeyen bir çevre, günün birinde kendini de savunamaz, kurtuluşu başka odaklara sığınmakta arar, kendisine karşı çıkan toplumların uygarlık ürünlerinden yararlanmayı bir başarı sanmanın sarsaklığından sıyrılamaz. P. Dumont'un *"Mustafa Kemal"*i bunun çarpıcı örneklerini, toplumumuzda yaşanmış olaylardan çıkararak sergiliyor.

Yenilik bir kasırgadır, daha önce etkisini bilmeyen, ona göre önlem alamayan kimseleri yerlerde sürükler, yukarı kaldırır, kayalara çarpar, bunaltır, şaşırtır, durum gereği yokeder. Bir düşünce, kendini besleyecek özgün kaynakları bulamamışsa, geliştirici odakların uzağında kalmışsa kendi kendini yiyecek, kemirecek, tüketecektir. Yalnız geçmişe bağlanmakla yetinen, yüzeysel başarıların yanıltıcı, oyalayıcı etkilerine kapılan bir toplum, gelecekte gömüleceği yeri bile kazma olanağı bulamaz. O toplum, bir Zerdüşt ermişi gibi, ölüsünün, akbabalar yesin diye, dağ doruklarına bırakılmasını, toprağa karışmamasını öğütlemekle yetinir, elinden gelen budur.

Bugün, düşünen, düşünsel alanda üreten insana içinde yaşadığı dünya yetmiyor, başka evrenler, başka ortamlar, başka yaşam alanları bulmanın özlemini çekiyor. Bilimsel veriler, düşünen insanı, yine bilimsel yaratmalarla düzenlenen bir dünyanın içine çekiyor. Bunları göremeyen, gelişmelerin dışında yaşamaya alıştırılmış bir kimsenin, kendi varlığı konusunda da, dişe dokunur bir sorunu yoktur, o bir yılkı atı gibidir kaşağı istemez. Oysa devrimler, toplumsal kaşağılardır, aykırı davrananların, karşı çıkanların sırtından eksik olmaması gereken, uysallaştırıcı, yola getirici kaşağılar gibi. Tarih bize, kaşağılanma mutluluğuna kavuşamamış toplumların, yaşamlarını sürdürebilmek için, hep başkalarına el açtıklarını gösteren sayısız örnek vermiştir. Bu örnekler anlamlı uyarılardır; özellikle toplumsal dengesizlikler karşısında, geriye dönüş çabalarının mutluluk sağlayıcı girişimler olduğunu vurgulayarak yeni soygun odakları yaratmak isteyenler için uyarılar.

Kendi kendini geliştirememiş, besleyememiş, hep başkalarının yardımlarıyla ayakta durmaya alışmış toplumlar için eskiye dönüş, bütün mutluluğu eskinin ocağında arayış yetersizliğin nesnel örneğidir. Bir geçmiş, kendine yeteydi, kendi gücünü koruyaydı, başkalarına el açmayaydı, sonradan özlenilecek duruma gelir miydi? Güçlü geçmiş, sağlıklı geçmiş kendini sürdürür, içinden başka bir yaşam ortamının doğmasına gerekim sağlamaz. Ancak kendine yetmeyen, tükenmiş

geçmiş devrilip yerine yenisi kurulunca, çıkarları, yararları sarsılan, beceriksiz, boş, anlamsız kimselerde, bilinçsizliklerinden dolayı bir özlem uyandırır.

Geçmiş yadsınmaz, ancak örnek de olmaz, geleceğini yaratamayan bir geçmişin kendini kemirdiği daha önce söylenmişti. İşte, geçmişe özlem duyanların hepsi, geçmişin kendi kendini yozlaştırdığının, yıprattığının ayrımında değildir, onların özledikleri-savundukları geçmişi yeterince bildikleri de söylenemez. Ancak düşüncenin, bilinçli davranışın, üretinin (düşünce alanında), gelişenin geçmişi olabilir. "*Tarihin İlkeleri*, 1991, Say yayınları" adlı çalışmamızda kimlerin geçmişi, tarihi olabileceğini örnekler vererek, ayrıntılarıyla açıklamıştık. Değişmeyen geçmiş "tarihsizdir", aydınlatıcı, geliştirici, besleyici içeriği yoktur. Öte yandan "*Uygarlığın Çıkmazları*, 1990, Uygarlık yayınları" başlıklı çalışmamızda ülkemizin uygarlık verilerinden yararlananların çoğunun uygarlığa karşı olduklarını, dahası uygarlığı yerdiklerini, oysa bütün yaşamlarını bu kötüledikleri gelişmeyle düzenlediklerini gösterdik. İşte bu çelişkili tutum, insanda yalnızca bilinçsizliğin değil, bilimsel başarılar karşısında utanmazlığın da göstergesidir.

Ankara'nın Taşına Bak

Yine geldik katına büyük Atatürk'ün, gözlerimizden çok gönüllerimiz yaşlı, acımasızlığın güçlendirdiği uğursuz ellerle devrimlerine bıçak çekildiği bir dönemde. Onun, geleceğimizi aydınlatan bilgece ışıldağı tuttuğu verimli, sevecen, ungarlığa uzanan, yeniliği yoğuran elleriyle kurduğu bilgi ocaklarının; yine kendi adının arkasına sığınılarak, ortadan kaldırılmak, değiştirilmek, aydınlığa değil karanlığa alıştırılmak istenen bir evrede; geldik katına bu yüceler yücesi varlığın; tarihi bir bilim değil geçmişleri kapsayan çocuksu öyküler diye benimsetmek isteyen bir anlayışın egemen olduğu ortamda.

İstenmeyen, beğenilmeyen bir başarının daha iyisini, daha verimlisini ortaya koymadan öne atılan kimselerin tarih ka-

tındaki yerleri uygarlık denen yargıcın önünde boynu bükük oturmayı gerektiren yontulmuş ağaç kütükleridir. Atatürk, günümüzde yaygın bir deyim niteliğini kazanan "çağ atlamak"tan değil, içinde yaşanan topluma yeni bir çağ yaratmaktan yanadır. Atlamayı sevenlerin, günün birinde ayakları takılıp düşmeyeceklerine kimse güvence veremez, oysa çağ yaratmayı başaranların önünde durabilecek bir engel görülmemiştir. Bir bakın uygarlık tarihine, bütün büyük başarılar çağlarının üzerinden atlama koşularına girenler değil, uluslarına yeni birer çağ yaratanlardır. Çağını yaratmayanın çağın üzerinden atlaması balmumundan kanatlar takınıp güneşe yükselmesine benzer. Böyle yapmıştı söylencelere konu olan Grit Kralı'nın oğlu *İcarus,* şimdi Egedenizi'nin derinliklerinde dalmış bitmeyen uykusuna, çağının üstünden değil, kendi canının doruğundan atlamış yokluğun uçurumlarına.

"Atatürk için ne yazılsa azdır" dedi Ömer Kayaoğlu ağabeyimiz telefonda bana, o sevecen diliyle, doğrudur. Atatürk günlerin gündeme getirdiği sorunlarla yüklü bir devrim odağıdır, bir gelişim ışıldağıdır, bir evrim ocağıdır; oradan yayılır anlayanlara uygarlığın aydınlığı, insan olmanın tadına varmayı gösteren düşün ilkeleri. Bir daha okuyun onun "*Söylev*"ini, daha önceden anlayarak, sindirerek okumamışsanız. Okumamışsanız anlayamazsınız bu büyük, ulusumuz-ülkemiz için yeni bir çağ yaratan insanı, onu başkalarının değil kendi dilinden anlamak, dinlemek, öğrenmek gerekir. Kişi, kendini kendi diliyle anlatmayı bilendir, bu başarının gizemine erendir.

Ankara'nın taşına bak
Gözlerimin yaşına bak
Uyan Gazi Kemal uyan
Şu feleğin işine bak

Bu dizeler söylenmemeliydi bir devrimcinin, çağını yaratan bir önderin ardından. Gazi Kemal hep uyanıktır, onun gölgesinde uyumayı uyanıklık sayanlara seslenmeliyiz, seslenirken de "gözlerimizin yaşını" boşuna akıtmamalıyız, ağlamak erkişiye yakışmaz, ölünün ardından bile. Neyleyelim, gü-

cümüzün yetmediği yerde ağlamayı, gözyaşı dökmeyi bir alışkanlık edinmişiz. "Feleğin işine" bakmamıza da gerek yok artık, Atatürk'ün kurduğu ocaktan yetişenlerin yaptıklarına, onun nice emeklerle kurduğu çağdaş kurumları yoketmeyi çağdaşlık sayanlara, yıpranmış eskiyi teyelleyerek, boyayarak yeni diye satışa çıkaranların acınası, gülünesi durumlarına bakmalıyız.

Gazi Kemal, feleğin gücünü yenmiş, gösterilen değil, gösterdiği yolda gitmenin gereğine inanmış, geçmişin değil geleceğin yaratıcı atılımlarının önemini kavramış, çağdaş olmayı geriye değil geleceğe-ileriye bakmakta aramış, bulmuş bir öncüdür. "Ankara'nın taşı" yağmurların, esen yellerin, sıcakların, soğukların etkisiyle aşınıyor, eskimiş yüzeyinin altından daha sağlam olan yüzü üste çıkıyor, biz şimdi o taşlar oranında bile değişmeyen, olduğu gibi kalan, daha katı taşlara, Gazi Kemal'in evrimci, devrimci aydınlığı karşısında geleceğin ışığından gözleri kamaşarak, geçmişin karanlık mağaralarına, kaya oyuklarına sığınmayı başarı sayan yarasalara bakarak "gülelim, oynayalım kâm alalım dünyadan".

Günler çağlardan çok daha hızla, çok daha verimlilikle değişiyor, geçiyor. Bu hızlılık, bu yaratıcı atılımlar karşısında "serv-i revanım"ı kolumuza takıp "Sadabâd"da gitmenin gereği kalmadı, Atatürk'ün verdiği uygarlık ışıldağıyla devrim tapınağına gidelim. Bugün, kimi çevrelerde, Atatürk'e karşı olumsuz kıpırdamalar var, dahası ona sövmek bile bir beceri sayılıyor, devrimler yeriliyor, Atatürk'ün bile bilmediği, duymadığı karanlıklara, geçmişin derinliklerine gidilmek isteniyor. Oysa düşünemiyorlar ki o sövüp saymalar, yermeler, olumsuz girişimler bile Atatürk'ün getirdiği, uygulama alanına koyduğu özgürlük sonucudur. Tarih denen bilime, geçmişi konu edinip bize anlatana inanıyorsak, Atatürk'ün gençlik dönemine, İkinci Abdülhamid çağına gidelim. "Yıldız Mahkemesi"nde yargılanıp ölüm yargısına çarptırılan devrimci Midhat Paşa'nın sürgünde boğdurulmasının nedeni neydi? İkinci Abdülhamid'i tahta çıkaran Midhat Paşa'nın Abdülaziz'in ölümünde parmağı bulunduğu savı. Şimdi düşünelim, padişah kendisini tahta çı-

karan, bir yenilik yanlısını öldürmekte sakınca görmemiş. Yine bu padişahın döneminde (İkinci Abdülhamid) kendisini beğenmeyen, eleştiren, yeren yazarların, ozanların yerleri neresiydi? Söyleyelim: sürgün, Avrupa'ya kaçma.

Konu apaçık, demek o dönemde düşünme, düşündüğünü söyleme, sövme, yerme, eleştirme özgürlüğü yoktu, bu özgürlüğün adını anmak bile nerdeyse ölümü göze almaktı. Oysa, Atatürk'ün getirdiği özgürlük ortamında, ona sövmek bile bir yiğitlik, bir beceri sayılıyor nerdeyse. Devrimcileri anlamak, uygarlık alanında gerçek yerine koymak kolay değildir, sağlıklı düşünmeye elverişli bir baş, sağlam bir anlayış gücü ister. Geçmişiyle bugününü, bugünüyle geleceğini göz önüne getirerek kesin yargıya varamayan, yalnızca başkalarının aktarmalarıyla, savlarıyla yetinen kimselerin evrimleri, devrimleri kavrama olanakları yoktur; güneşi görmeyen bir göz ışığın tadını çıkaramaz. Bugün, geçmişte, Osmanlı döneminde boynu vurulmuş, suçlanmış, yasaklanmış; dahası "dinsiz" sayılmış nici kişinin üstünlüğü, büyüklüğü tartışmaya açılmıştır. Biraz bilimsel düşünelim. Onaltıncı yüzyılın ünlü bilgini, Şeyhulislam Ebussuud Efendi'nin; elimizde bulunan "fetvaları"nda, dinden sapmış diye gösterdiği, yasakladığı "tarikatlar" bile Atatürk'ün pekiştirdiği inanç özgürlüğünden yararlanılarak yaşatılmıyor mu? İslam dininin kutsal kitabında (Kur'an'da) "mezheb", "tarikat" gibi kuruluşlara elverişli bir bölüm var mıdır? Kuşkusuz yoktur. Oysa, yine, Atatürk'ün bize verdiği özgürlük ışıldağının aydınlığında hepsi yolunu bulmuş, gönlünün uyarınca, üstelik gerçeğe aykırı olarak, yürüyor. İşte Atatürk'ün üstün yanlarından biri de budur, uyanalım, anlayalım, görelim.

"Gerçek" denen kavramın eğilir bükülür yanı yoktur, onda insanın olumsuz gücünü kıran, istenilen biçime sokulmaya elverişli olmayan, sağlam bir içerik vardır. Düşünmeyi, inanmayı seven kişinin bu içeriği öğrenmesi, değerini kavraması gerekir. İnsan, duygularının, eğilimlerinin etkisiyle değişebilir, başkalaşabilir, ancak, "gerçek" değişmez, başkalaşmaz. Gerçeğin en azılı, en acımasız yavısı "yalan"dır. Yeryüzünde

"yalan"a geçerlik tanıyan bir inanç kurumu bilinmiyor. Peki, Atatürk'ü anlamadan, öğrenmeden, getirdiği yeniliklerin tadına varmadan, yalanın kalın, kara örtüsü altında saklanarak onu yermenin, kötülemenin anlamı nedir? Bu sorunun yanıtı yoktur. Atatürk'ü anlayıp anlatma konusunda "ev sahibini" bastırmak için "yavuz hırsız" olmak bir erdem değil, erdemsizliktir, bu gerçeği de unutmayalım.

Atatürk'e karşı çıkmayı bir erdem sayanların çoğu, o olmasa, başka bir "kahraman" çıkacak, yurdumuzu saldıranlardan kurtaracaktı diyor. Yine tarihe soralım: Atatürk'ün yetiştiği ortamda bu üstün başarıyı kim sağlayacaktı, onun yaşadığı ortamda bulunanların hepsini yakından bilmiyor muyuz? Onsekizinci yüzyıldan buyana, Osmanlı Devleti'ni yıkıma sürükleyenlerin torunları mı? Balkan Savaşı'nı çıkaranlar mı? Birinci Büyük Savaş'a girenler mi? Amerikan Mandası'nı biricik kurtuluş yolu bilenler mi? İşte bu katı, bu acı gerçekler öğrenilmeden Atatürk'ü anlama, değerini kavrama, başarılarını görme olanağı yoktur. Tarihin bilim olduğuna, gerçeği söylediğine, kimilerinin çıkarı için yalancı tanıklık etmek gibi bir eksikliği, yozluğu bulunmadığına inananların, yine tarihin ışığından kaçmamaları gerekir. Tarihi, uygarlığın karşısına sık sık yalancı tanık diye çıkarmanın, suçtan aklandırıcı bir yanı olmaz kanısındayız. Tarih yargılar, yargılanmaz.

Yeri gelmişken, buraya bir anımı, kısaca sıkıştırayım. Babasının çok değerli "yazma" kitaplarını İstanbul Sahaflar Çarşısı'nda satarak, Beyoğlu içkievlerinde tüketen, eski bir arkadaşım, İkinci Abdülhamid'i yüceltmek, Atatürk'ü kötülemek düşüncesiyle, "Yalan Söyleyen Tarih Utansın" adlı bir yapıt yayımlamıştı. Bu yapıtın adı bile düşünme yeteneğinden yoksunluğun, kavramların içeriklerini anlama gücünden uzaklığın ilginç kanıtıdır. Bir bilim olan tarih yalan söyler mi? Söylerse bilim olur mu? Tarih olur mu? Yalanı bilim değil, tarih değil ancak tarih bilincinden, bilim anlayışından yoksun yazar söyler. Matematik, fizik, gökbilim, kimya, toplumbilim, ruhbilim, kazıbilim, biyoloji gibi kanıtlamalara, saptamalara dayanan, sözünü ancak kesin verilerin ışığında söyleyebilen bir bilim yalan

söyler mi? Bilimsel verileri açıklamada, bilgin dayandığı kanıtları düzenlerken, yanılabilir, ancak söylediği yalan değil yanlıştır, onu da yine bilim düzeltir. Bilimin yanlışını bilimdışı düşünen kişi düzeltemez. Kavram bulanıklığına yuvarlanmış bir kimsenin olayları değerlendirmesi sözkonusu değildir. Bilimsel değerlendirme hepsinden önce bilinç açıklığını gerektirir, bulanık bilinçten açık yargı beklemek düşte gördüğü dağı uyandıktan sonra kürekle denize dökmeye çalışmak gibidir. Bugün, biz, Atatürk'ü geçmişin yarattığı geleneksel düşlerde değil, yaşadığımız gerçeklerin ortamında görmeye çalışalım.

PENCERE YAYINLARI

POLİTİKA

Salman Rüşdi
JAGUAR GÜLÜŞÜ
(Nikaragua Gezi Notları)
Genrikh Trofimenko
AMERİKAN SAVAŞ STRATEJİLERİ
Etienne Balibar
PROLETARYA DİKTATÖRLÜĞÜ ÜZERİNE
Mauricio Rosencof
TUPAMAROLAR
N. S. Kruşçev
KİŞİ KÜLTÜNE KARŞI
Derleme
SSCB'DE 1923 MUHALEFET BELGELERİ
Lev N. Tolstoy
SAVAŞA KARŞI YAZILAR
Leo A. Müller
GLADIO (Genişletilmiş İkinci Baskı)
(Soğuk Savaşın Mirası Kontrgerilla)

RÖPORTAJ

Günay Aslan
YAS TUTAN TARİH 33 KURŞUN
Oral Çalışlar
ÖCALAN VE BURKAY'LA KÜRT SORUNU (Tükendi)
Ayhan Aydın
ALEVİLİK- BEKTAŞİLİK SÖYLEŞİLERİ

ARAŞTIRMA

Halil Berktay
KABİLEDEN FEODALİZME

BİR DÖNEM KAPANIRKEN
Oral Çalışlar
REFAH PARTİSİ NEREDEN NEREYE

İSLAMİYET ÜZERİNE SÖYLEŞİLER (Çıkıyor)
Paul Wittek
OSMANLI İMPARATORLUĞU'NUN DOĞUŞU

Nikolai I. Bukharin
DÖNÜŞÜM DÖNEMİNİN EKONOMİSİ
(Lenin'in Eleştirel Notlarıyla) (Çıkıyor)
Burchard-Sonja Brentjes
İBNİ SİNA
Der. Oguz Özügül
DOSTOYEVSKİ'NİN MİRASI
İsmet Zeki Eyuboğlu
İSLAMDA ÇATIŞMALAR BÖLÜNMELER (RP'nin Yükselişi)

GÜLEN ANADOLU

GELİN CANLAR SÖYLEŞELİM

FELSEFE AÇISINDAN DİN, 12 EYLÜL, BOŞLUĞUN EGEMENLİĞİ

İSLAMIN ÖLÜMÜ
Mutay Öztemiz
CMHURİYET DÖNEMİNDE DEVLETİN DİN POLİTİKALARI
Victor Serge
BİR DEVRİMİN KADERİ SSCB 1917-1937

ANI

Victor Serge
BİR DEVRİMCİNİN ANILARI
Solomon Volkov
TANIKLIK TUTANAĞI
(Şostakoviç'in Anıları)
Ömer Faruk Ciravoğlu
TİTREK HAMSİ ÖRGÜTÜ
(Fransız Direnişçilerinin Son Mektupları)
HAYATI SEVİYORLARDI
Panait Istrati
SOVYETLER 1929
(GEZİ NOTLARI)
Murat Tuncel
YARIMAĞIZ ANILAR
Evgenia Ginzburg
ANAFORA DOĞRU

ALEVİLİK

Oral Çalışlar
HZ. ALİ MUAVİYE ÇATIŞMASI

Battal Pehlivan
ALEVİLER VE DİYANET

ALEVİ BEKTAŞİ DÜŞÜNCESİNDE ALLAH
Rıza Algül
ALEVİLİĞİN SOSYAL MÜCADELEDEKİ YERİ
Çeviren: İsmet Zeki Eyuboğlu
HZ. ALİNİN ŞİİRLERİ
İsmet Zeki Eyuboğlu
GELİN CANLAR SÖYLEŞELİM
Eset Korkmaz
ALEVİLİK VE AYDINLANMA
Ayhan Aydın
ALEVİLİK- BEKTAŞİLİK SÖYLEŞİLERİ (Çıkıyor)

DENEME

Sezai Sarıoğlu
TERSPEKTİFLER
Ömer Faruk Ciravoğlu
AMSTERDAM YAZILARI

MÜZİK

Katharine Thomson
MOZART'IN YAPITLARINDA MASONİK ÖRGÜ
Sidney Finkelstein
BESTECİ VE ULUS
(Müzikte Halk Mirası)
Solomon Volkov
TANIKLIK TUTANAĞI
(Şostakoviç'in Anıları)

ROMAN

Victor Serge
KİROV'UN ÖLDÜRÜLMESİ
Alex La Guma
MEVSİM SONUNUN SİSİ İÇİNDE
Murat Tuncel
MAVİYDİ ADALET SARAYI
Viktor Hugo
1793 DEVRİMİ
Kemal Bekir
HÜCRE 1952 (Çıkıyor)

ŞİİR

Haydar Oğur
SONSUZLUK ÖYKÜLERİ

ÜTOPYA

Charles Fourier
YENİ BİR SEVGİ DÜNYASINDAN
Jacques Attali
UFUKTAKİ GÖRÜNTÜLER

KADIN KİTAPLARI

Fatmagül Berktay
KADIN OLMAK YAŞAMAK YAZMAK
Lise Vogel
MARKSİST TEORİDE KADIN
Chanie Rosenberg
KADINLAR VE PERESTROYKA
Shere Hite - Kate Colleran
İYİ AŞIKLAR KÖTÜ AŞIKLAR
Diana Gittins
AİLE SORGULANIYOR
J. Mitchel - A. Oakley
KADIN VE EŞİTLİK
Mariam Tlali
SOWETO ÖYKÜLERİ
Tania Modleski
HINÇLA SEVMEK
Miranda Davies
ÜÇÜNCÜ DÜNYADA İKİNCİ CİNS
Julia Voznesenskaya
KAMPLARDAN SEVGİ MEKTUPLARI
Jess Wells
BATI AVRUPADA FAHİŞELİĞİN TARİHİ
Marina Gambarof
SÖYLE BANA BENİ NE KADAR SEVİYORSUN
(Kadınlara Göre Erkekler)
Michele Barrett
GÜNÜMÜZDE KADINA UYGULANAN BASKI

Aleksandra Kollontai
BİR BÜYÜK AŞK
İŞÇİ ARILARIN AŞKI
Germaine Greer
İĞDİŞ EDİLMİŞ KADIN
Cathy Porter
BİR BİYOGRAFİ: ALEXANDRA KOLLONTAİ (Çıkacak)
Paule Salomon
GÜNEŞ KADINI
(Cinsler Savaşının Sonu)
Caroline Ramazanoğlu
FEMİNİZM VE EZİLMENİN ÇELİŞKİLERİ
Kate Millett
UÇMAK
Evgenia Ginzburg
ANAFORA DOĞRU

DİĞER

Sevim Tanör
AĞIZ TADI
Kemal Gökhan
O GÜNLERDE SANKİ HİÇ YOKTUK
E. H. Carr
LENİN'DEN STALİN'E RUS DEVRİMİ
Moshe Lewin
LENİN'İN SON MÜCADELESİ
Hacay Yılmaz
BİR ÖRGÜTLENME BİÇİMİ İŞYERİ KOMİTELERİ
YANSIMA (4 Sayı Ciltli)